

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap

Secretaris: J. Hardenbol
Seringenlaan 25, 7313 CH Apeldoorn

Ledenadministratie:
K. Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk

HOOFDREDACTEUR

T. de Kruijf
generaal-majoor der genie b.d.
p/a Inst. Defensie Leergangen MPC 16Y
Postbus 20701, 2500 ES Den Haag
Telefoon (015) 15 27 00

ADJ. HOOFDREDACTEUR

D. Starink
commodore Koninklijke Luchtmacht

REDACTEUREN

Ir. J.W. van Bemmel
kolonel van de technische staf

J.M.J. Bosch
kolonel der cavalerie

drs. P.H. Kamphuis
hoofd Sectie Militaire Geschiedenis KL

F.H. Meulman
luitenant-kolonel Koninklijke Luchtmacht

drs. G.J.C. Roozendaal
brigade-generaal van de militair psychologische en sociologische dienst

BUREAUREDACTIE/PRODUKTIE

Brasserskade 227a, 2289 PA Rijswijk
Telefoon (015) 15 27 67

ABONNEMENTEN

f 40,- (studenten f 25,-) buitenland
f 50,- per jaar. Losse nummers f 4,-

ADVERTENTIES

Giethoorn-NND
Postbus 41, 7940 AA Meppel
Telefoon (05220) 6 66 66
I.s.m. CET Reclame & Publiciteit
Rogge 19, 5521 RX Eersel
Commerciële zaken: A.H.C. Thijssen
Telefoon (04970) 1 67 89

NADruk VERBODEN

JAARGANG 164 NUMMER 10 1995

MILITAIRE SPECTATOR

442

Mededelingen

443

Editoriaal:
Vijftig jaar macht en onmacht

445

drs. B.H.C. Brekelmans:
Mission statement. Een formuleringsmethode

450

drs. W.H. Lutgert en drs. R. de Winter:
De Luftwaffe en Nederland. Balans van een
oorlogserfenis

460

P.H. de Vries:
Ethiek in het militaire beroep

466

P.J.E.J. van den Aker:
Hogere Vorming aan de Führungsakademie der
Bundeswehr. Voortzetting van de tradities van de
Duitse Generale Staf

472

dr. F. Snapper:
Guerilla-achtige methoden

478

drs. R.H.G. Schreurs:
De Koninklijke Luchtmacht en de constructie van
de geleide wapengordel, 1957-1963

484

Boeken

Mededelingen

De Militaire Spectator vernieuwd

Deze maand is het vijftig jaar geleden, dat de *Militaire Spectator* voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog weer verscheen. Dat dit mogelijk was, is in belangrijke mate te danken aan de activiteiten van de toenmalige uitgever reserve-kolonel b.d. J. Moorman. Nadat in mei 1942 de uitgave van het blad was gestaakt, hield de heer Moorman aan het einde van de oorlog gedwongen verblijf in het oosten van het land. In die periode ging hij op zoek naar een drukker, die nog over voldoende papier beschikte om heruitgave mogelijk te maken. Hij vond deze bij de Noord-Nederlandse Drukkerij (NND) in Meppel en dit leidde ertoe, dat in oktober 1945 het eerste naoorlogse nummer kon verschijnen. De daarin opgenomen woorden van ZKH Prins Bernhard, de minister van oorlog mr. J. Meijnen en de chef van de generale staf mr. H.J. Kruls, geven aan dat het tijdschrift ook toen reeds op de nodige belangstelling kon rekenen.

Ondanks wijzigingen van eigendom en van uitgever (sedert 1 januari 1972 is het ministerie van defensie eigenaar en treedt de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap op als uitgever) is het tijdschrift al die jaren steeds tot volle tevredenheid door dezelfde

drukkerij vervaardigd. Wel is inmiddels de naam als gevolg van fusie gewijzigd in Giethoorn-NND.

Recentelijk is aan de drukkerij een oorkonde overhandigd, waarin deze langdurige en goede samenwerking is vastgelegd. Daarbij is tevens de wens uitgesproken, dat dit nog vele jaren zal kunnen worden gecontinueerd.

Deze gebeurtenissen zijn reden geweest om dit oudste nog verschijnende tijdschrift van Nederland een „face-lift” te geven. Hiermede hopen de redactie en de drukker tegemoet te komen aan wensen die zijn geuit door de lezers. Of dit is gelukt, de lezer oordele zelf.

Ten overvloede wellicht moet ten slotte worden opgemerkt, dat de *Militaire Spectator* in het algemeen inhoudelijk niet zal wijzigen. De uitkomsten van het gehouden lezersonderzoek (zie ook editoriaal van juli 1995), geven daartoe ook geen directe noodzaak. Wel zal – zoals aangekondigd – rekening worden gehouden met wensen die naar voren werden en worden gebracht.

De redactie hoopt met deze maatregelen, dat de *Militaire Spectator* als hét professionele militaire tijdschrift lezenswaardig blijft.

T. de Kruijf, hoofdredacteur

The new armed forces for dashing officers

De Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap houdt op
maandag 9 oktober 1995

voor leden en belangstellenden een bijeenkomst over bovenstaand onderwerp.

Inleider is generaal-majoor P.W. Strik, commandant 1 Divisie '7 december'.

Plaats: Opleidingscentrum Officieren, Seeligkazerne, Fellenoordstraat 93, Breda.

Ontvangst: 19.00 uur – Aanvang: 19.30 uur.

Aanmelden (tijdens kantooruren): telefoon 015-152700.

(Gedurende de bijeenkomst zal Engels worden gesproken)

Vijftig jaar macht en onmacht

Als de officiële oprichtingsdatum van de Verenigde Naties wordt 24 oktober 1945 beschouwd. Dit is immers de dag waarop China, Frankrijk, Groot-Brittannië, de Sovjet-Unie, de Verenigde Staten en de meerderheid van de overige (vijftig) stichtende staten, het op 26 juni 1945 getekende Handvest van de Verenigde Naties, ratificeerden.

Het Handvest, gebouwd op de puinhopen van de Tweede Wereldoorlog, beoogde binnen het beginsel van de soevereine gelijkheid van alle deelnemende landen, de internationale vrede en veiligheid te dienen.

Nu, vijftig jaar later, bestaan de Verenigde Naties nog steeds. Dit op zich is een verdienste te noemen. Een eerdere poging om na de Eerste Wereldoorlog de internationale betrekkingen vreedzaam binnen de Volkenbond te reguleren, was immers een heel wat korter bestaan beschoren. De Verenigde Naties daarentegen hebben sinds hun ontstaan een sterke groei doorgemaakt. Thans zijn 185 landen aangesloten en alleen al het secretariaat van het hoofdkantoor verschaft dagelijks werk aan meer dan 25.000 mensen van ca. 150 verschillende nationaliteiten. De activiteiten van de VN zijn over de hele wereld dagelijks voorpaginanieuws. De VN beïnvloeden de politieke agenda van vrijwel alle deelnemende landen en de roep om een nog grotere betrokkenheid van die VN bij hetgeen er mondiaal gebeurt, wordt steeds luider.

Tot zover lijkt het een succesverhaal. Toch blijkt er bij een nadere beschouwing heel wat op af te dingen te zijn. De VN vormen een uiterst com-

plexe organisatie waarvan, juist door de veelheid aan deelnemende landen, de onderlinge tegenstellingen, de vaak verborgen agenda's en de bureaucratische besluitvormingsstructuren, de slagvaardigheid vaak te wensen overlaat.

Het Handvest vormt het fundament voor zes basisorganen: de Algemene Vergadering, de Veiligheidsraad, de Economische en Sociale Raad, de Voogdijchapsraad, het Internationale Gerechtshof en ten slotte het secretariaat. Onder deze basisorganen ressorteren voorts talloze organisaties, commissies en specifieke functionarissen, waarvan er een aantal in de actualiteit van vandaag de nodige bekendheid heeft verworven. Te denken valt hierbij aan UNICEF, FAO, UNHCR en uiteraard de vele militaire missies, waarvan UNPROFOR de laatste tijd de meeste aandacht heeft gekregen.

Met name de Veiligheidsraad, bestaande uit vijftien leden (waarvan vijf permanent), speelt een belangrijke rol bij het handelend optreden van de VN in crisissituaties. Werd de inzet van dit orgaan gedurende de periode van de Koude Oorlog ernstig verlamd door het Vetorecht van de vijf permanente leden van de Raad, sinds 1988 steeg het aantal malen dat de Veiligheidsraad in actie kon komen, explosief. Hoewel er uiteraard ook veel andere middelen zijn om vrede, veiligheid en stabiliteit te bewaren of te bewerkstelligen, vormt de inzet van militairen daarvan een belangrijk aandeel. Ca. 720.000 vredessoldaten (gelet op hun uitmonstering, blauwe baretten of blauwhelmen genoemd) hebben inmiddels in 36 verschillende *peacekeeping*-operaties de vrede gediend. Soms met meer, maar vaak ook met heel wat minder succes. Meer dan 1200 militairen hebben daarbij het leven gelaten.

Bepalend voor de inzet van de blauwhelmen zijn de resoluties van de Veiligheidsraad, het mandaat dat daarbij wordt toegekend en de *Rules of Engagement* (ROE) die door de aangewezen *Force Commander* worden uitgevaardigd. De soevereiniteit van de deelnemende landen, de gewenste mate van onpartijdigheid, de op zich gerechtvaardigde wens geweldsescalatie te voorkomen en het al eerder vermelde gebrek aan slagvaardigheid, brengen de VN-soldaat niet zelden in een vrijwel onmogelijke situatie. Voor de militair betekent dat dansen op een zeer smal koord en als het ook voor de VN-soldaat tot gewelddadigheden komt, lijkt het op vechten met een blinddoek voor de ogen en twee handen strak op de rug gebonden. De praktijk wijst uit

dat de militair in deze situatie vaak heel veel ver-keerd, en betrekkelijk weinig goed kan doen. De situatie in het voormalige Joegoslavië, waarin van een ruime betrokkenheid van Nederlandse blauwhelmen sprake is, is daarvan een duidelijk voorbeeld. De Nederlandse blauwhelmen, UNPROFOR en de VN, bleken binnen het mandaat, de beperkte middelen die door de deelnemende landen ter beschikking waren gesteld en binnen de (politieke) besluitvorming die daarbij is toegepast, niet bij machte de ontstane crisissituatie op te lossen. Met de ontruiming van de door de VN ingestelde „safe haven” Srebrenica door Dutchbat, de daarop volgende etnische zuiveringen en de emotionele verslagen van de daarmee gepaard gaande mensonterende gebeurtenissen nog vers op het netvlies, past het de VN niet hoog van de toren te blazen. Juist in deze situatie zijn de macht, maar vooral ook de onmacht van de VN weer eens op een uiterst pijnlijke wijze wereldwijd zichtbaar geworden. Is er dan toch nog reden op 24 oktober 1995 iets te vieren? In alle nuance dient te worden vastgesteld, dat de inzet van de VN op een breed front zeker heeft kunnen bijdragen aan dat wat haar oorspronkelijke doelstelling was: het handhaven en bevorderen van de internationale vrede en veiligheid. Aan die doelstelling hebben de VN overigens breed inhoud gegeven. Dat wil zeggen dat ook vraagstukken van economische, sociale, culturele of humanitaire aard zich voor de inzet van VN-middelen hebben aangediend. Geconstateerd moet worden dat er, naast duidelijke successen, ook teleurstellingen te melden zijn. Maar ook daarbij dient men zich af te vragen of zonder de inzet van de VN, de gevolgen voor de mensheid niet veel ernstiger hadden kunnen

zijn. Een antwoord op deze vraag is evenwel moeilijk te geven.

Als thans, na vijftig jaar, de balans wordt opgemaakt, moet worden geconcludeerd dat de Verenigde Naties slechts een deel van de in 1945 hooggestemde verwachtingen hebben kunnen waarmaken. Aanvankelijk verlamd door het Vetorecht van de permanente leden van de Veiligheidsraad, gevolgd door de euforie van het succesvolle optreden in Koeweit is men thans, door de gebeurtenissen in het voormalige Joegoslavië, weer met twee voeten op de aarde teruggekeerd. Desalniettemin is de algemene mening dat de VN nog steeds toekomst hebben, al was het maar omdat een beter alternatief niet direct voorhanden is. Er is evenwel geen enkele reden om tevreden achterover te leunen. Met name de bureaucratische besluitvorming, het daarmee samenhangende gebrek aan slagvaardigheid en het vaak gesignaleerde onvermogen (al dan niet militair) effectief in crisissituaties op te treden, nopen juist tot een grondige bezinning en een voortdurende politieke inspanning om de gestelde doelen te verwezenlijken. Vijftig jaar getoonde macht en onmacht van de Verenigde Naties, geplaatst binnen een niet aflatende en door alle deelnemers nog steeds gedragen wens tot handhaving van vrede en veiligheid, geven daartoe nog steeds alle aanleiding.

Binnen deze grondige bezinning past ook een pleidooi voor meer duidelijkheid in het belang van de VN-militair als die „in naam van de vrede” wordt uitgezonden. Een heldere, haalbare opdracht voor alle partijen en vooral voor de VN-militair acceptabele *Rules of Engagement* en de nodige vrijheid van handelen voor de onvermijdelijke chaos waarin men kan belanden.

Mission statement

Een formuleringsmethode

drs. B.H.C. Brekelmans - kapitein van de Koninklijke Luchtmacht

Nu het piepende en knarsende geluid van het openschuiven van het IJzeren Gordijn al enige tijd is weggestomd, wordt het geroep om duidelijkheid steeds meer hoorbaar. Als door een ware vloedgolf worden de defensiemedewerkers overspoeld met begrippen, nieuwe vormen van management, filosofieën, bezuinigingen, personeelsreducties en reorganisaties. Het motto „tijdens de verbouwing draaien we door” wordt daardoor voor tweërlei uitleg vatbaar.

Het ingrijpende veranderingsproces waarin de defensieorganisatie is geraakt, is naar alle waarschijnlijkheid voor nog slechts weinigen overzichtelijk. In de analogie van een verbouwing wordt er, hoewel een duidelijke tekening ontbreekt, hier en daar door redelijk wat bouwvakkers toch al enthousiast verbouwd. Vaagheden in de tekeningen zijn voor hun geen belemmering. „Zo'n tekening moet je ruim zien”, roepen sommigen van hen. „Wij voelen echt wel aan hoe het moet worden”, verkondigen anderen. Een enkeling wacht liever tot de voorman weer eens langskomt. In ieder geval heeft iedereen zo zijn eigen ideeën over zijn taken bij de verbouwing. Dat voor de kwaliteit van het bouwwerk uiteindelijk moet worden gevreesd, zal niet alleen de bouwkundigen onder u verbazen.

De Bevelhebber der Landstrijdkrachten en de Legerraad hebben in het besef dat hun visie over de toekomst van de KL vooral duidelijk moet zijn, deze expliciet gemaakt via het *mission statement* KL. De inhoud van dit

mission statement (MS) heeft u al in diverse defensiebladen kunnen aantreffen. Ook verschillende luchtmachtonderdelen hebben hun eigen MS reeds geformuleerd als leidraad in alle veranderingsprocessen. Aan een eigen MS wordt steeds meer belang gehecht. Het MS ontleent haar waarde vooral aan de mogelijkheid richting te geven aan de activiteiten van de werknemers. Daarnaast heeft het een belangrijke communicatieve functie. Het is een uitgelezen manier om (intern en extern) de gewenste identiteit bekend te maken. De groeiende belangstelling blijkt ook uit de toenemende hoeveelheid artikelen en publikaties over het MS in de aan defensie gerelateerde tijdschriften. De aandacht gaat daarin vooral uit naar de inhoudelijke strekking van het MS van de KL, het (praktisch) nut van een MS en als verwoording van het bestaansrecht van de organisatie. De aandacht voor het MS heeft daardoor nog een enigszins beschouwend karakter. Vanuit de dagelijkse praktijk bezien is het wellicht interessant eens meer inhoudelijk in te gaan op het fenomeen MS.

Dit artikel heeft als doel een hulpmiddel te zijn bij de samenstelling en formulering ervan. Daarbij wordt dus niet verder ingegaan op (evenzeer interessante) filosofische vragen over het nut van een MS. Uitgangspunt is een hulpmiddel te bieden voor diegenen die wel een MS willen formuleren. Hoewel daarbij voornamelijk wordt gekeken door een luchtmachtbril, is het artikel algemeen van karakter.

MS bepalende factoren

Het MS verwoordt een visie die richting geeft aan huidige en toekomstige organisatie-activiteiten. Nemen we de KLu als organisatie, dan is het (op dit moment nog niet bestaande) KLu-MS de richtsnoer voor de KLu in de komende jaren. De KLu-organisatie bestaat globaal uit een luchtmachtstaf en diverse geografisch verspreide onderdelen. Het KLu-MS is bedoeld voor de gehele KLu-organisatie en heeft daardoor per definitie ook invloed op de KLu-onderdelen. In het kader van de verbetering Bedrijfsvoering en de trend tot verzelfstandiging van de KLu-onderdelen, ligt een eigen MS voor de KLu-onderdelen echter voor de hand. Een geformuleerd onderdeel-MS is dan een afgeleide van het overkoepelende KLu-MS. Het is toegesneden op de specifieke functie van dat onderdeel in de KLu-organisatie. De functie (bijdrage aan het geheel, taken) van elk onderdeel binnen de KLu is en wordt bepaald door de KLu-leiding. Bepalend voor het onderdeel-MS zijn dus drie factoren: de functie die de KLu-leiding het onderdeel heeft toebedeeld, het overkoepelende KLu-MS en uiteraard de visie van de onderdeel-leiding.

Diffusiteit

KLu-onderdelen bestaan niet geïsoleerd van elkaar in de luchtmacht. Ze werken veel samen en zijn deels afhankelijk van elkaar. De toekomstvisie (MS) van de een kan dus impli-

caties hebben voor de ander. De onderdelen hebben er dus belang bij dat, indien er van dergelijke implicaties sprake is, hun *mission statements* enigszins op elkaar worden afgestemd. Gesteund door de verzelfstandigingstrend heeft een aantal KLu-onderdelen hun MS reeds opgesteld. De geformuleerde *mission statements* zijn voornamelijk gebaseerd op de visies van de onderdeelleidingen. Iedere onderdeelleiding is daarbij op haar eigen manier te werk gegaan. Er is geen vaste methode van aanpak, er zijn geen inhoudelijke eisen en er is geen overkoepelend KLu-MS dat als kader zou moeten fungeren. Het resultaat daarvan is een diffusiteit in de geformuleerde *mission statements*. Op zich is dat niet erg. De onderdelen werken echter, zoals beschreven, veel samen en kunnen onderling afhankelijk zijn. De diffusiteit zorgt voor enige onoverzichtelijkheid. Het is voor een KLu-onderdeel daardoor moeilijker te beoordelen hoe de toekomstvisie van een ander onderdeel zich verhoudt tot die van henzelf. M.a.w. het beoordelen of het MS van een ander onderdeel implicaties heeft voor het eigen MS, en dus of er nadere afstemming gewenst is, wordt door die diffusiteit bemoeilijkt. In feite geldt dat ook voor de luchtmachtleiding die de toekomstvisie voor de KLu formuleert (KLu-MS) en dus ook zal zijn geïnteresseerd in de toekomstvisies van de onderdelen van de KLu. Eenduidigheid en herkenbaarheid in *mission statements* komen naar mijn mening in deze gevallen de werkbaarheid ten goede.

Het doel van dit artikel, het beschrijven van een methode als hulpmiddel bij de formulering van een eigen MS, is in dit licht ook interessant. Het hanteren van een vaste methode is namelijk nuttig om die eenduidigheid en herkenbaarheid te creëren. Meer eenduidigheid en herkenbaarheid betekent overigens niet dat de *mission statements* geen eigen gezicht meer hebben!

In dit artikel zal blijken dat er in de voorgestelde methode voldoende ruimte blijft voor eigen ideeën.

Kader voor het MS

Het MS wordt omschreven als richtsnoer, leidraad, houvast, baken, kompas enz. Het MS is m.a.w. een uitgangspunt bij het nemen van beslissingen over te ontplooiën activiteiten. Het wordt dan ook als startpunt van het strategisch managementproces gezien. Als de missie is geformuleerd dient de leiding aan te geven op welke wijze die geformuleerde algemene doeleinden moeten worden bereikt. De strategie is als het ware de verdere concretisering van het gestelde in het MS.

Keuning en Eppink [1] verstaan onder strategieformulering „*het vaststellen van de doeleinden van de organisatie, alsmede het aangeven van de wegen waarlangs resp. de middelen waarmee de organisatie de gestelde doeleinden wil realiseren*”. Het is gebruikelijk het strategisch managementproces in stappen te verdelen. Globaal komt dat neer op vijf stappen:

- a. formuleren van de doeleinden van de organisatie (MS);
- b. analyse van de omgeving;
- c. analyse van de sterke en zwakke punten van de organisatie;
- d. formuleren van de strategie;
- e. implementatie van de strategie.

Het MS moet dus niet als op zichzelf staand worden gezien, maar als onderdeel c.q. startpunt van het strategisch managementproces. Het MS is daarbij geldig voor een langere periode (bij voorkeur meer dan 5 jaar), terwijl de daarop gebaseerde strategie regelmatig opnieuw kan worden geformuleerd. Expliciete en regelmatige strategieformulering en implementatie daarvan (stap b t/m e) worden tegenwoordig als zeer belangrijke voorwaarden gezien om als organisatie zo goed mogelijk op de (veranderlijke) omgeving afgestemd te blijven. Het is verleidelijk, zeker bezien vanuit de dagelijkse praktijk, verder in te gaan op het uitwerken van een MS naar concrete plannen aan de hand van dat strategieformuleringsproces. In dit artikel richt ik mij echter op de eerste stap, het bepalen van het MS.

Formulering van het mission statement

In de praktijk is een nogal grote verscheidenheid waar te nemen op het gebied van de vorm, inhoud en aandachtspunten van de geformuleerde *mission statements*. Ze variëren van pure taakomschrijvingen tot formuleringen van vrijwel zuiver ideële doelen. Meer duidelijkheid over de inhoud van een MS vinden we bij Hill en Jones [2]. Naar mijn mening schetsen zij een bruikbare theorie waarmee een volledig en compleet MS kan worden samengesteld. Hun benadering biedt daarbij ook de mogelijkheid de drie eerder genoemde MS bepalende factoren in het formuleringproces te betrekken. Zij geven aan dat een MS moet worden opgebouwd uit drie componenten:

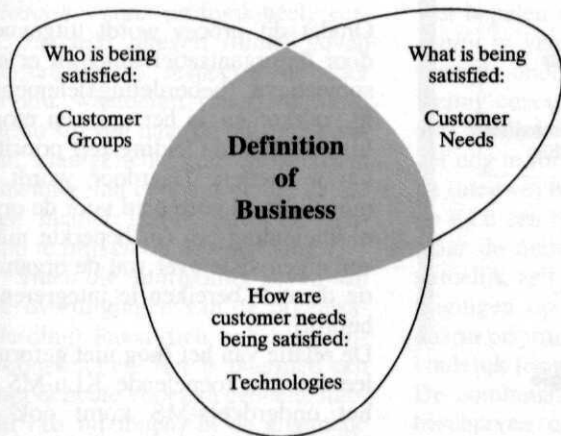
- een definitie van de *business* van de organisatie;
- een beschrijving van de belangrijkste doelen van de organisatie;
- een beschrijving van de *corporate philosophy*.

In het volgende gedeelte van dit artikel zal achtereenvolgens op elk van de drie componenten nader worden ingegaan.

Definiering van de business van de organisatie

Allereerst is het belangrijk een duidelijk beeld te krijgen van de *business* van de organisatie. *Business* is overigens een begrip dat maar moeilijk in het Nederlands is te vertalen. In dit verband wordt er zoiets als „werkterrein” of „activiteitengebied” onder verstaan, of zoals gedefinieerd door Douma [3]: „*Een deel van de produkt/marktomgeving dat zich op strategisch relevante punten van andere delen onderscheidt*”. In deze publicatie zal de Engelse versie worden aangehouden. Abell [4] stelt dat een organisatie haar *business* moet definiëren op grond van drie dimensies (afb. 1):

- a. In wiens behoefte wordt voorzien (welke klantengroepen)?
- b. In welke behoefte wordt voorzien (welke klantenbehoeften)?

Afb. 1 De drie dimensies van de „business” definitie

(Uit: Hill en Jones, 1989)

c. Hoe wordt in de klantenbehoeften voorzien (m.b.v. welke „technologieën”)?

De benadering van Abell benadrukt de noodzaak te kiezen voor een klantgeoriënteerde definitie i.p.v. een produktgeoriënteerde. Een produktgeoriënteerde definitie focust zich alleen op de produkten (of diensten) die worden geleverd en de afnemers daarvan. Abell vindt dat dat de functie van de organisatie verhuut, namelijk het vervullen van de behoeften van de klanten. Door te redeneren vanuit de behoeften van de klant, voorkomt de organisatie dat ze blind wordt voor verander(en)de behoeften, maar ook voor andere mogelijkheden om die behoeften te bevredigen. Douma [3] stelt dan ook dat men er niet zonder meer van mag uitgaan dat het produkt (of dienst) en behoefte met elkaar samenvallen. Daardoor ontstaan twee interessante overwegingen: ten eerste kan de organisatie zich afvragen of de geconstateerde behoeften wellicht ook met andere produkten of diensten (technologieën) kunnen worden bevredigd. Daarnaast kan men zich natuurlijk ook afvragen of met het gebruikte produkt misschien ook nog in andere behoeften zou kunnen worden voorzien.

Niet alleen bij het definiëren van de huidige *business* is de driedeling van Abell nuttig. Het is eveneens bruik-

baar om gericht naar veranderingen te kijken en aldus de *business* in de toekomst vast te stellen. Een verandering op één van die dimensies kan invloed hebben op de andere twee. Door de ogen open te houden voor veranderingen op de drie dimensies, kan men anticiperen op die wijzigingen in de klantenbehoeften, klantengroepen en „technologieën”.

Het is in dit verband zinvol even stil te staan bij de klanten van de organisatie. Bij het definiëren van de *business* door het inventariseren van de klantenbehoeften en klantengroepen, gaat het om *externe* klanten. Een *business* is namelijk het specifieke werkterrein van de organisatie in de externe omgeving. „Interne klanten” (personeelsleden) zijn in zekere zin ook klanten, maar niet relevant als onderscheidingscriterium voor de *business* van de organisatie. Een organisatie kan talrijke externe klanten hebben. Om daarin enige ordening aan te brengen zijn er meerdere indelingen mogelijk. In het geval van een KLu-onderdeel kunnen de klanten worden verdeeld aan de hand van bijv. geografische of functionele kenmerken, of op grond van het wel of niet behoren tot de KLu of defensie. Het te gebruiken ordeningscriterium zal afhangen van de soort behoefte waarin elk onderdeel voorziet, en dat kan dus per onderdeel verschillend zijn.

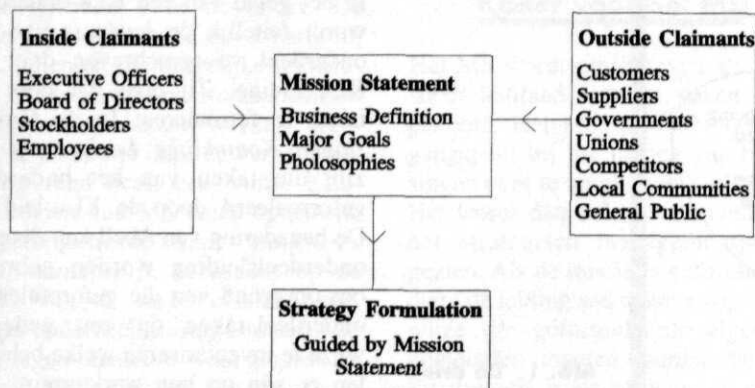
In het geval van een KLu-onderdeel wordt feitelijk de *business* van het onderdeel voorgeschreven door de KLu-leiding. Zij doet dat door de taken te formuleren. In de *Grondslagen Koninklijke Luchtmacht* [5] zijn die taken van het onderdeel geformuleerd door de KLu-leiding. De benadering van Abell kan door de onderdeelleiding worden gebruikt om op grond van die geformuleerde onderdeelstaken op een gedegen wijze te inventariseren welke behoeften er zijn op hun werkterrein, wie eigenlijk de klanten zijn en op welke wijze de behoeften van die klanten kunnen worden bevredigd. Aan de hand van die elementen kan dan een *business*definitie worden geformuleerd. Het verandert zo de taakgerichte *business*definitie naar een klantgerichte, met de daaraan (reeds beschreven) gekoppelde voordelen.

Een bekend maar goed voorbeeld van het definiëren van de *business* is dat van IBM. IBM heeft zich al jaren geleden gerealiseerd dat haar *business* (enigszins vereenvoudigd) niet was „het produceren en verkopen van computers”, maar „het oplossen van *data storage*-, *retrieval*- en *processing*problemen van grotere organisaties”.

Beschrijving van de belangrijkste doelen van de organisatie

De tweede component waaruit het MS volgens Hill en Jones [2] is opgebouwd, is een *statement of major corporate goals*, ofwel een beschrijving van de voornaamste algemene (hogere) organisatiedoelen. Deze omschrijven wat de organisatie in feite wil bereiken. Algemene organisatiedoelen kunnen zeer divers zijn. Voorbeelden zijn een hoge rentabiliteit, hoge kwaliteit van dienstverlening, efficiency, het grootste marktaandeel, hoge kwaliteit van de service, maatschappelijke acceptatie enz. De nagestreefde doelen zijn o.a. afhankelijk van de aard van de organisatie (*profit* - *non profit*, of beter: wel of niet economisch zelfstandig), de branche waartoe de organisatie behoort en het werkterrein waarop ze actief is.

Hoe kunnen die algemene doelstellin-

Afb. 2 In- en outside claimants, het MS en de strategie

(Uit: Hill en Jones, 1989)

gen nu worden bepaald? Een aanknopingspunt daartoe biedt de volgende definitie. *Een organisatie is een doelrealiserend samenwerkingsverband van individuen.* De doelen worden bepaald door de belanghebbenden bij dat samenwerkingsverband. Dat zijn zowel die samenwerkende (interne) individuen, als ook externe belanghebbenden van dat samenwerkingsverband. Hill en Jones [2] noemen de belanghebbenden *stakeholders*, welke zijn te verdelen in *internal claimants* en *external claimants*. *Claimants* zijn individuen of groepen die een bepaalde *claim* (belang) hebben op de organisatie. Weliswaar geënt op een profit organisatie geeft afb. 2 een indruk van deze belanghebbenden. Ook is de relatie tussen de belanghebbenden, het MS en de strategie zichtbaar.

Toegesneden op de KLu-onderdeels-organisatie kunnen als interne belanghebbenden bijv. worden onderscheiden: commandant, squadroncommandanten, overige medewerkers en overlegorganen.

Externe belanghebbenden zijn bijv. luchtmachtleiding, luchtmachtstafafdelingen, andere luchtmachtonderdelen, directe afnemers van de geleverde diensten (bijv. vliegers die *fighter control* krijgen vanuit het CRC) NAVO, VN, andere krijgsmachtdelen (KL, KM), leveranciers van benodigde goederen, opleidingsinstituten voor nieuw personeel, lokale gemeente/omwonenden, concurrenten binnen en buiten de KLu voor de geleverde

dienst, Nederlands volk/samenleving, Mindef (plus tegenwoordig ook andere ministeries), politiek/overheid.

De doelen van de organisatie worden bepaald door de belangen van al deze *stakeholders*. Iedere *stakeholder* vindt dat de organisatie in ieder geval een doel moet nastreven waardoor zijn belang wordt behartigd. Een organisatie kan echter niet alle belangen van alle *stakeholders* behartigen. Naast het feit dat de organisatie daarvoor te weinig mensen en middelen kan hebben, is het zo dat sommige belangen conflicterend zullen zijn. De organisatie ontkomt er dan ook niet aan bepaalde keuzes te maken. Ze moet beslissen welke belangen zij wenst te behartigen en in welke mate. Daarvoor is het nodig vast te stellen welke de belangrijkste *stakeholders* zijn en prioriteit te geven aan het behartigen van hun belangen.

Het proces van algemene-doelenformulering omvat dan ook de volgende stappen:

- Het identificeren van de interne en externe belanghebbenden van de organisatie.
- Het inventariseren van hun belangen en vaststellen wat zij naar alle waarschijnlijkheid verwachten (of eisen) van de organisatie.
- Het vaststellen van de belangrijkste belanghebbenden, bekeken vanuit de organisatie.
- De algemene doelen formuleren in termen van het vervullen van de uit

stap b en c resulterende verwachtingen/eisen.

Omdat dit proces wordt uitgevoerd door de organisatieleiding en er ook subjectieve (beoordelings)elementen in voorkomen, is het ook een mogelijkheid voor de leiding zelf prioriteiten te stellen. Daardoor wordt de mogelijkheid gecreëerd voor de organisatieleiding om (in beperkte mate) een eigen visie over wat de organisatie dient te bereiken te integreren in het MS.

De relatie van het (nog niet geformuleerde) overkoepelende KLu-MS en het onderdeel-MS komt ook tot uiting in deze tweede component van het MS. De algemene doelen die de KLu zich stelt in haar MS zijn in feite een gedeelte van de eisen en verwachtingen die de externe *stakeholder* „luchtmachtleiding” heeft t.a.v. het onderdeel.

Nogmaals moet worden benadrukt dat het hier gaat over algemene organisatiedoelen. Alleen deze zijn een component van het MS. De concretisering van deze algemene doelen vindt, zoals reeds eerder gesteld, plaats in het strategieformuleringsproces.

Beschrijving van de „corporate philosophy”

Deze derde component van het MS omvat een weergave van hoe de organisatie zaken wil doen en wat haar basisopvattingen zijn. Deze opvattingen zijn gebaseerd op de eigen waarden, normen en aspiraties van de strategische beslissers. Het is een manier om de eigen ideeën over essentiële *guiding principles* te integreren in de organisatie. Ook is het voor de organisatieleiding mogelijk de wijze aan te geven waarop bepaalde geformuleerde algemene doelen moeten worden nagestreefd. Het is de uiting van de bedrijfsvoeringsfilosofie waarin werkwijze, aanpak en sociale en maatschappelijke onderwerpen centraal staan en waarin op dat gebied prioriteiten worden gesteld. Omdat de filosofie deel uitmaakt van het MS, wordt ze via de strategie op verschillende wijzen in praktijk gebracht.

Voorbeelden van mogelijke elementen uit het statement van *corporate philosophy* zijn: professioneel, eerlijk, zakelijk, integer, ruimte geven voor creativiteit, respect voor ieder individu, waarderen van goed werk, continu streven naar de hoogste kwaliteit, klantgericht, geïnteresseerd in de mening van de klant omdat dat de enige manier is om effectief afgestemd te blijven op de omgeving.

De termen die uitdrukking geven aan deze overtuigingen van de organisatie(leiding) lenen zich ook voor bijzin-constructies. Het is daarmee een component die voor een gedeelte integraal (als bijzinnen) in de algemene doelenformulering in het MS kan worden opgenomen. Voorbeelden hiervan zien we in het MS-KL:

„De landmacht, onmisbaar in onze krijgsmacht, zorgt ...”

„Flexibel en slagvaardig, staat zij er voor ...”

Maar ook in aparte zinnen worden in het MS-KL basisopvattingen geformuleerd:

„Het succes van de operationele inzet (...) wordt vooral bepaald door de combinatie van individuele kwaliteiten en teamwork”,

„Het leiderschap is gebaseerd op wederzijds vertrouwen en zelfstandig handelen”.

Deze derde component biedt ook de mogelijkheid basisopvattingen van de (nieuwe) bedrijfsvoeringsvisie van de KLu te integreren in het onderdeel-MS. Ook elementen uit het KLu-MS op het gebied van *corporate philosophy* kunnen, na formulering daarvan,

worden overgenomen door de onderdeelleiding in hun eigen MS.

Het bepalen van de *corporate philosophy* is vanuit haar aard een zaak voor de onderdeelleiding, waarvoor weinig concrete richtlijnen zijn te geven. Wellicht dat enkele elementen uit het nog te formuleren KLu-MS en uit de (nieuwe) bedrijfsvoeringsvisie van de KLu een bijdrage kunnen leveren, maar de onderdeelleiding zal voornamelijk zelf haar principes en overtuigingen op een rij moeten zetten, daarin prioriteiten stellen en deze uiteindelijk formuleren.

De combinatie van de drie hiervoor beschreven componenten levert het *mission statement*. Ze zijn daarbij nevenschikkend en even belangrijk. Een voor de hand liggende mogelijkheid om het MS uiteindelijk op te stellen is te beginnen met de *business*-definitie. Daaronder kunnen de belangrijkste doelen worden verwoord met (waar mogelijk en passend) *corporate philosophy*-elementen in bijzin-constructies. Daarna kunnen de overige *corporate philosophy*-opvattingen in volledige zinnen worden weergegeven ter afsluiting. Uiteraard zijn voor bovenstaande opbouw meerdere alternatieven denkbaar.

Als laatste wil ik ingaan op het al eerder aangehaalde afstemmingsprobleem. Door de formulering, inhoud en samenstelling van het MS enigszins te standaardiseren kan de diffusiteit in *mission statements* worden verkleind. Onderlinge afstemming tussen de diverse KLu-onderdelen is daar-

mee niet gegarandeerd, maar wel eenvoudiger geworden. Voor andere onderdelen interessante elementen zijn expliciet gemaakt en daardoor beter zichtbaar. Het is gemakkelijker voor onderdelen zich een oordeel te vormen over het MS van een ander onderdeel en te beoordelen of er bijv. implicaties zijn voor hun eigen MS, of dat er ongewenste *business*-overlappingsen zijn met hun eigen MS. Ook de luchtmachtleiding heeft voordeel van die eenduidigheid. Zij krijgt eveneens sneller en beter inzicht in de interpretatie van de onderdeelleiding, van hun werkterrein en van hun ambities. Eventuele afstemmingsproblemen kunnen uiteindelijk worden verkleind door het onderling bekend stellen van de onderdeel-*mission statements*, deze te laten voorzien van eventueel commentaar en dat in voorkomend geval weer te verwerken in de *mission statements*.

Slot

Het doel van dit artikel was het eens wat meer inhoudelijk ingaan op het fenomeen *mission statement*, als hulpmiddel voor het formuleren en samenstellen van een eigen MS. Aangegeven is dat het MS bestaat uit drie componenten, een definitie van de *business*, de belangrijkste algemene organisatiedoelen en de *corporate philosophy*. Getracht is voor elk van die drie componenten uit de theorie een enigszins praktische vertaalslag te maken, zodat de beschrijving een zinvol middel kan zijn bij de formulering van een eigen MS. Een neveneffect van het hanteren van eenzelfde methode is dat het de diffusiteit in *mission statements* vermindert en aldus eventuele afstemmingsproblemen kan vereenvoudigen.

Ter afsluiting toch nog een filosofische opmerking: het MS moet een realistische en duidelijke toekomstvisie verwoorden. De formulering is echter niet het doel, maar het middel. Worden de mooie woorden in het verse MS niet echt beleden, dan is de toekomstvisie snel verleden tijd.

Literatuur:

1. D. Keuning en D.J. Eppink – *Management en Organisatie, theorie en toepassing*. Stenfert Kroese, Leiden (1986).
2. C.W.L. Hill en G.R. Jones – *Strategic Management, an integrated approach*. Houghton Mifflin Company, Boston (1989).
3. S. Douma – *Ondernemingsstrategie*. Kluwer Bedrijfswetenschappen, Deventer (1993).

4. D.F. Abell, in: *Hill en Jones* [2], blz 32-33.

5. DOPKLu/ABP – *Grondslagen Koninklijke Luchtmacht*. Den Haag (1993).

VOORTS:

DEBKLu – *Beleidsplan Verbetering Bedrijfsvoering KLu*, Den Haag (1993).

W.P. Davidse – *Parade* 15(1994)(3/4) 38-44.

Redactie Carré – *Carré* 17(1994)(11) 4-9.

De Luftwaffe en Nederland

Balans van een oorlogserfenis

drs. W.H. Lutgert en drs. R. de Winter - wetenschappelijk medewerkers van de Sectie Luchtmachthistorie

*Wir sind die kleine Erben großer
Übeltäter, sie luden uns bei ihrer
Schuld zu Gast.*

DOOR ERICH KÄSTNER (*Herz auf Taille*)

De herinnering aan de bewogen bezettingsjaren speelt, een halve eeuw na het einde van de Tweede Wereldoorlog, nog steeds een grote rol in de Nederlandse samenleving en kan tot op de dag van vandaag de gemoederen soms nog danig verhitten. Recentelijk moest er tot in de Ministerraad worden beraadslaagd over eventuele Duitse participatie aan de herdenkingsplechtigheden in 1995. In actuele discussies over de betrekkingen tussen ons land en Duitsland vormt de oorlog nog immer een factor van betekenis. Op 18 februari jl. – tijdens een bijeenkomst over de Nederlands-Duitse betrekkingen in het Duitse Ebenhausen – pleitte minister van defensie J.J.C. Voorhoeve voor een uitbreiding van de militaire samenwerking tussen de Bondsrepubliek en Nederland. De bewindsman stelde in dat verband dat de Nederlandse regering het „politiek zeer belangrijk vindt dat Nederlandse en Duitse militairen vijftig jaar na de oorlog onder één commandant opereren, zoals in het gezamenlijke legerkorps”.

Ook in meer concrete zin wordt ons land nog steeds geconfronteerd met de „erfenis” van de bezettingsperiode. Zo kan men bij wandelingen door Nederlandse bossen en duinen nog op tal van plaatsen op resten stuiten van Duitse bunkers en andere verdedigingswerken. Voorts wordt in de

media regelmatig gewag gemaakt van munitievondsten of de berging van vliegtuigwrakken uit de Tweede Wereldoorlog. Op veel militaire terreinen in ons land zijn eveneens nog sporen uit de jaren '40-'45 te vinden. Tijdens de oorlog werd door de bezetter op ongekend grote schaal „geïnvesteed” in de militaire infrastructuur van Nederland; vooral de werkzaamheden t.b.v. de *Luftwaffe* waren zeer omvangrijk. Alvorens meer in het bijzonder de aandacht te richten op deze activiteiten, zal worden stilgestaan bij de toestand waarin de Nederlandse militaire vliegvelden zich begin 1940 bevonden. Na de behandeling van de bezettingsperiode wordt enerzijds de balans opgemaakt van de Duitse luchtmachtpresentie in Nederland en anderzijds nagegaan in hoeverre men in de naoorlogse periode heeft gebruik gemaakt van de Duitse militaire „erfenis”.

In de decennia vóór de Tweede Wereldoorlog volgde Nederland een strikte neutraliteitspolitiek en was daarom vanuit militair oogpunt gezien volledig op zichzelf aangewezen. Eerst in geval van een gewapend conflict op Nederlands grondgebied zou steun worden gezocht bij andere mogendheden, in de hoop dat die dan ons land op militair gebied konden bijstaan. De opkomst van totalitaire regimes in het *Interbellum* zorgde voor een verslechterde internationale situatie. Vooral de agressieve buitenlandse politiek van Hitler-Duitsland, die na 1935 gestalte kreeg, werd in Nederland met argusogen gadeslagen. Naast pleidooien voor een sterkere defensie vanuit het militaire esta-

blishment, werd ook door anderen aangedrongen op een forse uitbreiding van de strijdkrachten. Zo maakte het luchtvaarttijdschrift *Vliegwereld* zich sterk voor een krachtige uitbouw van de luchtmacht. Dit weekblad citeerde in dit verband zelfs uit een rede van de Italiaanse *Duce* en *Capo di Stato* Benito A.A. Mussolini van 26 maart 1939. De dictator zei o.m.: „Als een land dat over mensen en wapens beschikt niet in staat blijkt tot verweer, dan is het rijp voor ondergang.” De redactie van *Vliegwereld* beschouwde Mussolini's opmerking als „een niet te onderschatten goeden raad dien wij ter harte behooren te nemen”.

De toenemende vrees voor een groot-schalig militair conflict, deed de Nederlandse regering vanaf 1935 besluiten ruimere financiële middelen voor de defensie beschikbaar te stellen. Aan het einde van de jaren '30 ging zij ertoe over een fors aantal bestellingen voor modern militair materieel te plaatsen, doch het leeuwedeel van deze bestellingen zou niet meer tijdig worden afgeleverd. In mei 1940 was dan ook op de meeste fronten sprake van een aanzienlijke kwantitatieve en kwalitatieve achterstand t.o.v. de goed en modern geoutilleerde Duitse strijdkrachten.

Naast de materiële knelpunten kende de Nederlandse krijgsmacht tevens grote problemen op het vlak van de militaire infrastructuur. Vooral bij de militaire luchtvaart was de toestand zorgelijk. Zij kampte met het zogeheten „dislocatie-vraagstuk”. Dit hield verband met de concentratie van

praktisch de gehele militaire lucht-vloot op het vliegkamp Soesterberg, de bakermat van de Nederlandse militaire luchtvaart. Bovendien waren aldaar alle vliegmedische keuringen, opleidingen, vliegtuigreparatie en -onderhoudsdiensten samengebracht. Nog afgezien van de overbelasting die hiermee samenhang – op het kamp waren de hangars overvol en in het luchtruim werd het gevaarlijk druk – was de situatie vanuit militair-strategisch perspectief bijzonder verontrustend. De luchtvloot op Soesterberg zou bij een onverhoedse luchtaanval het risico lopen in één slag te worden uitgeschakeld.

De destijds betrokken militaire leiding onderkende dit ernstige probleem en spande zich in de luchtvloot te verspreiden over diverse vliegvelden. Eind mei 1936 werd een eerste stap gezet met de verplaatsing van de Jachtvliegtuigafdeling naar Schiphol. Na deze stap volgden er spoedig meer. Zo werden vliegtuigafdelingen gestationeerd op de velden Waalhaven, Gilze-Rijen en Ypenburg. Na de afkondiging van de algemene mobilisatie eind augustus 1939, kregen bovendien de vliegvelden Welschap bij Eindhoven en Hilversum een militaire bestemming. Ook in het kader van de geïntensiveerde vliegopleidingen werd overgegaan tot dislocatie: in 1940 bevonden de vliegscholen zich op terreinen bij Haamstede en Vlissingen en op het eiland Texel. Het betrof hier civiele vliegvelden die werden opgenomen in de militaire organisatie. Voorts werd gepoogd de infrastructuur uit te breiden met zuiver militaire vliegvelden. Tot 10 mei 1940 werd er gewerkt aan locaties te Bergen nabij Alkmaar, het Zuidhollandse Valkenburg en Nerhoven in de buurt van Breda. Slechts het zom-pige, onverharde vliegveld bij Bergen kon nog vóór de Duitse inval in gebruik worden genomen. De Nederlandse vliegvelden van 1940 waren primitief, onvoldoende geoutilleerd en niet voorzien van verharde start- en landingsbanen. Het functioneren van de reparatie- en onderhoudsdiensten was ontoereikend en de actieve grondverdediging ter

bescherming van de vliegvelden liet op veel plaatsen eveneens te wensen over. Ofschoon de decentralisatie van de operationele onderdelen van de militaire luchtvaart voor mei '40 goeddeels werd gerealiseerd, was de opbouw van de „luchtmacht“-infrastructuur geenszins voltooid.

Jumping off place

Dat de infrastructuur nauwelijks voldeed aan de eisen die, gezien de zeer reële oorlogsdreiging, eraan moesten worden gesteld, was bij een aantal Nederlandse militairen genoegzaam bekend. Zij voorzagen dat er een gereede kans bestond dat Nederland – met het oog op zijn geografische ligging en zijn strategisch belang – bij een oorlog betrokken zou raken. De ontwikkeling van het luchtwapen maakte het zeer waarschijnlijk dat bij een militair conflict de oorlog in de lucht van grote betekenis zou worden. In de jaren '30 hadden verschillende officieren gewezen op de omstandigheid dat bij een luchtoorlog in West-Europa Nederland, alleen al door zijn centrale positie tussen de belligerenten, niet kon worden genegeerd. Reeds in november 1933 stelde de grondlegger van het Korps Lucht-doelartillerie, majoor A.J. Maas, in een artikel in het tijdschrift *Luchtmacht*, dat het bezit van het Nederlands grondgebied zowel vanuit algemeen als vanuit luchtstrategisch oogpunt, van doorslaggevend belang was voor de oorlogvoerende West-europese mogendheden. Hij merkte voorts o.m. op:

In Nederland ingerichte vliegbases verkorten den te doorvliegen afstand voor Duitse luchtmachtstrachten naar Engeland en voor Engelse luchtmachtstrachten naar Duitsland tot op de helft (...) Mitsdien trekt Nederland door zijne geografische en strategische ligging het luchtgevaar in sterke mate tot zich.

Bovendien bood de geografische positie van Nederland vliegers een staalkaart aan oriëntatiepunten: de

Kol P.W. Best. In 1940 commandant van het Commando Luchtverdediging

recht verlopende westelijke kustlijn, de aanwezigheid van vele rivieren, kanalen en spoorwegen en bovenal het IJsselmeer, omgeven door grillige oevers. Enige jaren later, in maart 1937, hield kolonel van de Generale Staf P.W. Best een voordracht voor de *Vereniging ter beoefening van de Krijgswetenschap*, waarin hij eveneens inging op de strategische positie van Nederland. Best zou vanaf november 1938 de scepter gaan zwaaien over het Commando Luchtverdediging, de organisatie waarbinnen alle organen van de Nederlandse luchtverdediging waren verenigd. Hij stelde in zijn voordracht dat bij een militair conflict tussen Groot-Brittannië en Duitsland, de belangrijke „strategische luchtlijnen” over het Nederlands territorium door de oorlogvoerenden als operatiegebied zouden worden benut. Daarenboven hield Best rekening met de mogelijkheid dat één van de grote belligerente mogendheden Nederland middels een strategische overval zou uitschakelen om zich een „jumping off place” te verschaffen t.o.v. de tegenstander. Ten aanzien van de wijze waarop een dergelijke strategische overval zou plaatsvinden, schetste hij een profetisch scenario:

Op de aarde zal de strategische overval worden ingeleid door sterke gemotoriseerde strijdkrachten, die zullen trachten verrassend zoo diep mogelijk het land binnen te rukken in de meest kwetsbare richtingen (...) Snelheid is bij dit alles hoofdzaak (...) Vandaar dat de hier geschetste actie ongetwijfeld zal gepaard gaan met verrassende, energiek uitgevoerde luchtaanvallen op de vliegtuigen van den overvallene, hetzij deze zich bevinden op de vliegparken, dan wel in de lucht. Een zoodanig optreden is te waarschijnlijker, aangezien in een later stadium zich geen schooner gelegenheid zal voordoen, om grondig met die verdedigende luchtsrijdkrachten af te rekenen.

Nauwelijks drie jaar na Bests voordracht, op 10 mei 1940, vielen gemotoriseerde eenheden van de Wehrmacht Nederland onverhoeds binnen. Deze *Blitzkrieg* werd van meet af aan ondersteund door felle verrassingsaanvallen van de *Luftwaffe*, die zich vooral concentreerden op de vliegvelden. Zij waren vnl. gericht op de vernietiging van de Nederlandse luchtsrijdkrachten. Kort na het bombardement op de Rotterdamse binnenstad capituleerden de Nederlandse strijdkrachten op 14 mei.

„Das sieht aus wie eine Sahara!“

Na de inval begonnen de Duitse bezettingsautoriteiten prompt met de uitbreiding en verbetering van de militaire infrastructuur in Nederland. Dit hield verband met de omstandigheid dat Hitler een groot strategisch belang toekende aan Noordwest-Europa. Reeds in oktober 1939 had hij, bij het vaststellen van het *Operationsziel* van de veldtocht in het Westen, bepaald dat het Nederlands-Belgisch grondgebied tezamen met Noord-Frankrijk zou moeten dienen als „(...) Basis für eine aussichtsreiche Luft- und Seekriegführung gegenüber England und als weites Vorfeld des lebenswichtigen Ruhrgebietes“. Na de *Westfeldzug* in 1940

kon vanaf vliegbases in dit gebied Groot-Brittannië worden aangevallen. Voorts achtten de Duitsers het van groot strategisch belang, dat vooral Nederland als geografische buffer kon dienen tegen mogelijke Britse luchtaanvallen op hun achterland. Het Nederlandse territoir en luchtruim vormden immers een natuurlijke corridor van en naar het *Reich*.

Alvorens geheel nieuwe projecten werden gestart, nam de bezetter vanzelfsprekend allereerst de bestaande militaire infrastructuur van Nederland onder de loep. Zij waren daarvan niet erg onder de indruk. In Leeuwarden liet een Duitse autoriteit zich bagateliserend uit over de bestaande vliegweide. Over dit eenvoudig opgezette veld zei hij: „Aus diesem Fußballfeldchen werden wir mal einen richtigen Flugplatz machen“.

Te Soesterberg verbaasde een Duitse officier zich over het ontbreken van verharde start- en landingsbanen. Terwijl hij de stoffige zandvlakte overzag, merkte hij laatzinnig op: „Das ist kein Flugplatz, das sieht aus wie eine Sahara!“.

Naast de aanleg van enkele compleet nieuwe vliegbases zouden de Duitsers zeer drastische uitbreidingen en veranderingen op de bestaande velden voor hun rekening nemen. Daarbij werkten zij doorgaans volgens een min of meer vaststaand patroon. Wegens het grotendeels ontbreken van verharde start- en landingsbanen waren de Nederlandse vliegvelden aanvankelijk praktisch alle ongeschikt voor de stationering van zwaardere Duitse toestellen als bommenwerpers en jachtkruisers. Om de velden voor alle vliegtuigtypes geschikt te maken, startte de bezetter een uitgebreid bouwprogramma, waarbij zowel Nederlandse bedrijven als (dwang) arbeiders op grote schaal werden betrokken. Gedurende de bezettingsperiode werden in Nederland uiteindelijk meer dan twintig terreinen door de Duitse luchtsrijdkrachten als operationeel militair vliegveld benut. Daarnaast waren er civiele velden, waarvandaan de *Luftwaffe* transport- en koeriersdiensten uitvoerde. Het is ondoenlijk een volledige beschrijving

te geven van de totstandkoming en uitbreiding van al deze vliegterreinen, niet in de laatste plaats omdat veel Duits bronnenmateriaal ontbreekt of slechts ten dele bewaard is gebleven. Voorts zijn de werkzaamheden op en rond de vliegvelden in bezet Nederland van een dusdanige omvang geweest, dat voor een uitputtende behandeling hier de ruimte ontbreekt. Het werk dat in Nederland t.b.v. de *Luftwaffe* werd verricht, was zeer verschillend van aard en omvang, hetgeen verband hield met het belang dat de Duitsers aan de desbetreffende locaties toekenden. Zo valt een onderscheid te maken in enerzijds hoofdbases en anderzijds velden van secundaire betekenis. Op enkele locaties kon worden volstaan met wat aanpassingen; op andere daarentegen werden met jarenlange hulp van duizenden arbeiders moderne, goed geoutilleerde *Fliegerhorste* gebouwd. Er was ook veel verschil tussen de tijdstippen waarop de Duitsers hun werkzaamheden t.b.v. de diverse *Luftwaffe*-locaties aanvingen. In sommige gevallen werd vrijwel meteen na de capitulatie van het Nederlandse leger begonnen met bouwwerkzaamheden, in andere gevallen duurde het jaren voordat de eerste spade de grond in ging. Het feit dat er korte of langere tijd op een bepaald veld werd gewerkt, impliceerde geenszins dat het veld ook metterdaad operationeel zou worden benut. Dat kon voortvloeien uit verschillende oorzaken. In een aantal gevallen kwam het werk niet af en soms bleek de gekozen locatie na verloop van tijd niet bruikbaar, bijv. door de gebrekkige drainage of een andere nadelige terreingesteldheid. In weer andere gevallen werd in de buurt van de eigenlijke vliegbasis een schijnvliegveld (*dummy*) of een lokvliegveld (*decoy*) aangelegd, waarmee de Duitsers hun tegenstanders op vernuftige wijze trachtten te misleiden.

Kampgeschwader op Soesterberg

Al met al is het brede scala aan projecten dat door en voor de Duitsers

werd uitgevoerd, moeilijk onder één noemer te vatten. In het onderstaande wordt aan de hand van enige significante voorbeelden gepoogd een beeld te schetsen van de uiteenlopende (bouw)activiteiten t.b.v. de *Luftwaffe*. Zoals hiervoor reeds is vermeld, waren de meeste Nederlandse vliegvelden niet voldoende geoutilleerd om het zware *Luftwaffe*-materieel te herbergen. Nadat de geallieerde legers in de zomer van 1940 van het Europese continent waren verdreven, stond voor de *Luftwaffe* het offensief tegen de Britse eilanden en tegen zee-doelen centraal. Om aan deze offensieve strategie vorm te geven, werden o.a. in Nederland verschillende *Fliegerhorste* ingericht om te kunnen dienen als bommenwerperbasis. Duitse bommenwerpers, ondergebracht in *Kampfgeschwader*, vonden in Nederland gedurende korte of langere tijd domicilie op de velden Deelen, Eindhoven, Gilze-Rijen, Schiphol en Soesterberg. Met uitzondering van

Soesterberg kregen deze velden – naast hun functie als bommenwerperbasis – een belangrijke taak als luchtverdedigingsveld. Soesterberg zou zich als enige ontwikkelen tot een uitgesproken bommenwerperbasis.

In mei 1940 viel Soesterberg, tot dan in alle opzichten het centrum van de Nederlandse militaire luchtvaart, als één der weinige vliegvelden vrijwel onbeschadigd in Duitse handen. Ondanks de omstandigheid dat Soesterberg verharde start- en landingsbanen ontbeerde, was de terreingesteldheid van dien aard dat hier zonder grote problemen voorlopig met zwaardere toestellen kon worden geopereerd. Het vliegveld beschikte, in tegenstelling tot veel andere – drassige – Nederlandse velden, over een stevige ondergrond en een flink aantal hangars. Daarom kon de *Luftwaffe* reeds in juni 1940, nog voordat een verhard banenstelsel gereed was gekomen, met *Heinkels He-111* ope-

raties uitvoeren vanaf haar nieuwe *Fliegerhorst*.

Weldra kreeg het vliegveld echter een heel ander aanzicht. De Duitsers maakten direct ernst met de aanleg van drie betonnen startbanen, in lengte variërend van 1300 tot 1800 meter. Hiervoor moest een aantal bestaande gebouwen, waaronder de voormalige commandantenwoning, worden gesloopt. Het banenstelsel kreeg de karakteristieke A-vorm, een patroon dat ook op de meeste andere door de Duitsers benutte vliegvelden zou worden gebruikt. De militaire infrastructuur werd allengs enorm uitgebreid. Er kwamen veel hangars gereed, sommige zo ver van de startbanen verwijderd, dat de bommenwerpers meer dan een half uur moesten taxiën, voordat ze konden beginnen met opstijgen. Voorzieningen voor brandstof- en munitieopslag werden getroffen, bunkers en magazijnen op grote schaal gebouwd. In de bossen rond het vliegveld verrezen op drie plekken kampementen, die tientallen barakken omvatten. In deze zogeheten *Waldlager* werden de manschappen, die niet in het dorp konden worden ingekwartierd, in grote onderkomens gehuisvest. Een verkeersstoren bij de start- en landingsbanen controleerde het militaire luchtverkeer en maakte daarbij o.m. gebruik van weerberichten aangeleverd door de *Wetterwarte*, een meteorologisch station. Het *Fliegerhorst* werd beschermd door mijnenvelden en prikkeldraadversperringen, alsmede door luchtdoelartillerie van verschillend kaliber. De FLAK bevond zich in de nabijheid van het vliegveld en stond soms opgesteld op speciale FLAK-torens. De Duitsers besteedden natuurlijk veel aandacht aan camouflage en maakten daarbij optimaal gebruik van de bosrijke en heuvelachtige omgeving. Hangars en gebouwen werden met camouflage-netten aan het oog onttrokken. Een hulpspoorlijntje dat munitie en brandstof naar het veld voerde, werd deels overkapt door tenten. Voor de vliegtuigen werden speciale schuilplaatsen ontworpen en op de Leusderheide kwam een *dummy*-vliegveld, dat de aandacht van het *Fliegerhorst* moest

Vliegvelden van de Luftwaffe in Nederland

De Duitse luchtmachtkrachten in Nederland gebruikten verschillende soorten vliegvelden, welke grofweg zijn onder te verdelen in drie categorieën:

1. Belangrijke vliegbases van de Luftwaffe

Hieronder vallen de volgende *Fliegerhorste*: Deelen, Eindhoven, Gilze-Rijen, Havelte, Leeuwarden, Schiphol, Soesterberg, Twenthe, Venlo, Volkel en Woensdrecht. Overigens kon het aantal inzetbare vliegtuigen per vliegveld sterk variëren en waren niet alle velden in deze categorie gedurende de gehele bezettingsperiode operationeel. Terwijl er bijv. vanaf Leeuwarden praktisch de hele oorlog intensief werd gevlogen, benutte de *Luftwaffe* het nieuwe vliegveld bij Havelte slechts zeer sporadisch en alleen in het laatste oorlogsjaar.

2. Vliegvelden van secundaire betekenis

Het betreft hier de velden: Beek (Limburg), Bergen (Noord-Holland), Eelde (Drenthe), Haamstede (Zeeland), Loosdrecht (bij Hilversum), Souburg (Zeeland), Valkenburg (Zuid-Holland), Waalhaven (bij Rotterdam) en Ypenburg (bij Den Haag).

3. Vliegvelden voor de marinevliegdiens

Hiertoe worden gerekend: De Kooy (bij Den Helder), De Mok (op Texel) en Schellingwoude (bij Amsterdam).

Ten slotte waren er nog enkele locaties, waarop weliswaar werkzaamheden ten behoeve van de *Luftwaffe* werden verricht, maar die door omstandigheden tijdens de oorlog nimmer konden worden benut voor vliegoperaties. Een geplande *Fliegerhorst* bij Norg in Drenthe werd nooit voltooid wegens onoverkomelijke afwateringsproblemen. Bij de verbetering van het veld nabij Teuge in Gelderland, kampte de bezetter met soortgelijke problemen, zodat het evenmin in gebruik kon worden genomen.

afleiden. Een munitiedepot dat de *Heinkel*-, *Junkers*- en *Dornier*-bommenwerpers van de *Luftwaffe* op Soesterberg voorzag van hun verwoestende lading, was eveneens gesitueerd op de Leuserheide. Dat de bezetter zich instelde op een langdurig verblijf in Nederland, blijkt vooral uit de totstandkoming van een imposant *Wehrmachtheim* aan de rand van het dorp Soesterberg. De functie van dit bouwwerk was niet een direct militaire; het had tot voornaamste doel de Duitse militair talrijke ontspanningsmogelijkheden te bieden, variërend van filmvoorstellingen en toneelopvoeringen tot dansavonden en concerten. Het hoofdgebouw van het *Wehrmachtheim* had een lengte van bijna 70 meter, een nok op een hoogte van veertien meter en herbergde o.m. een enorme theaterzaal. Het duurzaam gebouwde bakstenen complex, waarin grote hoeveelheden Toscaans carrara-marmeer werd verwerkt, voldeed volledig aan de in zwang zijnde pompeuze nazi-bouwstijl. Het gebouw overleefde de oorlog, werd na verloop van tijd door de Koninklijke Luchtmacht in gebruik genomen en doet thans dienst als officierscasino.

Dagjagers op Schiphol

Evenals Soesterberg kreeg Schiphol, dat als enige Nederlands veld deels was verhard, de rol van bommenwerperbasis toebedeeld. Schiphol was op 10 mei 1940 weliswaar hevig aangevallen door de *Luftwaffe*, de toegebrachte schade bleef evenwel beperkt tot enkele vernielde hangars, uitgebrande vliegtuigen en een beschadigd platform. De landingsbaan bleef intact en daarom kon de bezetter Schiphol snel in gebruik nemen. Aanvankelijk leken de Duitsers het veld te bestemmen voor civiel luchtverkeer. Zo zou de *Lufthansa* het veld o.m. gaan benutten ten behoeve van vluchten van en naar Berlijn. Weldra streken op Schiphol echter steeds meer militaire toestellen neer. De geografische ligging van het veld maakte Schiphol bijzonder geschikt

Het Wehrmachtheim te Soesterberg doet thans dienst als officierscasino

als vooruitgeschoven post voor missies met lange-afstandsbommenwerpers boven zee en Groot-Brittannië. Omdat de *Luftwaffe* het veld beter wilde outillieren voor haar bommenwerpers, werden de bestaande start- en landingsbanen verlengd en meer dan honderd vliegtuigschuilplaatsen ingericht. Daar konden de vliegtuigen verspreid worden opgesteld, beladen en onderhouden. Deze schuilplaatsen stonden via een uitgebreid stelsel van verharde rolbanen in verbinding met de start- en landingsbanen. Voorts droegen de Duitsers zorg voor de aanleg van bunkers, reparatiewerkplaatsen en hangars. Schiphol kreeg de beschikking over uitgebreide navigatiehulpmiddelen en de bezetter besteedde tevens veel aandacht aan het plaatsen van baan-, obstakel- en naderingsverlichting.

Al met al vertoonden de infrastructuurele werkzaamheden op en rond Schiphol in grote lijnen hetzelfde patroon als die op Soesterberg. Ook rond het Amsterdamse veld verschenen tientallen stukken luchtdoelartillerie (sommige op FLAK-torens), werden munitie-opslagplaatsen aangelegd en lag er een *dummy*-vliegveld in de omgeving, om de geallieerden zand in de ogen te strooien. Een extra voorziening op Schiphol werd gevormd door een operationele baken-

installatie met behulp waarvan landingen onder slechte weersomstandigheden, zoals dichte mist, konden worden uitgevoerd. Dat maakte Schiphol tot een ideale uitwijkhaven voor verdwaalde, in nood verkerende of beschadigde vliegtuigen. Overigens bleef Schiphol, in tegenstelling tot Soesterberg, niet de gehele oorlog een bommenwerperbasis. Vanaf september 1942 transformeerde het *Fliegerhorst* zich geleidelijk tot de belangrijkste dagjagerbasis in Nederland. Dat de functie van Schiphol zich wijzigde, hield verband met de toenemende druk van de geallieerde bommenwerpers, die steeds vaker en met groeiende aantallen vanuit Groot-Brittannië naar aanvalsdoelen in Duitsland vlogen. Vanaf medio 1943 speelde de *United States Army Air Force* de hoofdrol bij de luchtoperaties overdag. De Duitsers poogden het tij o.m. te keren door vanaf Schiphol en Woensdrecht – met in *Jagdgeschwader* georganiseerde dagjagers van het type *Messerschmitt-Bf-109* en *Focke Wulf-Fw-190* – afbreuk te doen aan de tegenstander. Ofschoon een aantal zeer ervaren jachtvliegers in allerijl van het Oostfront naar Schiphol werd overgeplaatst, moesten de Duitsers zware verliezen incasseren. Aan de belangrijke plaats van Schiphol in het Duitse luchtverdedi-

gingsstelsel kwam op 13 december 1943 tamelijk abrupt een einde, toen het veld door 208 Amerikaanse B-26-Marauder middelzware bommenwerpers werd aangevallen. De Amerikanen wierpen bijna 800 bommen van 500 kg af, waardoor het veld zodanig werd beschadigd dat de Duitsers nog diezelfde maand besloten hun vliegtuigen, FLAK en zoeklichten naar andere bestemmingen over te plaatsen. De rol van *Fliegerhorst* Schiphol was daarmee uitgespeeld. In het najaar van 1944 werd Schiphol door *Sprengkommando's* grondig verwoest. Tijdens de hongervinter verzamelde de bevolking brandhout uit de puinhopen die op het veld waren achtergebleven.

Nachteinsatz

De meeste *Fliegerhorste* in Nederland kregen, naarmate de oorlog vorderde, de functie van nachtjagerbasis. Uiteindelijk zou deze rol zijn weggelegd voor de velden Deelen, Eindhoven, Gilze-Rijen, Leeuwarden, Twenthe, Venlo en Volkel. In sommige gevallen maakten deze nachtjagerbases gebruik van een kleiner satellietveld of dependance elders. Zo was het Noordhollandse Bergen jarenlang een

Eind 1943 bombarderen Martin-B-26-Marauders van de Amerikaanse luchtmacht Schiphol

belangrijk steunpunt voor de nachtjagers van Leeuwarden. Aanvankelijk hadden de Duitsers niet de beschikking over nachtjagers. Zij gingen ervan uit dat geallieerde nachtelijke bombardementen op Duitsland weinig succesvol zouden zijn. Het ontbrak de vijandelijke bommenwerpers immers aan effectieve richtmiddelen, zodat de te verwachten resultaten de spanning niet zouden rechtvaardigen. Toen de Britten desondanks toch 's nachts gingen opereren, zagen de Duitsers zich genoodzaakt hun nachtelijk luchtverdedigingsapparaat verder te versterken. Naast de reeds bestaande FLAK, zoeklichten en radarpeilstations, werd ook een steeds belangrijkere plaats ingeruimd voor nachtjagers, welke werden georganiseerd in *Nachtjagdgeschwader*. Deze eenheden vormden tezamen de *Nachtjagd* en werden in hoofdzaak uitgerust met de *Messerschmitt-Bf-110* en de *Junkers-Ju-88*. De nachtjagers werkten nauw samen met grondstations, welke via de boordradio gegevens doorspeelden waarmee de vijand kon worden opgespoord.

Afgezien van de conventionele voorzieningen (als banenstelsels, aftakkingen van bestaande spoorlijnen, hangars, onderkomens, munitieopslagplaatsen, brandstofdepots en schijnvliegvelden), moesten op de nachtjagerbases extra faciliteiten worden geschapen om het operationele nachtvliegen mogelijk te maken en vanaf de grond te begeleiden. Om na het invallen van de duisternis te kunnen opstijgen en landen, diende het banenstelsel te worden voorzien van een zogenaamd *Leuchtpfad*: langs de betonnen banen werd op regelmatige afstand verzonken verlichting aangebracht. De verlichte banen kregen t.b.v. de nachtjagers een langere aan- en uitloop. Op de nachtjagerbases Venlo en Leeuwarden werd in het verlengde van de belangrijkste banen verlichting op hoge palen aangebracht. Deze zogeheten *Leuchtfuerketten* strekten zich tot ver buiten de bases uit om de juiste aanvliegroutes aan te duiden. Hoge hindernissen in deze aanvliegroutes werden voorzien van rode obstakelverlichting. Op de

Het onderschrift bij deze propagandafoto luidde: „Der Wart meldet die Ju-88 wieder klar. Die Besatzung überprüft ihr Flugzeug“

nachtjagerbases kon de verlichting soms bestaan uit meer dan 2000 lichtpunten. Het gebeurde dat, bijv. door slechte weersomstandigheden, de nachtjagers geen gebruik konden maken van de grondverlichting. In dergelijke situaties kon een toestel middels radio- en morsesenen veilig naar de aarde worden geloodst. Op de nachtjagerbases zelf of in de nabijheid ervan verrezzen gecamoufleerde *Gefechtsstände*, waar de nachtelijke vliegbewegingen werden geanalyseerd en intercepties begeleid. Een keten van radio- en radarpeilstations leverde een stroom van informatie aan deze commandocentra, welke de aangeleverde gegevens omzetten in instructies. Met die instructies konden de patrouillerende nachtjagers naar de bommenwerpers van de tegenstander worden geleid. Ten zuiden van *Fliegerhorst* Deelen, een groot nachtjagerveld aangelegd rond het voormalige vliegveld Kemperheide, werd in januari 1942 te Schaarsbergen een „proef-commandocentrale” in gebruik genomen. Een deel van de staf van de *1. Nachtjagddivision* ontwikkelde daar tactieken en procedures voor centrale commandovoering. Ter-

wijl men in de tijdelijke proef-com-mandocentrale ervaring opdeed, werd vlakbij driftig gebouwd aan een enorme, permanente gevechtsleidingsbunker. Dit bouwwerk, 60 meter lang, 40 meter breed en 16 meter hoog, kreeg de codenaam *Diogenes*. Nadat het in het najaar van '43 werd opgeleverd, ging het dienst doen als centraal zenuwcentrum voor de luchtverdediging boven Nederland, Noord-België en het Ruhrgebied. Zo kwamen in *Großraumgefechtsstand Diogenes* alle verbindingen samen van de *Fliegerhorste*, de luchtafweer en de verschillende radar- en radiostations. Met de verkregen informatie kon de *Luftwaffe* zich daar een tamelijk goed beeld vormen van hetgeen zich in de lucht afspeelde. Aan de hand van het steeds variërende *Luftbild* werd vanuit de bunker in Schaarsbergen tot september 1944 de algemene inzet van zowel de dag- als de nachtjagers bepaald. De enorme Duitse inspanningen ten spijt, moest de *Luftwaffe* door het geleidelijk toenemen van het geallieerde luchtoverwicht het onderspit delven. Vanaf mei 1940 tot het najaar van 1944 waren de meeste *Fliegerhorste* in Nederland diverse malen gebombardeerd. Deze aanvallen waren doorgaans relatief kleinschalig en hadden een lokaal karakter. Lang niet altijd werden de gewenste resultaten behaald. In de tweede helft van 1944 veranderde het karakter van de geallieerde luchtaanvallen. In het kader van de opmars in West-Europa, werd de Duitse militaire infrastructuur hier te lande door Britse en Amerikaanse bommenwerpers intensiever en op aanmerkelijk grotere schaal aangepakt. Op 15 augustus en 3 september 1944 voerden formaties van ca. 700 geallieerde bommenwerpers, geëscorteerd door grote aantallen jagers, aanvallen uit op de belangrijkste Duitse vliegvelden in Nederland. Deze twee mokerslagen kwam de *Luftwaffe* niet meer te boven. De aangerichte schade op de velden was zeer omvangrijk. Ofschoon de Duitsers her en der nog wel herstelwerkzaamheden en reparaties aan de getroffen banenstelsels uitvoerden, kon vanaf de meeste velden

niet of nauwelijks meer worden geopereerd. Naarmate de oorlog zijn laatste fase inging, verlieten de Duitsers nagenoeg alle Nederlandse *Fliegerhorste*. Voordat zij vertrokken, verwoestten *Sprengkommando's* een belangrijk deel van de aanwezige infrastructuur. Veel banenstelsels werden onbruikbaar gemaakt en honderden gebouwen, barakken en hangars geheel of gedeeltelijk opgeblazen of gesloopt.

Technische Dienst van het Militair Gezag

In de herfst van 1944 waren de vliegvelden bij Eindhoven en Volkel, de eerste velden in het bevrijde gedeelte van Nederland die t.b.v. de oorlogvoering onmiddellijk door de geallieerde legers in gebruik werden genomen. De zeer ernstig beschadigde velden werden o.l.v. geallieerde legerautoriteiten, „doch grotendeels met behulp van Nederlandse aannemers, werkrachten enz.” voor dit doel gereed gemaakt. Van Nederlandse zijde was het Militair Gezag de instantie die – totdat de normale verhoudingen zouden zijn teruggekeerd – voorlopig werd belast met alle bestuurszaken. Dit instituut opereerde gedurende de Bijzondere Staat van Beleg, die in september '44 werd afgekondigd en uiteindelijk pas in maart '46 zou worden opgeheven. Het Militair Gezag moest een vlot verloop van de geallieerde militaire operaties in Nederland waarborgen en had een belangrijke taak bij het regelen van het openbare leven in de eerste maanden na de bevrijding. Ten aanzien van de overgenomen vliegvelden diende het Militair Gezag te zorgen voor de beschikbaarstelling van personeel en moest erop toezien dat „gewezen collaborateurs” niet voor het werk op de velden in aanmerking kwamen. Een Technische Dienst Vliegvelden, welke onder het Militair Gezag ressorteerde, was belast met het toezicht op de uitvoering van het werk op de vliegvelden in bevrijd gebied, alsook bij de aanleg van kleine, nieuwe landingsterreinen of *airstrips*. De dienst

trad min of meer zelfstandig op en omvatte ca. 40 medewerkers. De Technische Dienst Vliegvelden bestond uit een kleine administratieve staf, een technische staf en een aantal technische opzichters op de vliegvelden. De voornaamste taak van deze dienst bestond uit het ondersteunen van de geallieerden bij het operationeel maken van de voor de oorlogvoering noodzakelijk geachte vliegvelden in Nederland. Velden die de geallieerden niet meer gebruikten, werden weer aan de Technische Dienst Vliegvelden overgedragen, die alle aangelegenheden betreffende vliegvelden in het gehele bevrijd gebied voor zijn rekening moest nemen. Nog voor de militaire capitulatie van Duitsland in mei '45, was de dienst behalve op de eerder genoemde velden Eindhoven en Volkel, ook actief op Gilze-Rijen, Woensdrecht, Venlo en Twenthe. De dienst verrichtte bovendien zijn taak op een half dozijn nieuw aan te leggen *airstrips*. Na de bevrijding van geheel Nederland kreeg de Technische Dienst Vliegvelden geleidelijk nog twaalf vliegvelden in beheer, t.w. Bergen, Deelen, Eelde, Haamstede, De Kooy, Leeuwarden, Loosdrecht, Soesterberg, Teuge, Texel, Valkenburg en Ypenburg. Tot de voornaamste werkzaamheden waarop de dienst toezicht hield, behoorden het herstellen van het banenstelsel, het opruimen van ruïnes, het bewoonbaar maken van onderkomens, alsook de verzameling en registratie van allerhande materieel. In de tweede helft van '45 kwam meer nadruk op instandhouding en bewaking te liggen. Per 1 januari 1946 werd de taak van de Technische Dienst Vliegvelden overgenomen door het Bureau Aanleg Beheer en Onderhoud van Vliegvelden (BABOV), dat onder het Directoraat Gebouwen Werken en Terreinen (DGW&T) ressorteerde.

Rijkscommissie Luchtvaartterreinen

Inmiddels had de Nederlandse regering in mei 1945 besloten dat zo spoec-

dig mogelijk maatregelen dienden te worden genomen m.b.t. de inrichting en het herstel van de in Nederland aangetroffen vliegvelden en landings-terreinen, zowel t.b.v. de eerste direct noodzakelijke hulpverlening, als voor de latere economische wederopbouw van Nederland. Om de voorgenomen maatregelen doeltreffend te kunnen uitvoeren, stelde de regering op 1 juni 1945 twee commissies in: de Noodcommissie Luchtvaartterreinen en de Rijkscommissie Luchtvaartterreinen. De eerstgenoemde had tot taak maatregelen te nemen voor de inrichting en het herstel van een aantal reeds aanwezige velden ten behoeve van de noodvoorziening van Nederland. De Noodcommissie kon na zes keer bijeen te zijn geweest reeds in oktober '45 haar werkzaamheden beëindigen.

Omvattender was de taak van de Rijkscommissie Luchtvaartterreinen. Zij diende de regering te adviseren omtrent de bestemming van de 37 in ons land aanwezige vliegvelden. Een aantal zou uiteindelijk worden opgeheven of verkaveld; de overige kregen bestemmingen van uiteenlopende aard. Naast een beslissing over de lokatie van een centraal luchtvaartterrein, dat dienst zou gaan doen als thuishaven voor het internationale burgerluchtverkeer, moesten er terreinen worden aangewezen die in hoofdzaak werden bestemd voor binnenlands burgerluchtverkeer. Voorts diende de commissie terreinen aan te wijzen die louter voor sport- en zweefvliegerij zouden worden gebruikt, en ten slotte waren er natuurlijk de terreinen die uitsluitend of mede voor militair gebruik dienden te worden bestemd.

De commissie, die in de periode juli '45 - mei '48 veertig keer plenair vergaderde, speelde middels het uitbrengen van tussentijdse adviezen aan de regering, in algemene zin een belangrijke rol in de vaststelling van de naoorlogse Nederlandse luchtvaartinfrastructuur. De commissie adviseerde bijv. de luchtvaartterreinen bij Havelte, Waalhaven en Venlo te liquideren. Het gemeentebestuur van

Venlo deed kort na de oorlog nog wel een vergeefse poging het vliegeterrein voor de burgerluchtvaart te behouden, doch het veld kreeg een bestemming als militair schietterrein en, later, als oefenplaats voor de Infanterie Rijkschool van de Koninklijke Landmacht. In 1987 werd door het gemeentebestuur besloten het oude vliegveld te bestemmen tot natuurgebied. De startbanen werden opgeruimd, waarna de reusachtige hoeveelheden puin door Rijkswaterstaat werden gebruikt als fundering bij de aanleg van de rondweg om Weert. Na het schonen van het voormalige *Fliegerhorst* Venlo werd een schaapskudde losgelaten om de heidegroei te bevorderen en begon Staatsbosbeheer met het beplanten van een aantal open plekken in het landschap. De Rijkscommissie Luchtvaartterreinen besloot al snel het vliegveld Schiphol uit te bouwen tot „luchthaven van de klasse A voor het transoceanisch, transcontinentaal en internationaal vliegverkeer”. Zij besteedde, voor haar opheffing in juli 1948, veel aandacht aan de ontwikkeling van de toekomstige „wereldluchthaven” Schiphol. In het westen des lands wenste zij voor Schiphol een nevenhaven bij Rotterdam (het latere vliegveld Zestienhoven) en in het oosten des lands een uitwijkhaven, die tevens diende te worden geschikt gemaakt voor vliegopleidingen. Voor deze uitwijkhaven kwamen verschillende vliegvelden in aanmerking. Aanvankelijk werd daarvoor het voormalige *Fliegerhorst* Deelen aangewezen, doch later adviseerde men toch het luchtvaartterrein bij Eindhoven als uitwijkhaven te bestemmen.

De commissie boog zich eveneens over de zogenaamde „gemengde” terreinen, vliegvelden met zowel een civiele als een militaire bestemming. Over de status van deze velden vond de nodige discussie plaats. Voor een gemengd gebruik kwamen m.n. in aanmerking: Deelen, Eindhoven, Leeuwarden, Twenthe en Woensdrecht. Deelen en Woensdrecht kregen om diverse redenen geen gemengde status, de overige drie werden aanvankelijk wèl tot gemengd ter-

rein bestemd. Uiteindelijk zouden slechts Eindhoven (Welschap) en Twenthe de gemengde status behouden. Kort na de bevrijding had het er alle schijn van dat de burgerluchtvaart op Leeuwarden een bloeiende toekomst tegemoet zou gaan. Voorstanders van civiele luchtvaart op het Friese vliegveld bepleitten hun zaak met allerlei argumenten. Gewezen werd op de gunstige geografische ligging, de goede riolering, de aanwezigheid van geschikte toegangswegen en de nabijheid van spoor- en waterwegen. Civiele luchtvaart op Leeuwarden zou zelfs bepaalde agrarische belangen kunnen dienen. Men voorzag, niet ten onrechte, dat kunstmatige inseminatie in de toekomst een hoge vlucht zou nemen. Het sperma van de Friese stamboekstieren werd bestempeld als een exportproduct dat, gezien de beperkte houdbaarheid, „in de toekomst absoluut per vliegtuig” zou moeten worden verzonden. Desalniettemin was de burgerluchtvaart vanaf Leeuwarden slechts een kort bestaan beschoren. Weliswaar onderhield de KLM van 1946 tot 1949 nog de dienst Amsterdam-Leeuwarden-Groningen, maar daarna kreeg het vliegveld als gevolg van toenemende militaire belangstelling en het teruglopen van het passagiersaanbod op de binnenlandse luchtverbindingen, al snel een zuiver militaire bestemming.

De erfenis

Voor wat betreft de vaststelling en inrichting van de militaire vliegeterreinen werkte de Rijkscommissie Luchtvaartterreinen nauw samen met de departementen van Oorlog en van Marine. De naoorlogse defensie-inspanning van Nederland stond van meet af aan in het teken van de bondgenootschappelijke samenwerking. De wederopbouw van de Nederlandse krijgsmacht werd in de tweede helft van de jaren '40 echter ernstig bemoeilijkt door het koloniale conflict in Nederlands-Indië. Pas na 1950 - de Koude Oorlog had inmiddels voor een gespannen internationale situatie gezorgd - kon de opbouw van de

Nederlandse defensie krachtiger ter hand worden genomen. Het in maart 1948 gesloten Pact van Brussel, waaruit de Westeuropese Unie (WEU) zou voortkomen, en de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), die in april 1949 tot stand kwam, vormden de internationale kaders waarbinnen de opbouw van de Nederlandse (lucht)strijdkrachten zou plaatsvinden. Het oorspronkelijke binnen de WEU opgestelde vliegveldprogramma voorzag voor Nederland in de aanleg van 21 militaire velden, een schaal die, naar al snel bleek, de beschikbare middelen niet zouden toelaten. Door de NAVO werd het benodigde aantal

voor militair gebruik ingericht. Hierbij stond de vervulling van de onmiddellijke behoefte centraal; van operationele bruikbaarheid was voorshands nog geen sprake. Ten behoeve van het WEU-vliegveldprogramma spanden men zich in om de vliegvelden Beek, Gilze-Rijen, Eindhoven, Schiphol, Soesterberg en Volkel een militair-operationele status te verlenen. Van de dertien door de NAVO in Nederland geprojecteerde militaire velden, waren er in 1950 zeven in gebruik: Gilze-Rijen, Leeuwarden, Soesterberg, Twenthe, Valkenburg (voor de Marineluchtvaartdienst), Volkel en Woensdrecht. Uiteindelijk

verwaarloosde en vernielde vliegvelden aan. De honderden verwoeste hangars, leeggeroofde en gesloopte gebouwen, opgeblazen startbanen en schier ontelbare reeksen bomkraters op en rond de vliegvelden boden een troosteloze aanblik. Lang bleef deze toestand echter niet bestaan. Hoewel een gedeelte van de schade onherstelbaar was, kon het grootste deel van de infrastructuur worden gerepareerd. Tot 1950 concentreerden de werkzaamheden op en rond de militaire vliegvelden zich goeddeels op het hoogst noodzakelijke onderhoud, het herstel van de onderkomens en de renovatie van de banenstelsels. Er was bovendien een flink aantal door de Duitsers neergezette gebouwen dat – (praktisch) onbeschadigd gebleven – direct door Nederlandse militairen in gebruik kon worden genomen. De wederopbouw van de velden in de eerste jaren na de oorlog verliep desondanks zeer moeizaam. Aanvankelijk ontbrak niet alleen deskundig personeel, er bestond bovendien onzekerheid over de definitieve bestemming en grootte van de verschillende terreinen. Daarom werden lang niet alle voorzieningen op de voormalige *Fliegerhorste* en nabijgelegen kampementen voor hergebruik geschikt gemaakt. Er moest soms geruime tijd worden gewacht op het moment dat de bestemming van een bepaald veld werd vastgesteld. Als dat eenmaal was gebeurd, kon een terrein ofwel via de Rijksdienst voor Landbouwherstel aan zijn voormalige eigenaren worden overgedragen, ofwel worden uitgebouwd tot een operationeel vliegveld.

In mei 1945 werd het vliegveld Ypenburg in zeer desolate toestand aangetroffen

Nederlandse militaire vliegvelden in het begin van de jaren '50 teruggebracht tot dertien. Aan deze velden werden echter wel zwaardere eisen gesteld. Het aantal van dertien vliegvelden werd overgenomen in het Luchtmachtbouwplan-1951, dat aangaf dat een deel moest worden ingericht als oorlogsbasis voor onderdelen van de bondgenoten, terwijl de rest meer in het bijzonder voor de Nederlandse luchtmacht diende te worden bestemd.

Direct na de bevrijding werden de voormalige Duitse vliegvelden Deelen, Gilze-Rijen, Twenthe, Valkenburg en Woensdrecht aanvankelijk

zouden twaalf van de dertien geprojecteerde militaire velden metterdaad in gebruik worden genomen. Naast de zeven bovengenoemde waren dat: Deelen, Eindhoven, De Kooy (voor de Marineluchtvaartdienst), De Peel en Ypenburg. De toestand waarin de vliegvelden na de bevrijding werden aangetroffen verschilde per veld, doch was over het algemeen zeer slecht. Zoals hiervoor reeds is aangegeven vielen de meeste vliegvelden in ons land enerzijds ten prooi aan geallieerde bombardementen en anderzijds aan de „vernietzucht” van de *Sprengkommando's*. De Nederlanders troffen in '45 doorgaans vervuilde,

Ook in de jaren '50 werd voortgeborduurd op hetgeen door de Duitsers tot stand was gebracht. Het door de NAVO uitgestippelde beleid noopte o.m. in ons land tot een forse uitbreiding van het aantal vliegtuigen en onderdelen. Een en ander impliceerde dat ook de infrastructuur grondig diende te worden aangepast. Een grote verscheidenheid aan voorzieningen moest in recordtijd tot stand worden gebracht. Hiertoe werden in eerste instantie de door de bezetter

opgetrokken gebouwen voor legering en personeelsverzorging aangepast en waar nodig uitgebreid. Daarnaast werd, hoewel veel geschikte bouwmaterialen nog ontbraken, nieuwbouw gepleegd die nadien, vanwege de slechte constructie en aangewende materialen, altijd veel onderhoud heeft gevergd.

Een voortdurende bron van zorg vormde de renovatie, het onderhoud en de uitbreiding van de diverse banenstelsels. De banen die men na de bevrijding aantrof, bestonden deels uit straatstenen en deels uit asfalt- of cementbeton. Voordat men toekwam aan verlenging, verzwaring en verbetering werden op de meeste velden noodreparaties verricht om ze zo spoedig mogelijk in gebruik te kunnen nemen. Oorlogsschade aan de

banenstelsels, de drainage en de rioleering werden provisorisch hersteld. De door de geallieerde bombardementen veroorzaakte kraters en door de Duitsers opgeblazen stukken start- en landingsbaan werden geëgaliseerd, opgevuld en afgedekt met klinkerbestreringen. Op de vliegbasis Twenthe achtte men het direct noodzakelijk het banenstelsel opnieuw onder profiel te brengen en te herbestraten. De komst van militaire straalvliegtuigen bij de – sedert 1953 „Koninklijke” – Luchtmacht maakte echter de met klinkers bestrate banenstelsels spoedig onbruikbaar. Dit type banen maakte definitief plaats voor volledig uit beton en asfalt bestaande banenstelsels. De introductie van de zwaardere straaljagers betekende daarenboven dat de start- en landingsbanen moes-

ten worden verhard en aanzienlijk verlengd.

Conclusie

Per saldo opereerden de naoorlogse Nederlandse luchtmachtkrachten op slechts één uitzondering na, vliegbasis De Peel, vanaf voormalige *Fliegerhorste* van de *Luftwaffe* in Nederland. Bij de realisatie van het luchtmachtbouwplan uit 1951 was men voor wat betreft de vliegvelden dan ook uitgegaan van verbetering van het reeds bestaande. Anders gezegd: men bouwde voort op de erfenis die de Duitsers in ons land hadden achtergelaten. Nog tot op de dag van vandaag wordt het personeel van de Koninklijke Luchtmacht op veel plaatsen geconfronteerd met resten van deze, vaak onbekende, Duitse erfenis. Uit de bezettingsperiode dateren ontelbare, nog in gebruik zijnde hangars, barakken, onderkomens, werkplaatsen, kantoren, messes en bunkers. Thans opereren toestellen van de Koninklijke Luchtmacht vanaf locaties, waar ruim een halve eeuw geleden *Messerschmitts*, *Junkers*, *Dorniers* en *Heinkels* van de *Luftwaffe* het luchtruim kozen. Nadat de Duitse adelaar was gevlogen, werden de voormalige *Fliegerhorste* in NAVO-vliegbases getransformeerd. De vliegvelden die tussen 1940 en 1945 een belangrijke schakel vormden in Hitlers oorlogvoering, worden inmiddels alweer een halve eeuw benut om de vrede te bewaren. ■

Literatuur

- F.H. van den Beemt, D. Boekema, K.K. Thijssens (red.) – *300 jaar bouwen voor de landsverdediging*. Den Haag (1988).
- J. Derix – *Vliegveld Venlo met een kroniek van de luchtoorlog in Zuid-Nederland (1941-1944)*. Twee delen. Horst (1990).
- A. Korthals Altes – *Luchtgevaar. Luchtaanvallen op Nederland 1940-1945*. Amsterdam (1984).
- W.H. Lutgert en R. de Winter – *Nederland en de Duitse Nachtjacht*. Van jager tot prooi. *MilSpect* 163(1994)(12) 536-545 en 164(1995)(1) 5-17.
- R. van den Nieuwendijk – *Doelwit Schiphol. De Amerikaanse aanvallen op de vliegbasis Schiphol in het najaar van 1943*. Amsterdam (1993).
- Y. Schaaf – *Laarzen op de lange pijp. Leeuwarden in de Tweede Wereldoorlog*. Franeker (1994).
- G.J. Zwanenburg – *En nooit was het stil... Kroniek van een luchtoorlog. Luchtaanvallen op doelen in en om Nederland*. Twee delen. Den Haag (z.j.).

Ethiek in het militaire beroep

P.H. de Vries - kolonel der cavalerie

Het was onduidelijk waar precies de grens lag: waar was het nog veilig en waar begon het gevaar? Nergens was een markering te bekennen. En ook al was die er geweest, dan zou die inmiddels onder de voortdurende beschietingen zijn verpulverd; bovendien was het deze nacht pikdonker en het goot van de regen. Wat te doen? Hij dacht na. Blijkbaar duurde dat nadenken lang, want zijn mannen begonnen onrustig te worden. Hij merkte dat aan de nauwelijks zichtbare bewegingen en het gefluister. Hij moest een beslissing nemen, maar welke? Naarmate hij langer erover nadacht, raakte hij hoe langer hoe meer in verwarring en nam zijn onzekerheid toe. Hij moest wat doen... Opeens meende hij toch in de modder een rode demarkatielijn te ontwaren. Hij glimlachte, hij wist wat hem te doen stond. Dat hij daarover zo lang had moeten piekeren. Hij draaide zijn hoofd om en zei met gedempte stem: „Mannen...” En op dat moment gebeurde het.

Over welke kapitein gaat het voorgaande fragment; is het waar gebeurd; in welke oorlog speelt zich het af of gaat het over een oefening? Welke rode draad werd gezien en wat was de betekenis daarvan? Welnu die rode draad, daarover gaat het hierna, te weten de ethiek van het militaire beroep.

Enige theoretische aspecten

De oorsprong van het ethische denken heeft betrekking op de keuze tussen goed en kwaad. Alvorens daarop ver-

der in te gaan, lijkt het zinvol eerst het begrip ethiek in bredere zin te belichten. Volgens het woordenboek is ethiek de wijsgerige bezinning op het zedelijk leven van de mens. De ethiek houdt zich bezig met de vraag: *wat is goed en wat moet ik doen?* Centrale begrippen in nagenoeg elke vorm van ethiek zijn: goed en kwaad, alsmede macht en bevrijding. In een ethiek zijn meestal drie niveaus te onderscheiden. Het eerste, microniveau, heeft betrekking op concrete morele vragen en richt zich dus vooral op het individu. Het tweede, mesoniveau, beslaat een breder gebied; het richt zich op de morele grondslagen van normen en waarden. Deze benadering van de ethiek richt zich dus vooral op collectieve verbanden, groepen. Het derde, macroniveau, betreft het vraagstuk van de waarheid van ethische uitspraken. Hierbij gaat het dus om de universele geldigheid van ethische begrippen en leerstellingen.

Begrippen die nauw zijn verweven met ethiek, zijn waarden, normen en deugden. Waarden vormen in een cultuur de centrale beginselen voor het bepalen van een keuze tussen alternatieve mogelijkheden. Waarden hebben een vrij hoog abstractieniveau en kunnen ethische aspecten betreffen. Normen zijn veel concreter. Normen zijn specificaties van een waarde in een gedragsregel. Normen kunnen een breed spectrum beslaan: geldig voor een kleine groep of een hele maatschappij; met een zware ethische lading of in de vorm van een model; van oppervlakkige aard of geheel verinnerlijkt in het handelen van mensen. Een deugd is een verworven

eigenschap om volgens eigen zedelijk inzicht te handelen. Het begrip deugd heeft dus betrekking op individuen die handelen volgens ethische regels. In de oudheid golden de navolgende vier klassieke hoofddeugden: wijsheid, moed, bezonnenheid en rechtvaardigheid. Later zijn onder invloed van de christelijke cultuur daaraan toegevoegd de drie bovennatuurlijke deugden: geloof, hoop en liefde. Na de *renaissance* zijn nog eens vier zogeheten moderne hoofddeugden algemeen aanvaard, te weten: echtheid, eer, zelfhandhaving en ridderlijkheid.

Ethiek kan dus worden beschreven als een samenstel van beginselen die de mens moet helpen een keuze te maken tussen goed en kwaad. De centrale beginselen in zo'n samenstel hebben meestal een universeel karakter. Daarnaast is er ook altijd sprake van beginselen die cultureel zijn bepaald. Laat ik dit proberen te verduidelijken met enige voorbeelden. Het is denkbaar dat vraagtekens worden geplaatst bij de ethische aanvaardbaarheid van het gebruik van chemische massavernietigingswapens. Op een hoog abstractieniveau kan de geldigheid van een ethische stellingname tegen het gebruik van deze wapens onder alle omstandigheden ter discussie worden gesteld. In hoeverre is die stelling waar? Of is er wellicht een situatie denkbaar dat het gebruik van dit soort wapens toch ethisch is gerechtvaardigd? Deze abstracte vraag kan leiden tot een morele stellingname door een collectief. Deze collectieven kunnen van verschillende aard zijn en ook de inhoud

van de stellingname kan verschillen. De regering van Irak heeft over deze ethische vraag een andere norm dan de Nederlandse vereniging van producenten in de chemische industrie. Ook op individueel niveau zullen hierover verschillende standpunten worden ingenomen, door bijv. een instructeur aan de NBC-school, of door een consument van biologisch dynamisch geteelde groenten.

Ethiek en de militaire organisatie

Na enige algemene begrippen te hebben verduidelijkt zal ik deze nu in een militaire omgeving plaatsen. Het eerste wat daarbij kan worden opgemerkt is, dat militaire ethiek in eerste aanleg een groepsethiek is. De achtergrond daarvan ligt voor de hand. Staten hebben zich het machtsmonopolie toegeëigend: de zwaarmacht. Voor de toepassing hiervan is een militair apparaat in het leven geroepen. De leden van dat apparaat, de militairen, vormen daarmee een duidelijk herkenbare groep in de samenleving. Het is voorts voor de hand liggend dat binnen deze groep een aparte ethiek ontstaat. Het hanteren van de zwaarmacht werpt immers morele vragen op en om daarop een goed antwoord te hebben, is een bezinning op de moraliteit van de zwaarmacht noodzakelijk. Daarenboven is het hanteren van die zwaarmacht direct verbonden met centrale waarden met een universeel karakter: macht en bevrijding, leven en dood, recht en onrecht. Militaire ethiek heeft daarmee ook een „zwaar” gehalte; zij is niet vrijblijvend. Het is echter niet alleen de relatie met de maatschappij die noopt tot het formuleren van een militaire ethiek, ook vanuit het apparaat zelf wordt de behoefte daaraan gevoeld. Een gemeenschappelijke ethiek helpt een eenheid te vormen. Ethiek vormt daarmee een factor van belang voor het presteren van de organisatie. Eenheid van opvatting over morele waarden en normen bindt en vermindert de kans op spanningen. En als er één ding spanningen kan oproepen, is

dat wel het toepassen van geweld. Militaire ethiek heeft dus ook een belangrijke interne functie. Ten slotte heeft militaire ethiek ook een individuele dimensie. Het ethisch handelen van de individuele militair wordt evenzeer ingegeven door de ethiek van de militaire groep als geheel. Het ethisch gehalte van een militaire organisatie werd tot in het begin van de twintigste eeuw vooral gedragen door de officieren. Zij waren en zijn de belangrijkste gezagsdragers in het militaire apparaat. Zij zijn weliswaar niet verantwoordelijk voor de beslissing het apparaat in te zetten, maar wel voor nagenoeg alles wat daaruit volgt, en dat betreft onder meer het vergieten van bloed. Vanwege die bijzondere verantwoordelijkheid wordt bijna overal ter wereld van officieren een eed gevorderd. Er is daarin veelal sprake van trouw aan het maatschappelijk bestel en gehoorzaamheid aan de staatsmacht en wetten. Militaire ethiek is dus een groepsethiek en heeft overwegend betrekking op zwaarwegende morele kwesties. Militaire ethiek vervult een functie, zowel in de relatie tussen het militaire apparaat en de maatschappij, als in de interne werking van de organisatie. Daarnaast vormt zij ook een leidraad en toetssteen voor het ethisch handelen van de individuele militair. Vooral officieren zijn van oudsher de dragers van de militaire ethiek.

Ethiek in de militaire regelgeving

Met het vorenstaande is dus een aantal kenmerken van het begrip militaire ethiek uit de doeken gedaan, maar over de inhoud van dat begrip zijn we nog geen steek wijzer geworden. Wat houdt militaire ethiek in; in welk kader, aan welk front worden militair-ethische beginselen gebruikt en welke zijn dat? De vraag naar de inhoud van de militaire ethiek is eenvoudiger gesteld dan beantwoord. Het blijkt namelijk bijzonder moeilijk bronnen te vinden waarin deze militaire ethiek is vastgelegd. In het *Handboek voor de sol-*

daat in hoofdstuk 1 (Inleiding), staat dat de leden van de krijgsmacht zich dienen te gedragen volgens de geldende regels. Er wordt daarbij ingegaan op onder meer discipline en moreel. Voor de situaties waarin de regels niet voorzien, wordt een beroep gedaan op de vindingrijkheid van de militair. In hoofdstuk 7 (Landoorlogsrecht) worden meer concrete ethische aanwijzingen gegeven hoe een soldaat zich dient te gedragen. Er is sprake van verboden wapens, verboden strijdwijzen, alsmede van geboden hoe zieken, gewonden, krijgsgevangenen en burgers te behandelen. En daarmee houdt het voor deze categorie militairen op.

Het *Handboek voor het kader* biedt in hoofdstuk 21 (Fundamentele voorlichting) meer aanknopingspunten. Hierin wordt een aanzet gegeven voor een ethische rechtvaardiging van het militaire apparaat. Dat is er ter verdediging van: „de grenzen van de staat en de integriteit van het Nederlandse grondgebied”. Maar er is meer! Vervolgens wordt beknopt stilgestaan bij vrijheid, het belang van een internationale rechtsorde, democratie, persvrijheid, zorg voor de rechten van de mens, armoedebestrijding en de morele aanvaardbaarheid van (afschrikking met) kernwapens. Het is echter onduidelijk op welke wijze daarmee richting kan worden gegeven aan het ethisch denken en handelen van de militair.

De officieren hebben een eigen voorschrift, te weten het *Veldzakboek voor officieren*. In dit voorschrift staat niets specifiek over ethiek vermeld. In hoofdstuk III, afdeling F (Oorlogsregelen) wordt – evenals in het *Handboek voor de soldaat* – ingegaan op de gebods-, en verbodsbepalingen, voortvloeiend uit het landoorlogsrecht. Daarbij wordt gewezen op het doel van deze regels, namelijk het beperken van onnodig leed en gruwelen van de oorlog. De behandeling van de bepalingen is iets uitgebreider dan in het *Handboek voor de soldaat*.

Ook over de (van oudsher) officiers-*eed* is bijzonder weinig in formele bronnen vastgelegd. In het *Algemeen*

militair ambtenarenreglement staat slechts vermeld welke militairen de eed dienen af te leggen en wat de tekst van de eedsformule is. Een officiële aanduiding van de eed wordt niet gegeven. Het voorschrift *Ceremonieel* geeft slechts aanwijzingen voor het verloop van de plechtige eedsaflegging. Blijkbaar wordt als vanzelfsprekend aangenomen dat officieren bekend, dan wel vertrouwd zijn met „de” militaire ethiek en de rol van de eed daarin en wordt het overbodig geacht daaraan in enig voorschrift inhoud te geven.

In niet-officiële bronnen is daarentegen genoeg te vinden over de eed en de betekenis ervan. De verhandelingen spitsen zich echter veelal toe op de positie van de vorst als bevoegd gezag. Verder wordt ook nog wel enige aandacht besteed aan het gerechtvaardigd gebruik van het militaire apparaat als geweldsinstrument. Een beschouwing over de inhoud van militaire ethiek en de rol van de eed daarin ben ik echter niet tegengekomen.

Ethiek in de militaire praktijk

Hoe is het mogelijk dat militaire bronnen op het gebied van ethiek zo weinig hebben te bieden, terwijl het handelen van en in het militaire apparaat toch zulke grote ethische kwesties betreft? Naar mijn mening zijn daarvoor twee verklaringen. De eerste is gelegen in het feit dat – nationale en internationale – rechtsregels nogal wat ge- en verboden kennen die betrekking hebben op ethisch handelen. Het is goed krijgsgevangenen te maken, ze af te voeren, ze met inachtneming van strikte gedragsregels te ondervragen en ze vervolgens op te sluiten en goed te verzorgen. Het is slecht militairen die zich willen overgeven neer te schieten en als dat is mislukt, ze bij ondervraging te martelen, ze uit te buiten en te laten verhongeren, of op andere wijze mensonwaardig te behandelen. Over deze ethische gedragsregels bestaat geen misverstand en het lijkt dus overbodig

je daarover te bezinnen. De tweede verklaring kan worden gevonden in het beeld dat over de oorlog bestaat. Er is sprake van een conflict tussen staten die hebben beloofd zich te houden aan de *Conventies van Genève*. Bovendien was er in dat beeld sprake van slechts twee partijen. Daarvan was er één goed (democratie, vrijheid van meningsuiting en de rechten van de mens) en de ander was fout (totalitair en repressief). Wij behoorden tot de goede partij en hadden daarmee het ethisch gelijk aan onze zijde. Zo'n perceptie nodigt evenmin uit tot een fundamentele bezinning op militaire ethiek.

Inmiddels is er sprake van een totaal andere situatie. Er is niet langer sprake van uitsluitend interstatelijk geweld. Ook binnen de grenzen van een staat kunnen gewapende conflicten uitbreken. We kunnen daarbij (via de Verenigde Naties) actief worden betrokken. De formele regels aangaande combattanten, strijdwijzen, de behandeling van zieken, gewonden, krijgsgevangenen en burgers worden niet langer als vanzelfsprekend aanvaard en gerespecteerd, integendeel! Het ethisch gelijk is niet langer als vanzelfsprekend aan onze zijde. Kortom, de vertrouwde kaders zijn niet langer relevant. In dat verband is het noodzakelijk dat er een heldere ethische richtlijn bestaat.

Als we inhoud willen geven aan zo'n noodzakelijk ethisch richtsnoer, een militaire ethiek, dan dient het primaire uitgangspunt daarbij te zijn dat (op macroniveau) de mens – en dus ook de militair – het goede moet doen en het kwade moet laten. We moeten ons daarbij echter realiseren, dat er in de wereld geen algemeen aanvaarde mening is over wat goed is en wat kwaad. Het beeld daarover hangt nauw samen met de idee over de oorsprong en het doel van het menselijk leven op aarde; en daarover bestaat evenmin universele overeenstemming. Wel is er een algemeen aanvaarde opvatting over de rechten van de mens. Die opvatting kan als primaire ethische toetsteen worden gehanteerd.

Het basisrecht van de mens is leven.

Echter het menselijk leven heeft in verschillende culturen een uiteenlopende waarde. Ongeacht dat, is het doden of verwonden van de medemens zonder aanwijsbare redenen in geen enkele cultuur geaccepteerd. Bij gebruik van geweld is dan ook altijd sprake van een rechtvaardiging. In dit kader kan derhalve het uitgangspunt worden geformuleerd, dat geweld gerechtvaardigd moet zijn. Er moet sprake zijn van een ernstig onrecht, dat niet op andere wijze kan worden weggenomen. Vreedzame middelen hebben gefaald. Maar ook ten aanzien van gerechtvaardigd gebruik van geweld zijn nog enige voorwaarden te stellen. Bij het gerechtvaardigde gebruik van georganiseerd geweld moet sprake zijn van een besluit door het bevoegde gezag. Daarnaast impliceert het gebruik van geweld dat er een kans op succes moet zijn. Is dat niet het geval, dan is gebruik van geweld contra-productief. Ten slotte is er veelal sprake van een pragmatische beperking, in die zin dat het te veroorzaken leed in een aanvaardbare verhouding moet staan tot het te bereiken doel van de strijd: proportionaliteit.

Het uitgangspunt dat in eerste aanleg van belang is voor een ethisch verantwoord gebruik van het militaire apparaat, heeft dus betrekking op de rechtvaardiging van geweld. Daarnaast zijn er nog drie uitgangspunten van wezenlijk belang: (a) het bevoegd besluiten tot gebruik van geweld; (b) de redelijke kans op succes; (c) de proportionele toepassing van geweld. Deze uitgangspunten kunnen een ethisch richtsnoer vormen voor de wijze waarop in het militaire apparaat (op mesoniveau) het geweld tot gelding wordt gebracht. Ten slotte kunnen dezelfde uitgangspunten ook nog aanknopingspunten bieden voor het ethisch handelen (op microniveau) van de individuele militair. Kortom, het is essentieel dat zowel de organisatie als geheel, als ook de individuele militair staat achter de doelstelling waarvoor het militaire apparaat wordt ingezet, alsmede de rechtvaardiging daarvan. Voorts moet de militair zich kunnen vinden in de manier waarop

in dat militaire apparaat inhoud wordt gegeven aan de verwezenlijking van die doelstelling. Dus na een besluit door het bevoegde gezag, waarbij een redelijke kans op succes aanwezig is en waarbij het geweld op proportionele wijze wordt toegepast. De militair moet zich betrokken voelen bij zijn organisatie en de inzet ervan, en moet zich dus voor die organisatie willen inzetten!

Militaire ethiek: een benadering

Op basis van de hiervoor geformuleerde uitgangspunten kan een militaire ethiek worden ontwikkeld. Op macroniveau dient het fundament te worden gevonden in het gerechtvaardigde gebruik van geweld. Internationale conflicten dienen in beginsel langs vreedzame weg te worden opgelost. Geweld kan niet „zo maar” worden gebruikt. Gerechtvaardigd gebruik van militair geweld is pas mogelijk als vreedzame middelen hebben gefaald. De toepassing van geweld dient bovendien te passen binnen de daarvoor geldende regels van formele en materiële aard en dient de instemming te hebben van een internationale gemeenschap, zoals bijv. de VN, OVSE, NAVO of WEU. Met inachtneming van het *Handvest van de Verenigde Naties*, de universele verklaring betreffende de rechten van de mens, de *Conventies van Genève* en aanvullende protocollen, alsmede de *Nederlandse (Grond)wet*, is aan dit fundament betrekkelijk eenvoudig inhoud te geven. Vervolgens dient op het organisatorische mesoniveau een vertaalslag te worden gemaakt. Deze moet zich richten op het vanuit ethisch oogpunt gewenste functioneren van de organisatie. Ik onderken daarbij drie centrale thema's, drie pijlers, te weten: het bevoegd uitoefenend gezag; het verzekeren van een kans op succes; de verhouding tussen het te veroorzaken leed en het te bereiken doel, de proportionaliteit. De eerste pijler, de bevoegdheid van het gezag, hangt nauw samen met de fundamentele rechtvaardiging van het

gebruik van militair geweld. In de Grondwet is vastgelegd wie bevoegd is het militaire apparaat voor een geweldadige taak in te zetten. Het is essentieel dat het militaire apparaat zich onderwerpt aan dat gezag! De krijgsmacht mag geen „eigen winkel” beginnen. Gelet op de aard en de taak van de organisatie, is het ook voor het intern functioneren van belang te weten wat het bevoegde gezag is. Het moet dus duidelijk worden wie in welke situatie waartoe is bevoegd en waaraan onderwerping is vereist. Garanties tegen misbruik van dat gezag zijn vastgelegd in internationale en nationale wetten. Deze eerste pijler heeft dus betrekking op de beheersing van geweld, in de zin van het (bevoegd) besturen van geweld en de onderwerping aan die bevoegdheid. In dit verband is discipline een kernbegrip.

De tweede pijler heeft betrekking op de ethische dimensie van het doelgericht en doelmatig voeren van het gevecht. Het gebruik van geweld moet immers met een redelijke kans op succes leiden tot verwezenlijking van het (politiek) doel. Het militaire apparaat moet dus in staat zijn het daarin besloten geweldspotentieel succesvol tot gelding te brengen. De krijgsmacht moet kunnen en willen winnen! Het goed opleiden en oefenen en het creëren van gevechtsvaardige eenheden heeft daarmee een heldere ethische dimensie. Bij deze tweede pijler gaat het dus om beheersing van geweld in de zin van door-kneed zijn in de toepassing daarvan. Kernbegrippen in dit verband zijn vakmanschap en inzetbereidheid. Proportionaliteit vormt de derde pijler van de militaire ethiek. Het dient duidelijk te worden gemaakt, dat aan het toepassen van geweld ethische grenzen zijn: het ongebeerd toepassen van geweld is kwaad! Dit geldt zowel voor de krijgsmacht als geheel, als voor de eenheden die daarvan deel uitmaken, en voor de individuele militair. Elke militair is hiervoor op zijn eigen niveau verantwoordelijk. Hierbij kan worden aangesloten bij de uitvoerige bepalingen betreffende de landoorlogregels. In deze pijler gaat

het dus om beheersen, in de betekenis van beperking van het gebruik van geweld. Verantwoordelijkheid is in deze pijler een kernbegrip.

Op de beschreven drie pijlers dient het ethisch functioneren van de militaire organisatie te zijn gebaseerd. Voorts dienen daarbij ook de specifieke kenmerken van die militaire organisatie in beschouwing te worden genomen. Het is een organisatie die het monopolie heeft op het op grote schaal toepassen van geweld. Het geweldspotentieel van die organisatie is van een enorme omvang. Als dat wordt ontketend is het niets en niemand ontziend en kan het zelfs voor de eigen militairen levensbedreigend zijn. Verder kent moderne geweldstoepassing nauwelijks nog grenzen in tijd en ruimte. Daarnaast is het geweld gericht tegen een tegenstander die ook over een geweldspotentieel beschikt, dat hij op zijn beurt tegen ons zal inzetten. Het functioneren van de militaire organisatie en het „handwerk” van de individuele militair daarin, krijgt in dit licht gezien wel een heel bijzondere dimensie. Met het oog op die dimensie zijn nog twee kernbegrippen te onderkennen. Allereerst noem ik *fysieke en mentale kracht*. Wil je je op het slagveld staande kunnen houden, dan dient zowel de eenheid als de individuele militair een goed fysiek en mentaal incasseringsvermogen te hebben. Zonder die eigenschappen zal slechts kort kunnen worden stand gehouden, met alle mogelijke gevolgen van dien. Als tweede kernbegrip in dit verband noem ik *trouw*. Om op het gevechtveld te kunnen overleven, zijn militairen volledig op elkaar aangewezen. Dat vereist trouw. Dat betekent dat je onder alle omstandigheden kunt rekenen op je kameraden, je eenheid, je commandant. Het betekent ook dat op jou moet kunnen worden vertrouwd, op je kennis, je kunde, je inzet en dat onder alle omstandigheden, ook als die levensbedreigend zijn!

De hiervoor geschetste hoofdlijnen van een hiërarchisch gestructureerde militaire organisatie-ethiek dient vervolgens op microniveau te worden vertaald voor de militair als individu. ◊

De door mij aangegeven kernbegrippen vormen daarvoor praktisch bruikbare aanknopingspunten. Daarbij moet evenwel niet uit het oog worden verloren, dat op individueel niveau de militaire ethiek geen pasklare oplossingen biedt voor elke situatie. Sterker nog, verschillende ethische kernbegrippen kunnen strijdig zijn met elkaar. De discipline vereist gehoorzaamheid, terwijl de verantwoordelijkheid soms ongehoorzaamheid vergt. Militaire ethiek kan dan ook slechts een richtsnoer vormen. Het sluitstuk van deze ethiek wordt gevormd door het geweten van de militair. Het gaat erom dat de militair zich bewust is van de ethische beginselen die een rol spelen bij zijn doen en laten en dat hij zijn keuze kan verantwoorden tegenover zijn geweten, zijn kameraden, zijn commandanten en uiteindelijk een rechter.

Ik wil het hierbij laten. Het gaat het bestek van dit artikel te buiten het door mij beoogde leerstuk betreffende de militaire ethiek verder uit te werken en hier in een afgeronde vorm te presenteren. Ik wil ermee volstaan aan te geven hoe aan de militaire ethiek inhoud kan worden gegeven en welke kernbegrippen daarin aan de orde moeten worden gesteld. Ik ben van mening dat een leerstuk waarvan de hoofdlijnen door mij zijn geschetst onontbeerlijk is. De aard van de moderne gewapende conflicten, alsmede het ontbreken van een duidelijke scheiding tussen de „goeie” en de „kwaai” partij, dwingt ons daartoe!

Echter, ook veranderingen binnen de krijgsmacht dwingen ons concreet inhoud te geven aan het begrip militaire ethiek. De omvorming naar een beroepskrijgsmacht betekent vooral ander personeel, te weten vrijwilligers die bovendien relatief lang in de organisatie blijven. Dat personeel heeft een grote kans bij gewapende conflicten te worden ingezet; primair in VN- of een ander internationaal verband. Een beroepskrijgsmacht betekent ook een meer professionele werkwijze en een daarop afgestemde manier van leiding geven. In zo'n krijgsmacht moet men zich bezinnen op ethische kernvragen: de organisatie en het individu zullen daarbij baat hebben.

Ethiek en eed

Wat moet in het kader van die „nieuwe” militaire ethiek de rol van de eed en de eedsaflegging zijn? Ook daarbij zijn mijns inziens veranderingen noodzakelijk. Ten eerste dient de eed bij alle militairen te worden afgenomen. Elke militair kan immers in een situatie komen te verkeren waarin hij op zichzelf wordt teruggeworpen en dat hij moet beslissen over leven en dood, niet alleen van zichzelf, maar ook van zijn kameraden, zijn eenheid. Om de militair in zo'n situatie moreel te sterken, een ethisch richtsnoer te geven, vergen we de eed. In deze zin behoudt de eedsaflegging zijn waarde. Die eedsaflegging echter te beper-

ken tot uitsluitend officieren was een aantal jaren geleden al niet meer houdbaar; de beperkte uitbreiding toen naar onderofficieren zal evenmin houdbaar blijken! Voorts dient ook de inhoud van de eed te worden aangepast (zie kader). En als dat op te veel traditioneel geïnspireerde weerstand stuit, moet in ieder geval de duiding veranderen. De persoonlijke waarden die daarin centraal dienen te staan zijn mijns inziens verantwoordelijkheidsbesef, (innerlijke) discipline en trouw. Kortom, de eedsaflegging dient zijn inhoud te ontleen aan, en dient het plechtige sluitstuk te zijn van de militaire ethiek.

Een eedsformule

„Ik verplicht mij te allen tijde de wetten te aanvaarden, verantwoordelijk te handelen, bereid te zijn en trouw te dienen.”

Samenvatting

Na een „spannend” begin heb ik in algemene termen uiteengezet, wat naar mijn mening moet worden verstaan onder ethiek in het algemeen en militaire ethiek in het bijzonder. Vervolgens ben ik op zoek gegaan naar bronnen voor militaire ethiek en de uitkomst van die zoektocht was zonder meer teleurstellend. Ik heb deze uitkomst verklaard vanuit enerzijds de veelheid van vaak ethisch geïnspireerde internationale rechtsregels betreffende het oorlogsgeweld, en anderzijds vanuit de impliciete veronderstelling dan we *a priori* behoren tot de partij die het ethisch gelijk aan zijn zijde heeft. Vanuit deze gezichtspunten is het niet nodig geacht expliciet inhoud te geven aan militaire ethiek. Vervolgens heb ik gesteld dat een dergelijke opstelling in de huidige tijd niet langer stand kan houden en dat het noodzakelijk is thans te beschikken over een formeel vastgelegde

Literatuur

- W.F. Diehl – Ethics and leadership, the pursuit continues. *Military Review* (1985)35-43.
 R.A.E. Hoedt e.a. – *De officierseed. Een bundel artikelen.* Den Haag (1979).
 M.C. Hoff e.a. – *De eed. Kernvraag* (1982)81.
 J.N. Ladders e.a. – *Militair leiderschap en ethiek. Kernvraag.* (1992)91.
 D.W. Sampson – Ethics and the Moral Element of War. *Marine Corps Gazette* (1992)47-48.

- Handvest van de Verenigde Naties en Statuut van het Internationale Gerechtshof.* De Verenigde Naties, New York (1946).
Voorschrift 2-1350 – Handboek voor de Soldaat. Commando Opleidingen KL. Utrecht (1991).
Voorschrift 2-1351 – Handboek voor het Kader. Commando Opleidingen KL. Utrecht (1991).
Voorschrift 2-1392 – Veldzakboek voor Officieren. Chef van de Generale Staf, Den Haag (1971).

militaire ethiek. Ook de overgang naar een beroepskrijgsmacht en de daarmee samenhangende veranderingen, nopen tot zo'n ethisch *reveil*.

Daarna heb ik geschetst welke elementen die militaire ethiek moet omvatten. Op macroniveau gaat het om de rechtvaardiging van het gebruik van geweld; dit vormt het fundament van de militaire ethiek. Op mesoniveau gaat het om de ethische pijlers voor het functioneren van de organisatie. De drie centrale pijlers zijn: bevoegd gezag, verzekering van succes en proportionaliteit. In militair

verband en meer concreet uitgewerkt kunnen deze begrippen worden vertaald in discipline, vakmanschap en inzetbereidheid, alsmede verantwoordelijkheid. De geweldadige dimensie van het functioneren van en in de militaire organisatie, vergt daarnaast nog kracht en trouw. Ten slotte dienen er op microniveau aanknopingspunten te zijn voor een individueel ethisch besef. Hierbij gaat het om de aangeduide begrippen, maar vooral ook om de individuele verantwoording tegenover het eigen geweten en de omgeving. Ter afsluiting heb ik

een lans gebroken voor aanpassing van de eed. Deze moet van alle beroepsmilitairen worden gevegd en dient naar inhoud en/of duiding nauw aan te sluiten bij de geschetste militaire ethiek. Al met al ben ik van mening dat de wijzigingen in de organisatie, inzet en cultuur van onze krijgsmacht dient te worden ondersteund met een heldere militaire ethiek. Juist in de huidige turbulente tijd is het een absolute noodzaak, dat de krijgsmacht een duidelijke morele zingeving heeft. Het is tijd voor een ethisch *reveil*!

Niet ver van de PALEISTUINEN
in de rustige Oude Molstr. op nr. 32d
bevindt zich al enige jaren
DE BOEKENMARKT - DEN HAAG
pure kwaliteit hoofdzakelijk Engelse en
Amerikaanse uitgeversrestanten.

Speciaal voor u geselecteerd:

- J. Stoessinger, Why Nations Go to War, p.b.,
van f 24,50 voor f 9,90*
*R. Cross, Citadel, the battle of Kursk, geb.,
van f 63,00 voor f 24,50*
*Maj. Gen. A. Newman, What are Generals Made of, geb.,
van f 37,35 voor f 14,50*
*Maj. Gen. A. Newman, Follow Me II, geb.,
van f 49,25 voor f 24,50*
*G. Regan, Military Anecdotes,
geb. van f 59,50 voor f 27,50*
*T. White, Thunder out of China, geb.,
van f 39,50 voor f 12,90*
R. Griffiths, Marshal Pétain, p.b., van f 40,95 voor f 19,90

Verzenden is ook mogelijk!
di t/m za. 11.30-17.30
tel. 070 - 365 82 26, fax 070 - 386 47 24

Hogere vorming aan de Führungsakademie der Bundeswehr

Voortzetting van de tradities van de Duitse Generale Staf

P.J.E.J. van den Aker* - luitenant-kolonel der cavalerie

„BEREIT ZU HELFEN UND FÄHIG ZU KÄMPFEN!”

Dit citaat is afkomstig van generaal Naumann, de huidige Generalinspekteur der Bundeswehr, en geeft op pakkende wijze de nieuwe opdracht van de Duitse strijdkrachten weer [1]. Deze gecompriëerde opdracht voor vrede-, crisis- en oorlogstijd is uiteraard bindend voor alle Duitse eenheden en dus ook voor de Duitse eenheden in het Duits-Nederlandse Legerkorps (*1 (GE/NL) Corps*). Nu de staf van dit geïntegreerd binationale legerkorps in het Duitse Münster binnenkort operationeel wordt, is het wellicht het juiste moment aandacht te besteden aan de wijze waarop Duitse stafofficieren worden opgeleid. Immers, de rijke militaire tradities waarover zowel Duitsland als Nederland beschikken en het culturele erfgoed waarin deze tradities zijn verankerd, doen vermoeden dat ondanks alle oprecht goede bedoelingen, er zeker in het begin de nodige wijzigingen ontstaan. Omdat ik vermoed dat Nederlandse officieren weliswaar veelvuldig met Duitse officieren in het kader van het *General Defence Plan* (GDP) hebben gewerkt, maar eigenlijk slechts oppervlakkige kennis bezitten van het Duits militair-culturele erfgoed, heb ik gemeend enigszins in deze lacune te moeten voorzien. Achtereenvolgens komen aan de orde: historische ontwikkelin-

gen, de Führungsakademie der Bundeswehr, de opdracht, het opleidings-systeem voor Duitse officieren, hogere vorming in en hogere vorming buiten het NAVO-kader. Ik sluit af met enige opmerkingen over de doorsnee Duitse (generale-)stafofficier, als die bestaat. Ik ben mij ervan bewust dat dit slechts een eerste aanzet kan zijn en heb niet de pretentie volledig of „alwetend” te zijn.

Historische ontwikkelingen

De Duitse commandovoering kan men samenvatten met het begrip *Führen mit Auftrag*, beter bekend onder de naam *Auftragstaktik*. Dit principe komt kort gezegd neer op de bereidheid van commandanten op alle niveaus binnen bepaalde grenzen zelfstandig te handelen en de mogelijkheid dat ook met verstand van zaken te doen. Voor een meer fundamentele beschouwing van het begrip *Auftragstaktik* verwijs ik naar Oetting [2]; voor de betekenis ervan voor de Nederlandse omstandigheden beveel ik het artikel van de Vries over *Auftragstaktik* aan [3]. Hoewel niet door de Duitsers uitgevonden, maar bij diverse gelegenheden op toch wel zeer indringende wijze door hen inhoud gegeven, spreekt de uit *Auftragstaktik* voortkomende leiderschapstijl bij velen tot de verbeelding. Beroemd is inmiddels de volgende anekdote. Toen rond 1860 de Pruisische *Generalfeldmarschall* Prinz Friedrich Karl een majoor terecht wees, probeerde deze majoor zich te verdedigen door te refereren

aan het bevel, dat hij strikt had uitgevoerd. De prins wees hem opnieuw terecht met de volgende woorden: „*Der König hat Sie zum Major gemacht, weil er glaubte, Sie wüssten, wann Sie nicht zu gehorchen haben!*” [4]. Een ander voorbeeld is het volgende. Toen generaal Guderian in een poging steun te vinden voor zijn „*Blitzkrieg*”-concept op 15 maart 1940 zijn operatieplan voor de doorbraak over de Maas bij het Franse Sedan aan Hitler en een aantal hoge stafofficieren presenteerde, lieten deze stafofficieren zich hierover uitermate kritisch uit. Generaal Busch reageerde met de in hogere staven vaker gehoorde maar weinig overtuigende en ook minder stimulerende zinsnede „*Na, ich glaube nicht, dass Sie rüberkommen!*” Guderian antwoordde: „*Sie brauchen es ja auch nicht zu machen.*” [5] Deze voor mij sprekende voorbeelden geven de kern weer van de wijze waarop de Duitse officier door de eeuwen heen is opgeleid en gevormd. Deze opleiding is het onderwerp van dit artikel, en zoals de titel reeds doet vermoeden, zal ik zal mij daarbij voornamelijk beperken tot de hogere vorming.

Onder Frederik de Grote kwam Pruisen in de 18e eeuw tot grote bloei. Na de vernietiging van het Pruisische leger door Napoleon in 1806 in de slagen bij Jena en Auerstedt, was het voor de Pruisische koning Friedrich Wilhelm III duidelijk dat grote politieke, maatschappelijke en militaire hervormingen nodig waren. Men schafte de lijfeigenschap af en beknotten de adellijke privileges sterk ten

*De auteur heeft deelgenomen aan de 35e *Lehrgang Generalstabs-/Admiralstabsdienst* aan de Führungsakademie der Bundeswehr (1992-1994).

gunste van de burgerij. Niet afkomst maar deskundigheid werd bepalend voor een benoeming tot officier. Tot de Pruisische hervormers behoorden: Von und zu Stein (minister-president), Von Humboldt (opleiding), Von Boyen (minister van oorlog) en op militair gebied Von Scharnhorst, Von Gneisenau en Von Clausewitz. De laatste drie waren sterk betrokken bij de militaire hervormingen zoals humanisering van het straf- en tuchtrecht, het opleidingsbeleid en de algemene dienstplicht. Op die manier probeerde ze het leger en de natie tot een hechtere eenheid te smeden. Het Pruisische leger, het gezin en de school beschouwde men vanaf die tijd als pijlers van de staat.

Als onderdeel van het militaire opleidingsbeleid werd in 1810 te Berlijn, gelijktijdig met de civiele universiteit, de *Allgemeine Kriegsschule* (vanaf 1859 *Kriegsakademie*) opgericht. Dit instituut stelde zich ten doel aan geselecteerde officieren militair-relevante kennis te verschaffen: tactiek, strategie, krijgsgeschiedenis, stafdienst, geografie, bouwkunde en administratie. De beste officieren-cursisten konden worden opgenomen in de Pruisische Generale Staf (*Grosser Generalstab* in Berlijn dan wel *Truppengeneralstab* bij de eenheden te velde), opgericht door Von Scharnhorst. Zijn opvolger als chef van de Generale Staf was Von Gneisenau, die het begrip „gezamenlijke verantwoordelijkheid” introduceerde. Dit hield in dat niet alleen de troepencommandant, maar ook de chefstaf verantwoordelijk was voor de genomen beslissingen. Bij een verschil van mening kon de chefstaf zijn bezwaren rechtstreeks aan de chef van de *Grosser Generalstab* meedelen. Dit stelde generale-stafofficieren in staat hun gezag ook te doen gelden tegenover minder capabele commandanten. Ook introduceerde Von Gneisenau het systeem van richtlijnen met duidelijke doelstellingen, waarbinnen commandanten te velde vrij waren te (re)ageren (*Auftragstaktik*). Vanaf 1883 beschikte de chef van de *Grosser Generalstab* over het zogenaamde „*Immediatrecht*”. Dit bete-

Ingang Clausewitzkazerne, waar de Führungsakademie der Bundeswehr is gevestigd

kende dat hij voor zaken waarvoor hij verantwoordelijk was, buiten de hiërarchie om, de koning rechtstreeks om een beslissing kon vragen. Nog later was de *Grosser Generalstab* alleen verantwoording verschuldigd aan de keizer en dus niet meer aan de minister van oorlog [6]. Dat deze bijzondere bevoegdheden van de generale staf tot competentieproblemen konden leiden, zal duidelijk zijn. Von Clausewitz, leerling en collega van Von Scharnhorst en Von Gneisenau, legde met het verschijnen van zijn monumentale werk „*Vom Kriege*” het theoretische fundament voor de moderne oorlogvoering. Al deze investeringen in menselijk kapitaal rendeerden uiteindelijk o.l.v. generaal Helmuth Graf Von Moltke (sr.) in de door Pruisen gewonnen slagen van Königgrätz (1866 tegen Oostenrijk) en Sedan (1870 tegen Frankrijk). Na Moltke kwamen nog verscheidene beroemde generale-stafofficieren: Von Schlieffen, Moltke (jr.), Von Falkenhayn, Von Hindenburg en Ludendorff (*Reichsheer*), Von Seeckt (*Reichswehr*), Beck, Halder en Guderian (*Wehrmacht*) en ten slotte Graf von Baudissin (*Bundeswehr*). Het voert te ver ze in het kader van dit artikel te behandelen.

Het systeem van de Pruisische Generale Staf berustte volgens Rosinski

[7] op drie wezenlijke punten. Ten eerste een ongemeen strenge selectie en een pittige opleiding; ten tweede een motiverende opleiding die zich niet alleen op het naasthogere niveau richtte, maar ook op de hogere niveaus en die bovendien uitnodigde tot intellectuele bijdragen van de cursisten; ten slotte een voor die tijd opmerkelijke onbureaucratische instelling en werkwijze. Hoewel uitmuntende troepenofficieren ook direct bij de Generale Staf konden worden geplaatst, begon men normaliter de driejarige opleiding aan de *Kriegsakademie* om in het bezit te komen van de felbegeerde karmozijnrode strepen op het uniform. Van de vele honderden sollicitanten werden 140 tot 160 officieren aangenomen. Van deze groep slaagden slechts ca. 30%, die dan voor twee jaar werden gedetacheerd bij de *Grosser Generalstab*. Aan het eind hiervan volgde een examen, waarna uiteindelijk gemiddeld 5 officieren (3% van de oorspronkelijke *intake*) definitief bij de Generale Staf werden geplaatst. De officieren waren gewend aan een enorme werklast. Naast hun organieke werkzaamheden in één van de afdelingen van de Generale Staf namen ze ook wekelijks deel aan tactische *Planspielen*. Bovendien kregen ze van de chefstaf zelf nog twee à drie

opgaven van operationeel niveau mee naar huis. Aan officieren in de *Truppengeneralstab* werden overeenkomstige „uitdagingen” gesteld. Een gemiddelde dag uit het leven van een generale-stafofficier begon om 04.30 uur en zag er als volgt uit. Van 05.00-07.00 uur kaartstudie; 07.00-16.00 uur organieke stafwerkzaamheden of oefening te velde, evaluatie tijdens het avondeten; 20.00-24.00 uur studie, gevolgd door een inmiddels welverdiende nachtrust.

Na de Eerste Wereldoorlog kregen de Duitse Generale Staf en de *Kriegsakademie* het grootste compliment uit hun bestaan: ze werden door de overwinnaars verboden. Dit bemoeilijkte weliswaar de hogere opleiding en vorming van officieren van de *Reichswehr*, maar kon niet verhinderen dat de opleiding werd voortgezet. De chef van de afdeling *Truppenamt* van het *Reichswehrministerium* en latere *Chef der Heeresleitung* Von Seeckt, ontwikkelde een driejarige opleiding *Führergehilfe* bij diverse speciaal daartoe geselecteerde *Wehrkreis-kommandos*. Het laatste jaar gaf men les op het *Truppenamt*, een schuilnaam voor de Generale Staf. Op 15 oktober 1935, op de kop af 125 jaar na oprichting, werd de *Kriegsakademie* door Hitler weer in ere hersteld. Hoewel de Generale Staf tijdens de Tweede Wereldoorlog door de dictatuur van Hitler niet die invloed heeft gehad waarover ze voorheen beschikte, was haar reputatie zo sterk, dat iedere generale-stafofficier *qualitate qua* door de geallieerden in *automatic arrest* werd genomen. De *Kriegsakademie* en de Generale Staf werden wederom verboden.

Führungsakademie der Bundeswehr

De *Führungsakademie der Bundeswehr* (FüAkBw) is opgericht in 1957 in Bad Ems en bevindt zich sinds 1958 in de schilderachtige wijk Blankenese te Hamburg. Gemiddeld bevinden zich per dag zo'n 650 officieren-cursisten in opleiding in één van de 40 klassen. In 1993 leidden de 110

militaire en 20 burgerdocenten van de FüAkBw ongeveer 3000 officieren op aan 30 verschillende cursussen [8]. Oorspronkelijk bestond haar taak alleen uit het opleiden van officieren, die door de drie krijgsmachtdelen geschikt werden geacht als generale-stafofficier. De overige officieren leidde men verder op aan de specifieke krijgsmachtdeelscholen. In 1974 werd de FüAkBw, in het kader van een reorganisatie van het Duitse militaire opleidingssysteem, verantwoordelijk voor de complete algemene opleiding van stafofficiëren van de *Bundeswehr*. Sindsdien is zij het hoogste centrale opleidingsinstituut voor stafofficiëren van de *Bundeswehr*.

Opdracht

De opdracht van de FüAkBw is het (verder) opleiden van officieren met een bepaalde beroepservaring tot staf-officier in de rang van majoor resp. luitenant-ter-zee der eerste klasse, op gebieden waarvoor hogere leiderschapskwaliteiten noodzakelijk zijn. Hiertoe rekent men zowel nationale en NAVO-staven als commandofuncties. Docenten en cursisten van de FüAkBw houden zich enerzijds voor een belangrijk deel met operatiën en commandovoering op de hogere niveaus bezig, waarbij de verdere ontwikkeling van leiders een voornaam plaats inneemt. Anderzijds besteedt men onder het motto „*mens agit molem*”¹ ook ruime aandacht aan strategie, militaire geschiedenis, filosofie, politicologie en overige sociale wetenschappen. Tevens is er ruimte voor militair-relevant onderzoek, waartoe desgewenst ook de cursisten kunnen bijdragen.

Zoals in veel Europese landen inmiddels gebruikelijk is, verzorgt de FüAkBw in het kader van OVSE cursussen voor officieren van het voormalige Warschau-Pact, waarvan talrijke intensieve uitwisselingen het

¹Devies van de *Führungsakademie der Bundeswehr*, afkomstig uit Vergilius' Aeneas: „*De geest beweegt de materie*”.

gevolg zijn. Gevoegd bij de traditionele uitwisselingen met de NAVO- en overige partners, geeft dit uiting aan de steeds belangrijker rol die Duitsland in de ogen van andere landen inneemt.

Opleidingsstelsel voor Duitse officieren

Alvorens de hogere vorming aan de *Führungsakademie* nader te beschouwen, ga ik kort in op het vooropleidingstraject van Duitse officieren. De officiersopleiding gebeurt grofweg in drie fasen. Tijdens de eerste fase vindt de initiële opleiding plaats aan de *Offizierschule des Heeres* te Hannover, bij de specifieke opleidingscentra en bij de parate eenheden. Deze fase duurt ca. 2 jaar. De tweede fase bestaat uit een civiel erkende wetenschappelijke studie van 39 maanden aan één van de twee *Universitäten der Bundeswehr* (in Hamburg of München). In de derde fase ten slotte vindt, in de regel na het 12e dienstjaar, de opleiding tot (generale-) staf-officier plaats aan de FüAkBw. Ik beperk mij tot deze derde fase. De opleiding en verdere vorming van stafofficiëren gebeurt op drie, in de tijd gescheiden en op elkaar afgestemde niveaus:

- de *Stabsoffiziergrundlehrgang* (te vergelijken met de cursus Stafdienst van de KL);
- de *Stabsdienstlehrgang* (te vergelijken met de B-cursus van de KL) of bij gebreken geschiktheid de *Lehrgang Generalstabs-/Admiralstabsdienst* (te vergelijken met onze hogere vormingen);
- de *Stabsoffizierfortbildungsseminaren*.

De *Stabsoffiziergrundlehrgang* wordt jaarlijks verplicht gevolgd door de jaargang beroeps-officiëren die aan de beurt is. De overgenomen beroeps-officiëren van de voormalige *Nationale Volksarmee* zijn hierin vanaf 1993 volledig geïntegreerd. Inmiddels volgden zo'n 320 man van deze laatstgenoemde categorie met succes

Gemechaniseerd optreden met tankzware eenheden. Ook hiervoor wordt nog opgeleid

de opleiding. Het slagen voor de cursus is voorwaarde voor de bevordering tot majoor. De cursus duurt 14 weken en wordt driemaal per jaar gegeven. Het totaal aantal deelnemers per jaar is ca. 600. De doelstelling van de cursus is tweeledig: het opleiden van de cursist tot stafofficier en het bezien voor welke functiegebieden de cursist in zijn verdere loopbaan het geschiktst is (de oplettende lezer leest in dit eufemisme wellicht de „aanbevelingsfunctie” en heeft het bij het juiste eind). De leerstof die men thematisch behandelt, bestrijkt zowel de relatie tussen veiligheidspolitiek en de inzet van strijdkrachten als sociaal-wetenschappelijke, veelal interdisciplinaire aspecten. Ook is een belangrijke plaats ingeruimd voor de verschillende krijgsmachtdeelspecifieke operationele thema's. Het onderwijs vindt waar mogelijk plaats in interserviceklassen. De cursisten worden voortdurend beoordeeld en daarnaast getoetst d.m.v. een presentatie en drie schriftelijke werkstukken. De criteria voor het halen van een „aanbeveling” voor de hogere militaire vorming zijn: het resultaat van de *Stabsoffiziergrundlehrgang*, de laatste drie beoordelingen in functie (beslaat een periode van ongeveer 6 jaar) en de behoefte van het krijgsmachtdeel. Ongeveer 15% wordt geselecteerd voor het volgen van de *Lehrgang Generalstabs-/*

Admiralstabsdienst. De anderen volgen dus de *Stabsdienstlehrgang*, waarop ik verder niet inga.

Hogere vorming in het NAVO-kader

De hogere vorming in het NAVO-kader bestaat voornamelijk uit de *Lehrgang Generalstabs-/Admiralstabsdienst*, zoals gezegd te vergelijken met de Nederlandse hogere vormingen KL, KLu en KM. Voorafgaand aan deze *Lehrgang* volgen de Duitse officieren gedurende een half jaar een talenopleiding aan het *Bundessprachenamt* te Hürth in de omgeving van Köln, waarbij men binnen bepaalde grenzen kan kiezen voor de Franse, Engelse of Russische taal. Hierna begint de officier aan zijn tweejarige hogere vorming. De doelstellingen van deze opleiding zijn:

- de officier geschikt te maken voor generale-stafofficier,
- zowel in vredes- en oorlogstijd als ook in crisistandigheden,
- binnen en buiten het eigen krijgsmachtdeel,
- nationaal en internationaal,
- op alle niveaus en op alle functiegebieden,
- op zelfstandige en verantwoordelijke wijze.

De leerstof is ingedeeld in vier gebieden:

- veiligheidspolitiek, strategie en militaire geschiedenis;
- operatiën;
- sociologische wetenschappen;
- management.

Het accent ligt zeer duidelijk bij operatiën (ongeveer 50%). Men zegt ongeveer 11% van de totale opleidingstijd aan *joint operations* te besteden. Men leert genuanceerd te denken in modellen, alternatieven en opties, waarbij men zo nauw mogelijk aansluit bij politieke, maatschappelijke en militaire ontwikkelingen.

Per jaar worden ongeveer 45 Duitse en 15 buitenlandse officieren opgeleid, allen met de NAVO-status. Deze officieren vormen een *Lehrgang* en zijn over vier *Hörsäle* (klassen) verdeeld. Aan het hoofd van zo'n leer-gang staat een gebrevetteerde kolonel; aan het hoofd van een klas staat een *Tutor* (klassedocent), een gebrevetteerde officier in de rang van luitenant-kolonel met minimaal ervaring als bataljonscommandant. De voertaal is Duits.

Met ingang van volgend jaar zullen de eerste voormalige NVA-officieren aan de *Lehrgang Generalstabs-/Admiralstabsdienst* deelnemen en zo de laatste belangrijke stap zetten naar volledige integratie in de *Bundeswehr*. Sinds 1992 stuurt de Koninklijke Landmacht ieder jaar één gebrevetteerde officier in de rang van majoor (voorheen iedere 3 jaar); de Koninklijke Marine stuurde in 1993 voor het eerst een niet-gebrevetteerde luitenant-ter-zee 2OC. De Koninklijke Luchtmacht maakt tot op heden geen gebruik van de FüAkBw.

Tijdens de opleiding schrijven de officieren een scriptie over een militair-relevant thema. Men kan kiezen uit een lijst met onderwerpen, maar desgewenst bestaat ook de mogelijkheid, in overleg met de docenten, een eigen onderwerp te bewerken. Daarnaast neemt men tweemaal per jaar deel aan een zogenaamde *Wahlseminarreihe*. Hierbij kiest men individueel voor een bepaald thema, dat na een korte

inleiding door en na overleg met de verantwoordelijke vakdocent, verder schriftelijk wordt uitgewerkt in subthema's. Deze subthema's presenteert de cursist aan de klas. Daar vindt dan in discussievorm verdere verdieping plaats. Op deze wijze worden in relatief korte tijd verschillende aspecten van een thema op diepgaande wijze behandeld. Afgezien van de scriptie en de in totaal drie referaten, worden de cursisten verder niet formeel getoetst. Daarentegen worden zij wel voortdurend beoordeeld door de *Tutor*. Tevens is hij de vaste docent tactiek. Hoewel ook andere docenten met een bepaald minimaal aantal contacturen een bijdrage leveren aan de beoordeling, maakt de *Tutor* de facto vrijwel alleen de beoordeling op. Hij is daardoor zeer bepalend voor de verdere carrièregang van de cursisten. Opvallend is echter de consensus die in het algemeen achteraf over de beoordeling blijkt te bestaan tussen cursisten en *Tutor*. In de praktijk levert deze dominante positie van de *Tutor* dan ook nauwelijks problemen op, zodat de meeste officieren na twee jaar opleiding geschikt worden bevonden de karmozijnrode kraagspiegels van de generale-stafofficier te dragen en de felbegeerde afkorting i.G. aan hun rang toe te voegen.

Hogere vorming buiten het NAVO-kader

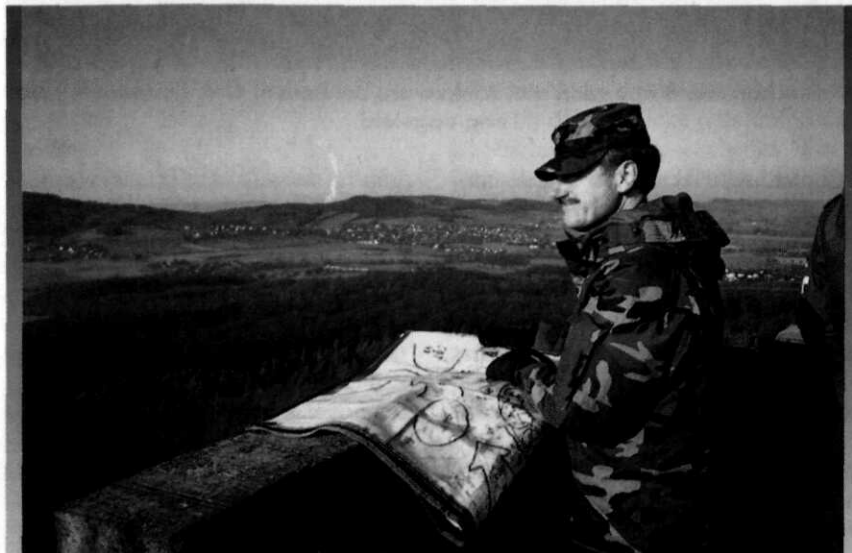
Sinds 1962 geeft men aan de FüAkBw een 10 maanden durende hogere vorming aan officieren uit niet-NAVO-staten. De voertaal is wederom Duits. De opleiding wordt daarom voorafgegaan door een talencursus, die tot 12 maanden kan duren. Voorafgaande aan de generale-stafopleiding oriënteren de buitenlandse officieren zich tijdens een drie tot zesweekse stageperiode bij een paraat onderdeel. Het doel van de opleiding is de buitenlandse cursisten vertrouwd te maken met het Duitse operationele optreden tot op divisie-niveau. Daarnaast streeft men naar

²i.G.: in Generalstabsdienst.

een zo breed mogelijke kennis van en begrip voor de Duitse samenleving, cultuur, geschiedenis en economie. Bovendien besteedt men uitvoerig aandacht aan de geopolitieke situatie van deze steeds belangrijker wordende Middeneuropese staat.

Van landmachtzijde nemen per jaar ongeveer 40 officieren deel. Bij de luchtmacht en de marine, die eens in de twee jaar deze opleiding verzorgen, zijn dit gemiddeld 18 officieren. De toewijzing geschiedt na uitnodiging van het ministerie van buitenlandse zaken. De deelnemers komen

gen, die inmiddels grote faam genieten. Zo'n voordracht, die vaak wordt bijgewoond door politieke en militaire autoriteiten, maar natuurlijk ook door op de FüAkBw aanwezige officieren, bestaat uit een cultureel en een militair deel. Daarna recipieert men onder het genot van een typisch nationaal hapje en drankje, waarbij in nationale dracht gestoken dansgroepen dit samenzijn opluisteren. De hieruit voortvloeiende contacten zijn weliswaar oppervlakkig maar talrijk. Overigens betaalt deze vorm van militaire ontwikkelingssamenwerking

„Geländeübungen“: internationale deelname in het Frankenland

van vele continenten, maar de sterk gewijzigde internationale situatie en de daaraan gerelateerde hernieuwde oriëntatie van Duitsland op het oosten, hebben wezenlijk ertoe bijgedragen dat momenteel van een oververtegenwoordiging van voormalige Warschau-Pact-staten sprake is. Momenteel zijn Albanië, Bulgarije, Litauen, Mongolië, Roemenië en Zimbabwe voor het eerst aanwezig. De opleiding, huisvesting, voeding en vaak zelfs nog de kleding en het zakgeld van deze officieren, wordt gezien als een vorm van ontwikkelingssamenwerking en wordt daarom hoofdzakelijk bekostigd door het ministerie van buitenlandse zaken. Als blijkt van waardering verzorgen veel landen zogenaamde *nationale infoda-*

zich voor Duitsland ook nog op een andere wijze terug. Vele van de op deze manier aan de FüAkBw opgeleide officieren bekleeden na terugkeer in hun vaderland hoge posities, waarin zij een belangrijke rol kunnen spelen in het militaire, maar vaak ook civiele materieelverwervingsproces. Het zal niet verbazen dat veel landen mede hierdoor uitermate onder de indruk zijn van de prestaties van het Duitse materieel.

Ten slotte

Zoals in de inleiding gesteld bezit Duitsland een rijke militaire traditie. Dat deze traditie niet alleen uit hoogtepunten bestaat, is voor iedereen duid-

delijk. Ook de Duitse officier is zich van deze schaduwzijden bewust. Veel meer dan de gemiddelde Nederlandse officier heeft hij zich met dit verleden beziggehouden. Mede door zijn militaire opleiding zijn de negatieve lessen, die uit de beide wereldoorlogen getrokken konden en moesten worden inmiddels afdoende geleerd. Reeds vanaf de basis heeft zijn opleiding in het kader gestaan van *Innere Führung*, een leiderschapsfilosofie die diep is geworteld in een democratisch kader. Gebaseerd op Von Clausewitz' *Primaat van de Politiek* is de Duitse officier vooral een „burger in uniform” in de beste betekenis van het woord. Maar hij is ook een professioneel opgeleide militair die zijn vak beheerst en die nog steeds over een enorme ijver beschikt. Zijn in de 18e eeuw begonnen identificatie

met de Duitse staat is nog altijd aanwezig. Dit heeft een sterke staatsloyaliteit (*Obrigkeitsdenken*) in de hand gewerkt. Veel minder dan de Nederlandse officier zal de Duitse officier derhalve geneigd zijn „regels van bovenaf” te bekritisieren. Dit knaagt aan de principes van *Auftrags-taktik* en werkt bureaucratisme (ontsporing van de bureaucratie) in de hand. Overigens onderkent men dit op alle niveaus en men probeert met man en macht deze ontwikkeling ten positieve te keren. De positieve keerzijde van de medaille is, dat de Duitse officier ook zeer loyaal is tegenover zijn bondgenoten. De eerlijkheid gebiedt overigens vast te stellen, dat de Duitsers na het herwinnen van de soevereiniteit met meer nadruk zullen opkomen voor hun nationale belangen. Dat dit ook merkbaar zal zijn in

I(GE/NL) Corps staat voor mij vast. Immers, de Duitsers merken als geen ander de consequenties van een sterk veranderd internationaal veiligheidsbeleid, waarin samenwerking in multinationale eenheden aan de orde van de dag is. Alleen al op legerkorpsniveau werkt Duitsland meer of minder intensief samen met verschillende NAVO-partners: naast *I(GE/NL) Corps* zijn dit het Eurokorps, het Duits-Amerikaanse, het Amerikaans-Duitse Legerkorps, het *ACE Rapid Reaction Corps* en Landjut. De integrerende factor in deze is Duitsland, natuurlijk ingebed in het NAVO-kader. Slechts het Vierde Legerkorps in het oosten van Duitsland is nog puur nationaal. Met name in *I(GE/NL) Corps*, waar beide partners voor een grote mate van integratie hebben gekozen, zal het verschil in cultuur merkbaar worden. De Duitse wijze van met elkaar omgaan in staven is toch wat formeler dan wij gewend zijn, overigens zonder daardoor een overdreven afstand tussen mensen te creëren en zonder dat dit de werksfeer nadelig beïnvloedt. Het vergt echter wederzijdse gewenning en een zekere inspanning; de bereidheid elkaar te respecteren en van elkaar te leren. Naar mijn mening is dit in de staf van *I(GE/NL) Corps* wenselijk en mogelijk. „*Bereit zu helfen und fähig zu kämpfen!*” Laat dit dan ook het motto zijn om de toekomst van het *I(GE/NL) Corps* gestalte te geven. ■

Literatuur

1. K. Naumann, – 34. *Kommandeur-tagung der Bundeswehr*. Mainz, (1993).
2. D.W. Oetting – *Auftragstaktik. Geschichte und Gegenwart einer Führungskonzeption*. Frankfurt am Main en Bonn (1993).
3. P.A. de Vries – *Auftragstaktik. Ontstaan, ontsporing en (her)ontdekking*. *Mil. Spect.* 161(1992)(6)283.
4. K. Demeter – *Das deutsche Offizierkorps in Gesellschaft und Staat 1650-1945*. Frankfurt am Main (1965).
5. H. Guderian – *Erinnerung eines Soldaten*. Stuttgart (1994)82.
6. Militärgeschichtliches Forschungsamt – *Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648-1939*. München (1979)69.
7. H. Rosinski – *Die Deutsche Armee. Eine Analyse*. Düsseldorf (1970)256.
8. *Kommandeur der Führungsakademie der Bundeswehr*. Voordracht van maart 1994.

Guerilla-achtige methoden

dr. F. Snapper* - reserve-kapitein der infanterie b.d.

In het editoriaal van het oktober-nummer 1993 van de *Militaire Spectator* is erop gewezen dat „een nieuwe vorm van oorlog voeren” zijn intrede heeft gedaan. Om dit te kunnen bestrijden is een „aangepaste strategie” nodig en „moet ze passen in de wijze waarop actoren in de wereldpolitiek geweld gebruiken voor het bereiken van hun doel. Dat betekent dat die nieuwe strategie moet kunnen afrekenen met guerilla-achtige methoden, inclusief ... het negeren van het verschil tussen combattant en non-cambattant” [1]. Het probleem dat moet worden opgelost, is het doelmatig bestrijden van guerilla-achtige activiteiten of anders gezegd, het doelmatig voeren van de contra-guerrilla.

Het doel van dit artikel is het geven van enkele ideeën over het voeren van de contra-guerrilla, zonder daarbij overigens uitputtend te zijn. Voordat ik deze ideeën naar voren breng, zal ik eerst enige voorbeelden geven van de wijzen waarop guerrilla wordt gevoerd. Hiertoe zal ik enige persoonlijke ervaringen vermelden van de guerrilla in Italië in de periode 1944-1945. Ook zullen de ervaringen (van anderen) opgedaan in Indonesië (1945-1949) en in Malakka (1948-

1989) worden vermeld. Voor de goede orde merk ik op dat de stadsguerrilla buiten beschouwing zal blijven.

Italiaanse ervaringen

Op 8 september 1943 gaf het Italiaanse leger zich over aan de Geallieerden. Als reactie hierop wisten de Duitse troepen vele Italiaanse eenheden te ontwapenen en namen zij de Italiaanse militairen krijgsgevangen. Een belangrijk deel van hen wist zich hieraan te onttrekken door te vluchten. Van hen trok een aantal de bergen van Noord- en Midden-Italië in en verborg daar wapens en munitie. Vervolgens vormden enkele militairen en niet-militairen partizanengroepen en bewapenden zij zich met een deel van dit materieel. Door hen werden zwak bezette posten van de *carabinieri* en de fascistische milite aangevallen. Hierbij lukte het verschillende keren de aangevallenen te ontwapenen en trokken de partizanen met wapens en andere buit terug naar de schuilplaatsen in de bergen. Deze schuilplaatsen waren doorgaans hutten, schuren en stallen, waarbij sympathisanten hen van voedsel voorzagen. Er werd zelfs een nationaal bevrijdingscomité opgericht met provinciale afdelingen en plaatselijke onderafdelingen. Deze coördineerden het optreden van de in bergachtige gebieden optredende partizanengroepen.

Medio februari 1944 sloot ik mij in het dorp Vallorsara aan bij een detachement partizanen. Dit plaatsje is gelegen in de Modenese Apennijnen.

De bergen lagen toen diep onder de sneeuw.

Het detachement bestond uit ongeveer 30 personen, waaronder twee vrouwen. Iedere partizaan had een pistool of karabijn; bovendien beschikte het detachement over drie lichte en drie zware mitrailleurs.

Omdat ik niets afwist van het voeren van gevechten in bergachtige gebieden en het voeren van een guerrilla, sprak ik met de commandant af, dat zolang ik nog onvoldoende ervaring had, geen commando op me zou nemen. Alhoewel het wel gebruikelijk was schuilnamen te voeren, deed deze commandant, Barbolini, dit niet. Hij was reeds te bekend geworden in de berggebieden van Modena en Reggio. Mijn schuilnaam werd Frans.

Barbolini, die het in het Italiaanse leger tot korporaal had gebracht, bleek de guerrillatactiek goed aan te voelen. Zo verplaatste hij het detachement regelmatig naar andere schuilplaatsen. 's Nachts werden regelmatig boerderijen en huizen van fascistenaangevallenen om voedsel en kleding te requireren. Hierbij deed de bajonet goede diensten, al bleef het leven van de bewoners gespaard. Na een dergelijke actie vertrok het detachement snel naar een ander dorp en nieuwe schuilplaatsen.

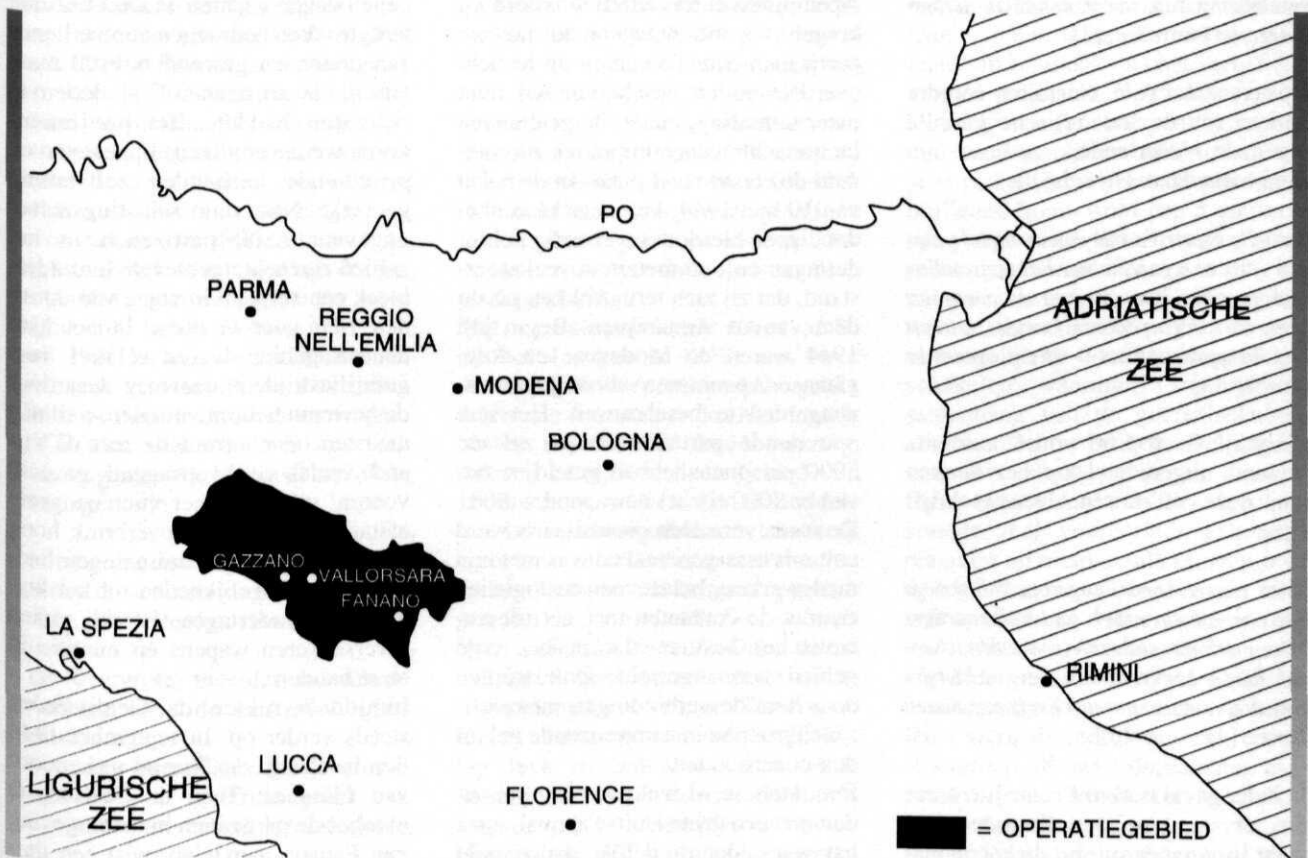
Het werd mij al snel duidelijk, dat de bevolking de partizanen goed gezind moest zijn. Dat betrof niet alleen degene die een schuilplaats verschaftte of voedsel gaf, maar ook de burenmoesten doen alsof zij niets hadden gemerkt. Zou dat niet het geval zijn geweest, dan zou een overval van een schuilplaats regelmatig zijn voorge-

* Bij het schrijven van dit artikel heb ik dankbaar gebruik gemaakt van publikaties en opmerkingen van prof. dr. P.M.H. Groen, drs. J. Hoffenaar, drs. C.P.M. Klep en drs. B. Schoemaker van de Sectie Militaire Geschiedenis KL, als ook van gegevens verstrekt door brigade-generaal tit. b.d. W. Epke. Tevens ben ik luitenant-kolonel F.H. Meulman erkentelijk voor zijn aanwijzingen bij het samenstellen van dit artikel.

komen. Ook moesten de partizanen over goede inlichtingen beschikken over zowel de vijand als de collaborateurs onder de bevolking. Toen wij begin maart 1944 in Gazzano waren, voegde een ander detachement van 30 man zich bij ons. De commandant was Miro, een reserve kapitein, die ervaring had opgedaan bij de bestrijding van partizanen in Joegoslavië. Hij werd bijgestaan door een politiek commissaris van het Nationale Bevrijdingscomité: een communist, die vanwege zijn onaantrekkelijk uiterlijk de schuilnaam Eros had aangenomen. Hij had inmiddels 12 jaren doorgebracht in gevangnissen en interneringskampen en was nimmer in militaire dienst geweest. Hem werd opgedragen d.m.v. lessen de algemene democratische beginselen te onderwijzen. De sterkte van onze formatie was geleidelijk gegroeid tot ruim 160 personen. We werden verdeeld over drie detachementen en op ca. vijf km afstand van elkaar gelegerd. Omdat veel nieuw-

komers geen wapen meebrachten, was slechts de helft bewapend. Bovendien was weinig munitie beschikbaar; 30 patronen per geweer, 120 per machinepistool, 300 per lichte en 700 per zware mitrailleur. In de nacht van 14 op 15 maart 1944 had één van de detachementen opdracht ontvangen een belangrijke verkeersbrug te vernielen. Gelijktijdig moest de hoofdmacht, waarbij ook ik was ingedeeld, een dorp aanvallen, waar een klein garnizoen lag i.v.m. een daar aanwezige elektriciteitscentrale. Onze gidsen vedwaalden 's nachts in de sneeuw; uitgeput werd tegen vijf uur in de morgen een boerderijcomplex bereikt op ongeveer 800 meter hoogte. Daar werd gelegerd, maar na twee uur klonk alarm, want een vijandelijke eenheid bestaande uit ongeveer 60 man fascistische militie en 30 man *Waffen-SS* had het hoger gelegen deel van het nabijgelegen dorp weten te bereiken en viel ons aan. Een aantal partizanen sloeg op de vlucht toen onze toestand kritiek werd en de

munitie dreigde op te raken. Uiteindelijk verscheen echter het detachement, dat de brug had opgeblazen en bij deze actie wapens en munitie had buitgemaakt. Dit detachement had, afgaande op het schietgeluid, door de sneeuw het strijdtoneel weten te bereiken. De door de tegenstander bezette huizen moesten één voor één worden veroverd. Dit lukte na verloop van tijd en zo werd uiteindelijk deze plaatselijke overwinning behaald. De gewonden werden op sleden gelegd en over de soms 1700 m hoge bergtoppen meegevoerd. Inmiddels rukten van verschillende kanten vijandelijke colonnes tegen onze groep op. Medio maart zagen wij weinig andere mogelijkheden dan het begraven van de wapens en te trachten als onschuldige burgers door de „mazen van het vijandelijke net” te sluipen. Onze commissaris wilde de strijd echter niet staken, maar slechts een klein groepje was bereid hem te volgen. De sfeer in dat groepje (acht man) was echter bijzonder. Alhoewel

mijn fysieke toestand zeer slecht was, wilde niemand mij achterlaten. De korte tijd, dat geen acties werden gevoerd benutte de commissaris om de guerrilla-strijdwijze verder met ons uit te werken. Wij kwamen tot de conclusie, dat de detachementen uit ongeveer dertig partizanen moesten bestaan, die „tegelijktijd overal en nergens moesten zijn”. De vijand moest uit het partizanengebied worden gehouden; niet door lange verdedigingslijnes, die altijd met een overmacht konden worden doorbroken, maar door talrijke overvallen, waardoor de strijd tegen de partizanen voor de vijand te kostbaar werd. In dit verband kan worden opgemerkt, dat Tito de guerrilla als volgt samenvatte:

Wij moeten ons geen onbeweeglijke fronten laten opdringen... Onze acties moeten doordrengt zijn van een offensieve geest, die zijn weerslag vindt ... in tijdens ... vijandelijke offensieven, krachtige ... doorbraken naar het vijandelijke achterland en de vernietiging van slecht bewaakte verbindingen en voorraden. [2]

Ook generaal A.H. Nasution, één der leiders van de Indonesische guerilla tegen de Nederlanders, is deze mening toegedaan. Hij schrijft:

Actually a guerilla war means a total people's war... en A guerilla war has no frontline and guerillas have no rear as a regular army does. A guerilla army evades, retreats and disappears.. That is why it cannot be crushed. [3]

Mogelijk heeft Carl von Clausewitz invloed uitgeoefend op het denken van deze militairen. Deze schrijft o.m.

Nach unsere Vorstellung vom Volkskriege muss er wie ein nebel- und wolkenartiges Wesen sich nirgends zu einen widerstehenden Körper konkretisieren, sonst richtet der Feind eine angemessene Kraft auf diesen Kern... [4]

In ieder geval is *Vom Kriege* literatuur die de communisten bestudeerden, want Eros vroeg mij bij de kennisma-

king over Von Clausewitz en diens werken.

Het overal en nergens zijn, het toeslaan en verdwijnen, het niet willen voeren van een verdediging, is het kenmerkende van de guerrilla en onderscheidt deze strijdwijze van de conventionele oorlogvoering. Verrassend optreden, het uitvoeren van verkenningen en van het vertragend gevecht worden echter ook bij guerrilla toegepast. De organisatie van guerrilla-eenheden verschilt in het algemeen niet veel van reguliere strijdkrachten, m.d.v. dat de gehanteerde benamingen nogal eens verschillen. Een voorbeeld waaruit blijkt, dat het uitvoeren van het verdedigend gevecht niet succesvol is voor partizanen, is de door de Duitsers uitgevoerde operatie *Rösselsprung*, waarbij de Joegoslavische partizanen weinig succes hadden met deze tactiek [5].

In het voorjaar van 1944 moesten de Duitsers de eenheden, die in maart optraden tegen de partizanen in de Apennijnen elders inzetten. Hierdoor kregen wij de gelegenheid nieuwe partizanen-detachementen op te richten. Bovendien beschikten wij over meer uitrusting, omdat de geallieerde luchtmacht wapendroppings uitvoerden; de eerste vond plaats in de nacht van 19 mei 1944. Fascistische eenheden liepen hierdoor regelmatig in hinderlagen en ontmoetten zoveel weerstand, dat zij zich terugtrokken uit dit deel van de Apennijnen. Begin juli 1944 waren de Modenese en Reggiaanse Apennijnen als vrij partizanengebied te beschouwen. Het hier optredende partizanekorps zal ca. 5000 personen hebben geteld, waarvan er 3000 (licht) bewapend waren. De reeds vermelde commissaris werd commissaris-generaal en was met zijn medewerkers belast met de logistiek en met de contacten met het (democratische) bestuur, dat in het vrije gebied was ingesteld. Ook werden door hem de verbindingen met partizanegroepen in aangrenzende gebieden onderhouden.

Inmiddels werd wel rekening gehouden met een grote Duitse aanval, want het was ieder duidelijk, dat zij niet

konden toestaan dat belangrijke verkeerswegen door de Apennijnen in handen van partizanen waren. De gevechtskracht van de partizanen was in de laatste weken van juli toegenomen, omdat de Geallieerden vrijwel elke nacht wapendroppings uitvoerden. Bij de aanval, die de Duitsers eind juli 1944 inzette, waren 10.000 tot 15.000 man betrokken. Daarbij beschikten zij over zware wapens zoals dubbelloops van 20 mm. Als gevolg van de vijandelijke druk trok een deel van de partizanen naar het gebied rond Fanano in het oostelijk deel van de Modenese Apennijnen. Een ander deel vormde in het oosten van het Reggiaanse deel zgn. „vliegende groepen” met een sterkte van tien tot twintig man. Bewapend met persoonlijke wapens en lichte mitrailleurs moesten zij de vijand overal aangrijpen en door snel te verplaatsen zorgen ongrijpbaar te blijven. Het bleek dat alleen zeer ervaren commandanten hun groepen bijeen hielden en successen boekten. Toen na negen dagen vechten de Duitsers zich terugtrokken bedroegen hun verliezen aan doden en gewonden 1400 man, terwijl de partizanen 250 doden te betreuen hadden. Het partizanekorps werd vervolgens opgeheven en provinciale verbanden zelfstandig gemaakt. Naar mijn schatting zullen ongeveer 4500 partizanen in het gebied zijn achtergebleven. Inmiddels bleek een verschil in wijze van optreden zich voor te doen. In het Modenese gebied waren relatief veel guerrillastrijders aanwezig, waardoor de bewegingsruimte minder werd. Zij moesten bij confrontatie met de vijand veelal een vertragend gevecht voeren, waardoor het vuur op grote afstand en het munitieverbruik hoog lag. De Reggianen daarentegen hadden meer mogelijkheden tot het leggen van hinderlagen. Hierbij vielen diverse keren wapens en munitie in onze handen.

Inmiddels rukten de Geallieerden steeds verder op. In september 1944 liep het front van Rimini naar noord van Florence. Toen de Duitsers in oktober de partizanen in de omgeving van Fanano aanvielen, wist een dui-

zental de nabijgelegen frontlijn te passeren.

Inmiddels was de leiding van de partizanen in het gebied van Modena tot de conclusie gekomen, dat een verblijf van 2000 man in de bergen gedurende de winter niet mogelijk zou zijn. In de loop van november passeerden 1300 man het front, terwijl 700 man achterbleven. Ik was in deze tijd hier verbindingsofficier namens de Reggiaanse partizanen. In de Reggiaanse Apennijnen (Regio nell' Emilia) was de situatie anders. De commissaris-generaal had gezorgd voor voeding en kleding voor 1500 personen. Tevens had het geallieerde commando zich bereid verklaard wapens en munitie door de lucht aan te voeren. Dit gevoegd bij het vaste vertrouwen in de geallieerde overwinning, zorgde voor een hoog moreel. Hierdoor kon men de ontberingen van de winter doorstaan en tegelijkertijd de guerrilla-activiteiten op een redelijk peil houden.

Ook in de winter van 1944-1945 vielen de Duitsers de Reggiaanse partizanen aan. Het grootste deel van hen week uit naar Parma, maar twee groepen van elk 300 man bleven in het gebied en handhaafden de guerrilla-activiteiten. Tegen het einde van de winter, toen het aantal vrijwilligers toenam en ook een omvangrijkere bevoorrading (per muilezel en vliegtuig) mogelijk was, werden de gevechtsacties van de partizanen weer opgevoerd. In de tweede helft van april 1945 hadden de partizanen een belangrijk aandeel in de bevrijding van de provincies Modena en Reggio nell'Emilia. Ook voor mij was toen de oorlog voorbij. Mijn belangrijkste ervaringen zijn:

- nimmer hardnekkig verdedigen;
- acties dienen van korte duur te zijn;
- zorg dat de terugtochtwegen openblijven;
- de (overgrote) meerderheid van de bevolking dient de partizanen goed gezind te zijn;
- voor het merendeel zijn de grondslagen voor de guerrilla gelijk aan die van de conventionele oorlogvoering.

Indonesische guerilla 1945-1949

Toen op 17 augustus 1945 Soekarno en Hatta de republiek Indonesië uitriepen, wilde de Nederlandse regering deze republiek niet erkennen, maar was niet in staat militair in te grijpen. Met name op Java en Sumatra lagen de moeilijkheden, omdat op deze eilanden de *Republiek Indonesia* zich had gevestigd en eigen strijdkrachten had gevormd: de *Tentara Nasional Indonesia* (TNI). Na de Japanse capitulatie werden Britse en Brits-Indische troepen ingezet op deze eilanden. Zij kregen reeds te maken met het (guerrilla)optreden van de TNI en andere ongeregelde strijdgroepen. Toen de Britse regering eind 1946 haar troepen terugtrok, kon het Nederlandse bewind slechts gezag uitoefenen over betrekkelijk kleine bruggehoofden. Ook de Nederlandse strijdkrachten kregen te maken met door de TNI en andere strijdgroepen gevoerde guerrilla-activiteiten. De Nederlandse bataljons hadden ieder een gebied van ca 600 km² te bewaken en voerden vele op machtsvertoon gerichte patrouilles uit. Hiermee bereikte men weinig resultaat. Inlichtingen over de tegenstander waren onbetrouwbaar. „Als men al bruikbare inlichtingen kreeg over plaats en sterkte, dan kwam men keer op keer te laat en waren de vogels al lang gevlogen” [6].

Met de eerste politionele actie (van 20 juli tot 4 augustus 1947) was twee derde van Java en waren belangrijke delen van Sumatra onder Nederlands bestuur gekomen. Dit had tot gevolg, dat een bataljon nu een gebied van 1600 km² moest bewaken. Inmiddels was het inlichtingenwerk echter sterk verbeterd. In eerste instantie was het verzamelen van inlichtingen opgedragen aan de *Netherlands Forces Intelligence Service* (NEFIS). Deze dienst had functioneel contact met de inlichtingenelementen van de Territoriaal tevens Troepencommando's (TTC). Op Java en Sumatra waren vanaf begin 1947 zes van deze commando's aanwezig [7]. Essentiële elementen binnen deze TTC vormden de divisie-

en brigade inlichtingen- en veiligheidsgroepen (IVG), terwijl ook vanaf het bataljons- en compagniesniveau belangrijke inlichtingen werden verkregen. Om de guerrilla's te bestrijden, werden *combatteams* gevormd, die intensief samenwerkten met de onderdelen, die in het betreffende gebied posten bezetten en patrouille liepen. Het bleek noodzakelijk het waarschuwingssysteem van de tegenstander te ontwijken. Dit was alleen mogelijk als de *combatteams* sneller konden opereren dan het TNI-waarschuwingssysteem reageerde. Aan de leden van de teams werden zware lichamelijke eisen gesteld. Volledig bepakt moesten zij door moeilijk terrein in drie uur 25 km kunnen afleggen. Hierdoor konden zij de berichtgeving van de TNI voorblijven. Mede vanwege de hoge eisen t.a.v. de schietvaardigheid en het waarnemen, kon slechts 10% van het personeel van een infanteriebataljon hieraan voldoen. Zo was bij de 3e Infanteriebrigade een stootgroep gevormd, bestaande uit drie *combatteams*. Ieder team bestond uit vier man; om bij duisternis het verband te kunnen behouden moest het groepje klein blijven. De bewapening bestond uit een *Bren* lichte mitrailleur, een scherpschuttersgeweer en pistoolmitrailleurs. Soms werd een 5 cm mortier meegevoerd. Elders werden actiepelotons gevormd met een sterkte van maximaal twintig man [6]. Bij contact met de tegenstander probeerde men zo mogelijk de commandanten uit te schakelen, waardoor (hopelijk) de samenhang van de guerrilla-eenheid zou worden verbroken. De waarde van deze stootgroepen en *combatteams* was gelegen in het direct en zonder veel voorbereiding kunnen reageren op nieuwe inlichtingen over de tegenstander en het zeer snel kunnen optreden in onoverzichtelijk terrein. Hierdoor kon de tegenstander regelmatig worden verrast. Door het meenemen van meer lichte mitrailleurs werd de indruk gewekt, dat de stootgroep of het *combatteam* aanzienlijk groter en sterker was. Overigens leverde het formeren van een team de nodige problemen, want

commandanten stonden niet graag hun beste mensen af.

Voor het succes van de teams bleken actuele en juiste inlichtingen van levensbelang; een teamcommandant diende volledig op de hoogte te zijn van de feitelijke situatie. Van belang was tevens, dat goede contacten werden onderhouden met de bevolking. Het vertrouwen moest worden gewonnen en hun veiligheid verzekerd. In ieder geval moest het bestrijden van terreur met contra-terreur worden vermeden. Informanten onder de plaatselijke bevolking bleken onontbeerlijk; een doelmatige bescherming van hen was echter wel nodig. Door deze maatregelen en wijze van optreden was in de gebieden, beheerst door Nederlandse troepen, een redelijke mate van veiligheid ontstaan. De guerrilla-activiteiten van de republikeinse Indonesiërs kon echter niet geheel worden onderdrukt.

Na de tweede politionele actie (19 december 1948 tot begin 1949) was de oppervlakte van het gebied dat een bataljon moest bewaken gegroeid tot 2200 km². Hierdoor waren de Nederlandse eenheden niet meer in staat op effectieve wijze de gebieden te bewaken en infiltraties van Indonesische guerrilla's tegen te gaan. De Chef Operatiën van de TNI, toentertijd generaal Nasution, had rekening gehouden met een tweede politionele actie en was tevens op de hoogte van het tekort aan troepen aan Nederlandse zijde, waardoor de bezette gebieden niet overal even effectief kon worden beheerst. Wetende dat de TNI niet in staat zou zijn de Nederlandse troepen te verslaan in reguliere gevechten, koos hij voor een uitputtingsstrategie. Daartoe werd Java verdeeld in districten en subdistricten en kregen TNI-eenheden de opdracht niet het gevecht met Nederlandse eenheden aan te gaan, maar uit te wijken naar een aangewezen (sub)district en van daaruit de guerrilla voort te zetten. Daarbij moesten m.n. de Nederlandse verbindinglijnen en ondernemingen worden aangevallen. Voor het optreden vanuit deze districten was steun van de bevolking nodig en deze moest zonodig worden afgedwongen. Welis-

waar had de Nederlandse legercommandant, generaal Spoor, met dergelijke infiltraties rekening gehouden en reeds aanwijzingen gegeven het gebied te pacificeren (destijds de naam voor contra-guerrilla). De Nederlandse troepensterkte bleek inderdaad niet voldoende te zijn om de infiltraties van de TNI effectief tegen te gaan en de bevolking afdoende bescherming te bieden. De bevolking verloor het vertrouwen in de Nederlandse troepen en koos partij voor de tegenstander [8]. Nederland had de guerrilla verloren.

Guerrilla op Malakka

Ook in Malakka woedde van 1948 tot 1989 een guerrilla. Deze werd door communistische groepen vanuit enclaves tegen het Britse bestuur gevoerd. Ter bestrijding van deze guerrilla namen de Britten een aantal maatregelen, dat niet door het Nederlandse bestuur in Indonesië werd toegepast, t.w.:

- het instellen van een identificatieplicht;
- het instellen van dorpswachten;
- het verplaatsen van dorpen;
- het instellen van verboden gebieden, waar iedere burger zonder waarschuwing door militairen kon worden doodgeschoten;
- het invoeren van de doodstraf op hulp aan de vijand en ongeoorloofd wapenbezit; [9]
- het verlenen van onafhankelijkheid.

Het instellen van de identificatieplicht bleek een belangrijke steun bij de contra-guerrilla. Het instellen van dorpswachten was alleen mogelijk, indien een meerderheid van de bevolking niet met partizanen wenste samen te werken. Het verplaatsen van dorpen is een methode, maar moet toch zo veel mogelijk worden vermeden. Bewoners zijn gehecht aan hun grond, daar wonen zij, leven ze van en daar liggen hun voorouders begraven. Verplaatsen lijkt slechts zinvol, indien het dorp in een streek ligt dat

tot verboden gebied is verklaard. Het invoeren van de doodstraf voor hulp aan de tegenstander of voor ongeoorloofd wapenbezit, zal vermoedelijk onvoldoende effect sorteren. In de Tweede Wereldoorlog heeft het Nederlanders niet ervan weerhouden in het verzet te gaan. Wanneer de bevolking de guerrilla steunt om onafhankelijkheid te verkrijgen, dan is het logisch dat de strijd wordt beëindigd als deze wordt verleend. Op Malakka zette na de onafhankelijkheidsverklaring in 1957 een klein deel van de bevolking - de Chinese communisten - de strijd voort. Het aantal partizanen, aanvankelijk 6000 mensen, was in 1980 geslonken tot 3000 en op 2 december 1989 tekende de communistische partij verdragen met de Maleisische regering en legden de resterende 1100 communistische partizanen de wapens neer [10].

Factoren van belang voor de guerrilla en de contra-guerrilla

Als samenvatting zijn hier ten slotte de factoren vermeld, die van belang zijn voor het succesvol voeren van (contra-)guerrilla.

De doeleinden van de guerrilla

Guerrilla's strijden voor politieke doeleinden, zoals onafhankelijkheid, sociale hervormingen, emancipatie of combinaties hiervan. Militaire acties mogen nooit het bereiken van het doel belemmeren. Dit houdt o.m. in dat partizanen zich dienen te onthouden van (terreur)acties, waardoor de sympathie van de bevolking verloren zou gaan.

De doeleinden van de contra-guerrilla

De contra-guerrilla beoogt te verhinderen dat de guerrilla's hun doeleinden bereiken. Ook hier moet, zoals hiervoor vermeld, worden voorkomen dat de militaire acties het nagestreefde doel in de weg staan.

De bevolking

De houding van de meerderheid van

de bevolking is van het grootste belang voor beide partijen. Steunt de bevolking in (grote) meerderheid de guerrilla's, dan levert dit een basis voor verzorging en recrutering, terwijl hierdoor ook veel inlichtingen kunnen worden verkregen. Bij de contra-guerrilla zal alles moeten worden gedaan om de bevolking te laten zien en te doen ervaren, dat het aanwezige bestuur voor welvaart en veiligheid zorgt, terwijl ook aan de politieke wensen (zo veel mogelijk) zal worden tegemoet gekomen.

Het terrein

Guerrilla kan m.n. succesvol worden gevoerd, indien het terrein het ontplooiën van reguliere strijdkrachten bemoeilijkt of verhindert. Een dichte bevolking blijkt geen bezwaar te geven. De guerrilla op Java heeft dit duidelijk aangetoond.

Het klimaat/weersomstandigheden

Het klimaat kan invloed uitoefenen op de omvang van de strijd. In Italië moest bij het naderen van de winter in 1944 het aantal partizanen in Modena worden teruggebracht van 2000 naar 700. Het mislukken van de omsingeling van TNI-concentraties in Oost-Java door Nederlandse troepen tijdens de tweede politieke actie, is in

belangrijke mate te wijten aan de hevige moessonregens.

De wapens

De noodzakelijke beweeglijkheid, het niet kunnen gebruiken van de verkeerswegen, zullen zeker in de beginfase de guerrilla's nopen tot het gebruik van lichte wapens. Bij de contra-guerrilla staan in beginsel alle wapens (zwaar en licht) ter beschikking. Wel moet worden gezien of al deze middelen effectief zijn voor het bestrijden van guerrilla's.

Strijdwijzen

De guerrilla's zullen proberen de tegenstander zodanig uit te putten en onzeker te maken, dat deze de strijd opgeeft. Hiertoe zullen patrouilles, wachtposten, opslagplaatsen, konvooien, kazernes e.d. regelmatig worden overvallen. De tegenstander moet zich nergens meer veilig voelen. Wanneer troepen worden geconcentreerd om de guerrilla's aan te vallen, moet hardnekkig verdedigen worden vermeden en worden uitgeweken naar gebieden, waar de tegenstander minder troepen heeft. In het kader van de contra-guerrilla is een goede inlichtingendienst noodzakelijk om te weten waar de guerrilla's zich ophouden, welke bewegingen zij uitvoeren, welke middelen zij ter beschikking

hebben en wat hun plannen zijn. Voor het snel uitschakelen van vastgestelde concentraties van guerrilla's, het voorkomen van verplaatsingen e.d., is de inzet van luchtstrijdkrachten en luchtmobiele eenheden van groot belang [11].

De houding van het buitenland

De houding van buitenlandse mogendheden heeft grote invloed op het al dan niet succesvol kunnen voeren van een guerrilla. De steun van de Geallieerden aan de partizanen in Italië, Joegoslavië en elders, stelden hen in staat de guerrilla voort te zetten. Naast het tekort aan middelen aan Nederlandse kant, heeft ook de steun van een aantal landen en van de Verenigde Naties bijgedragen aan het succes van de Indonesische guerrilla. Daarentegen hebben Litouwse partizanen, die sedert 1945 de Sovjet-troepen bestreden, hun verzet in 1952 moeten opgeven, toen bleek dat het Westen niet bereid was hen met middelen te steunen.

Enige richtlijnen voor het voeren van de contra-guerrilla

- Streven naar inwilliging van de politieke eisen van de bevolking.
- Speciaal uitgeruste en opgeleide troepen inzetten, die een hogere beweeglijkheid hebben dan de guerrilla's; hierbij de geringe beweeglijkheid op de grond compenseren met grotere luchtbeweeglijkheid.
- Het kunnen beschikken over een uitstekend functionerende inlichtingendienst.
- Het instellen van een identificatieplicht.
- Het verbeteren van de leefomstandigheden van de bevolking.
- Het instellen van verboden gebieden.
- Geen contra-terreur voeren.

Literatuur

1. *Militaire Spectator* 162(1993)(10)416.
2. C.P.M. Klep - Toeslaan en Wegwezen, *NRC Handelsblad* (31 okt. '92).
3. A.H. Nasution - *Fundamentals of Guerilla Warfare*. Djakarta (1970)36.
4. C. von Clausewitz, *Vom Kriege* (19e Aufl.) Bonn (1980)803.
5. J.W.M. Schulten - Operatie Rösselsprung. Een militaire operatie in Bosnië 50 jaar geleden. *Militaire Spectator* 163(1994)(5)204-213.
6. L.P. van Oppen - *Als een goet instrument*. Utrecht (1993)87, resp. 91.
7. J. Verhoog - *Militaire Herinneringsliteratuur Indonesië 1945-1950*. (1989) 14.
8. P.M.H. Groen - *Marsroutes en dwaalsporen*. Den Haag (1991)217.
9. *Encyclopaedia Britannica XXVII en XXIX*. Chicago (1985)827 resp. 685.
10. *Keesings Historisch Archief*, (juli 1990)484.
11. F.H. Meulman - De aard van crises en conflicten. *Militaire Spectator* 163(1994)(1)7-10.

De Koninklijke Luchtmacht en de constructie van de geleide wapengordel, 1957-1963

drs. R.H.G. Schreurs - reserve-tweede-luitenant van de Koninklijke Luchtmacht

De totstandkoming van een gestandaardiseerd luchtverdedigingssysteem met raketten binnen de NAVO geldt tot op de dag van vandaag als een voorbeeldige vorm van militaire integratie binnen het bondgenootschap. De opstelling hiervan in een van noord naar zuid lopende gordel langs het IJzeren Gordijn, kon lange tijd worden beschouwd als een uitdrukking van de bondgenootschappelijke vastberadenheid West-Europa te vrijwaren van een aanval uit het oosten. De ontmanteling van deze geleide wapengordel is nu bijna een feit en vormt de aanleiding tot twee artikelen. In eerste instantie zal de introductie van het Nike-wapensysteem worden behandeld, in het bijzonder de geopolitieke aspecten rond de invoering van de Nike en de Nederlandse situatie. In het tweede artikel staat de opstelling van de Nike en Hawk-wapensystemen centraal, waarbij ook de legering van de KLu in de Bondsrepubliek aan de orde komt.

Nuclearisatie van de NAVO

Gelijktijdig met de verwerping van het EDG-verdrag (Europese Defensie Gemeenschap) door de Franse *Assemblée Nationale*, werd de *Atomic Energy Act* (AEA) op 30 augustus 1954 door het Amerikaanse *Congress* geloodst. Beide gebeurtenissen droegen elk op hun eigen wijze bij aan nauwere militaire samenwerking binnen de NAVO. Alhoewel de geamendeerde AEA naar de letter beperkt bleef tot het uitwisselen van informa-

tie, betekende zij feitelijk de aanzet tot de nuclearisatie van de NAVO. Deze nuclearisatie zou o.m. worden verwezenlijkt in de geleide wapengordel die vanaf het einde van de jaren '50 werd geïnstalleerd op Duitse bodem. Dat laatste was alleen mogelijk nadat Duitsland lid was geworden van de NAVO, een onbedoeld gevolg van het Franse veto tegen de EDG. De Duitse herbewapening, alsmede de ondergeschikte rol die het land van „Marianne” speelde tijdens het nuclearisatieproces van de NAVO, beïnvloedde uiteindelijk de totstandkoming van een eigen Franse defensie-identiteit binnen het bondgenootschap. Toch was de geamendeerde AEA in eerste instantie bedoeld voor een meer beperkte doelstelling. De AEA was toegesneden op de Amerikaans-Britse nucleaire samenwerking. Eigenlijk wilde Groot-Brittannië deze relatie zo exclusief mogelijk houden. Sinds de oorlog streefde de Britse regering ernaar om de door haar gewenste *special relationship* te concretiseren door middel van nauwe militaire samenwerking.

Aanvankelijk waren de Britten niet erg succesvol. Een nucleaire verbinte-

Dit artikel is gebaseerd op documentatie van de Sectie Luchtmachthistorie, alsmede op onderzoek in het archief van de Luchtmachtraad, de NAVO/WEU-collectie van de Luchtmachtstaf en op bronnenonderzoek bij het Centraal Archiefdepot van het ministerie van defensie.

nis op gelijke voet en zonder enig voorbehoud werd sinds 1946 geblokkeerd door de *MacMahon Act*. Hierdoor zag de Labourregering in januari 1947 zich genoodzaakt een programma te starten voor de ontwikkeling van een Brits kernwapen. Besprekingen tussen de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk over nucleaire zaken hadden weinig resultaat. Dat veranderde weliswaar met het opheffen van de *MacMahon Act* en de amendering van de AEA in 1954, maar Londen was binnen enkele jaren niet langer de enige gesprekspartner. Tot grote teleurstelling van de Britse regering breidde de Verenigde Staten de consultaties over nucleaire zaken uit tot andere NAVO-landen. Door de plaatsing van de Amerikaans-Britse relatie binnen de brede band van het Atlantische partnerschap verloor de *special relationship* duidelijk aan betekenis. De veranderde Amerikaanse houding vond haar oorsprong in de bijgestelde militaire doctrine van de NAVO. Met de komst van Eisenhower in het Witte Huis was de veiligheidspolitiek in de loop van 1953 geleidelijk aan bijgesteld. Er werd gekozen voor de verstrengeling van kernwapens en alliantiepolitiek. Uitgangspunt daarbij was dat informatie-uitwisseling zou geschieden op *need-to-know* basis.

Het aanvankelijke doel van conventionele pariteit met de Sovjet-Unie – tijdens de NAVO-conferentie van Lissabon in 1952 nog beoogd in het *Paris-plan* – werd verlaten voor de *New Look*: het tekort aan conventionele strijdkrachten zou worden gecompenseerd door de dreiging met

massale vernietiging d.m.v. kernwapens. De dualiteit van een conventioneel „zwaard” en een „atomair” schild (bevestigd in MC 14/1 van december 1952) werd aangepast aan de beperkingen in conventionele bewapening waarvoor de NAVO zich zag gesteld. De aangemerkte doelen van het *Paris-plan* bleken alras onhaalbaar. Het zou evenwel tot de Noord-Atlantische Raad (NAR) van december 1954 duren eer de doorbraak naar de *New Approach*, met het accent op kernwapens, zou worden bevestigd in MC 48. Deze omschakeling was voltooid tegen het eind van 1955 met de vervanging van MC 14/1 door *NATO's Overall Strategic Concept for the Defence of the NATO Area*, MC 14/2. De *New Approach* werd vergemakkelijkt door de technische ontwikkelingen op het gebied van nucleaire oorlogvoering. Het tactisch gebruik van atoomwapens schiep de mogelijkheid tot het gebruik van deze wapens op het slagveld. Het operatieterrein voor het tactische gebruik zou onmiskenbaar Europa moeten zijn.

De rol van Suez en Sputnik

Cruciaal voor de overgang naar een nieuw strategie was de opstelling van de bondgenoten. Twee angsten voedden de Europese terughoudendheid m.b.t. het stationeren van tactische kernwapens in Europa. Bovenal natuurlijk de mogelijkheid van een kernoorlog op Europese bodem. Daarnaast was men niet ingenomen met het vooruitzicht dat de Amerikaanse bereidheid tot troepenstationering wel eens evenredig zou kunnen afnemen met het plaatsen van tactische kernwapens. Op dit punt werden de bondgenoten echter al spoedig gerustgesteld.

De angst dat Europa de rol van nucleair slagveld opgedrongen zou krijgen was des te hardnekkiger. Stelde MC 48 niet uitdrukkelijk dat de NAVO zich het recht voorbehoed als eerste kernwapens te gebruiken bij een Russische aanval? Hoewel tijdens de Noord-Atlantische Raad van decem-

ber 1954 deze krasse stelling werd afgezwakt, door te benadrukken dat alle NAVO-lidstaten met de inzet moesten instemmen, bleef MC 48 het leidende beginsel. Het feit dat de Amerikanen begrip trachtten op te brengen voor de Europese terughoudendheid, zou nog een belangrijke factor worden in de discussie rond een *dual-key* voor *dual-capable*-raketten. De Europese onwil werd verder gebroken door het Amerikaanse aanbod nucleaire onderzoeksresultaten ter beschikking te stellen. Zo was de amendering van de AEA direct verbonden met uitvoering van de richtlijnen van de *National Security Council*, NSC 162/2 en 151/2, die de grondslag legden voor de nieuwe strategie. De militair-politieke argumenten voor de nuclearisatie van de NAVO werden versterkt door gebeurtenissen op het internationale vlak. De plaatsing van de *Thor* en *Jupiter IRBM*-raketten kon pas worden doorgezet na de lancering van de eerste *Sputnik*. Het Russische ruimtevaartprogramma veroorzaakte een „*missile-gap crisis*” in de Verenigde Staten, die fungeerde als katalysator voor de aanvaarding van de nieuwe wapens. De Suez-crisis, tijdens welke de Britten en Fransen hardhandig waren gebotst op de Amerikaanse onwil de oude imperiale mogenheden een vrije hand te geven, maakte een einde aan de Europese aarzelingen omtrent kernwapens. Het streven naar een hogere graad van interdependentie stond na Suez hoog op de bondgenootschappelijke agenda. Hiertoe was binnen de NAVO een mate van cohesie nodig die alleen bereikbaar leek door nuclearisatie

Tegen deze achtergrond had de Koninklijke Luchtmacht zojuist haar naoorlogse opbouwprogramma voltooid. Als zelfstandig krijgsmachtdeel had zij in 1953 het predikaat „Koninklijk” verworven. De omvang van de KLu was medio jaren '50 relatief groot als we die vergelijken met het materieel van de bondgenoten. Met meer dan 450 gevechtsvliegtuigen bereikte de KLu haar numerieke top in 1958. De Nederlandse doelen waren tijdens de conferentie van

Lissabon in 1952 gesteld op 9 dagjagersquadrons en 6 nachtjagersquadrons, alsmede 6 squadrons gevechtsbommenwerpers voor tactische ondersteuning aan de landstrijdkrachten. De KLu opereerde in *Two allied tactical airforce* (TWOATAF), een commando waarin Nederland samenwerkte met België in een Belgisch-Nederlandse luchtverdedigings (*no. 69 group*) en in *no. 2 group* met de 35 *UK air force*. Nederland overschreed de voorziene bijdrage aan het bondgenootschap met meer dan 100 vliegtuigen. In het voorjaar van 1954 kon minister van defensie ir. C. Staf, dan ook tevreden verklaren dat de doelstellingen van 1952 voor 80% waren vervuld. Hij verwachtte dat de opbouwprogramma's in 1955 verder zouden worden voltooid.

Nederland en de nuclearisatie van de NAVO

In het voorjaar van 1954 werd besloten tot de vorming van een Commissie Ontwikkeling Raketten (COR). Dit was op zich een bescheiden stap, maar was wel tekenend voor de voorlijkheid van een klein land met veel potentieel aan technologische industrie op het gebied van lucht- en ruimtevaart. De leden kwamen uit de hoek voor toegepaste natuurkunde van de elektrotechnische industrie (Philips, Hollandse Signaal en TNO), alsmede uit de krijgsmachtleden. De instelling van de COR viel samen met de toewijzing van het *Air Defence Technical Center* aan Den Haag. Van een intensieve bevelscoördinatie werd een verhoging van de slagvaardigheid verwacht. Niettemin kenmerkte de verdere ontwikkelingen rond de COR zich door Hollandse voorzichtigheid. Alhoewel de parlementariërs reeds in 1955 wezen op het belang van – wat toen heette – het rakettencomité, vonden in het parlement de eerste discussies over tactische kernwapens niet eerder plaats dan in 1956. Het rakettencomité werd het ijkpunt voor het parlement wat betreft ontwikkelingen op het gebied van geleide wapens. Ondanks hun gebrekkige kennis werd

het de volksvertegenwoordigers al snel duidelijk dat Nederland weliswaar misschien zou kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van raketssystemen, maar dat een nationaal raketprogramma tot de onmogelijkheden behoorde. De COR volgde de ontwikkelingen in Groot-Brittannië nauwgezet en aanvankelijk ook die in Zwitserland (Oerlikon). Haar voorzichtigheid werd verder versterkt door een beleid dat meer het bijhouden van de nieuwe ontwikkelingen beoogde, dan het inslaan van nieuwe wegen in het onderzoek. Deze instelling werd ingegeven door de wetenschap dat in deze fase van onderzoek de kosten voor de ontwikkeling van een raket financieel moeilijk te realiseren waren en politiek moeilijk te verantwoorden. De invoering van geleide wapens werd op den duur als onontkoombaar beschouwd. Men kan zich overigens afvragen of alle echelons van het militaire bedrijf wel waren doordrongen van het revolutionaire karakter van deze verandering. Voor de buitenwacht was alleen de lucht-lucht-raket in een vergevorderd stadium van ontwikkeling. De grond-grond-raket en de grond-lucht-raket werden beschouwd als zijnde in een embryonaal stadium van ontwikkeling. De Nederlandse regering maakte geen haast met haar standpuntbepaling en met het informeren van de Tweede Kamer. Begrijpelijk indien men bedenkt dat de Nederlandse politiek niet direct betrokken was bij de plaatsing van *Thor-* en *Jupiter*-raketten. Pas nadat in 1957 de minister van landbouw, Sicco Mansholt, zijn verbazing had uitgesproken over het feit dat invoering van geleide wapens nog steeds niet aan de orde was geweest in de ministerraad, werd het vraagstuk op de agenda gezet.

De KLu en de luchtverdediging met geleide wapens

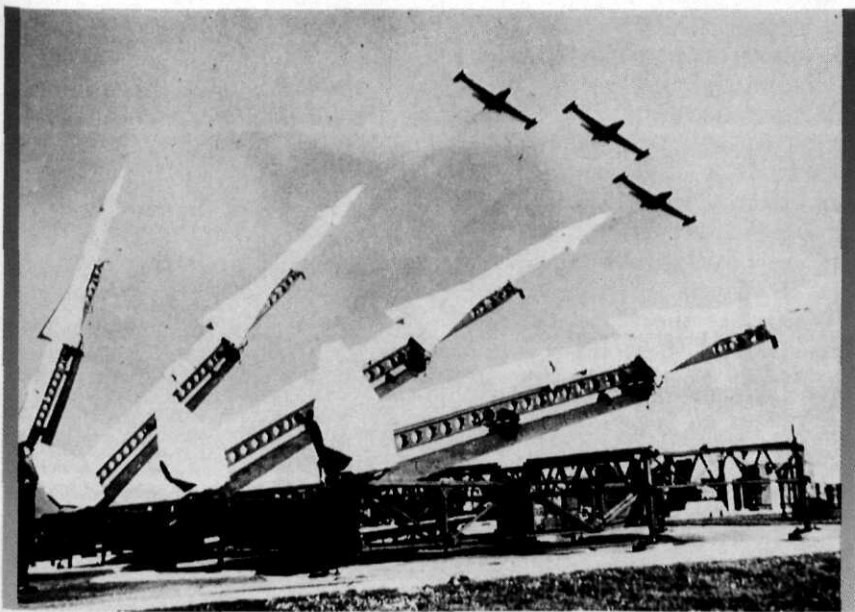
Een Nederlandse visie op de problematiek van slagveldwapens en geallieerde samenwerking op dit gebied zou welkom zijn geweest, nu de Noord-Atlantische Raad had besloten

eens te inventariseren hoe de luchtverdediging zou kunnen worden verbeterd. De eerste bijeenkomst van het *SHAPE Air Defense Directorate (ADD)* vond plaats in maart 1956. Het was de bedoeling een blauwdruk te maken voor een luchtverdediging in West-Europa met grond-lucht geleide wapens. De hiertoe benodigde technische studies waren reeds enige maanden later voltooid. De belangrijkste verandering in het nieuwe concept van luchtverdediging was de omschakeling van gevechtsvliegtuigen naar grond-lucht-raketten. De NAVO hield rekening met de mogelijkheid dat het Warschau-Pact al in een vroeg stadium van de vijandelikheden kernwapens zou inzetten. In dat geval zou een Westeuropese reactie van uitsluitend onderscheppingsjagers niet langer soelaas bieden. Hun reactietijd was namelijk te lang in het geval van een raketaanval. Om de nieuwe uitdaging het hoofd te kunnen bieden, werd gekozen voor een geïntegreerde Westeuropese luchtverdediging. *SHAPE* zou functioneren als coördinatiepunt.

In tegenstelling tot de politici namen de verantwoordelijke militairen geen afwachtende houding aan. Zij startten intensieve beraadslagingen over de invulling van de gewenste luchtverdediging-nieuwe-stijl. Daarnaast vroeg het innovatieve karakter van geleide wapens om een elementaire discussie over hun plaats in de krijgsmacht. Dit debat oversteeg de louter technische mogelijkheden en logistieke problemen. Het hele conceptuele raamwerk van oorlogvoering in het algemeen en luchtverdediging in het bijzonder, kwam op de helling te staan met de invoering van geleide wapens. Binnen de KLu waren de hoofdrolspelers in het debat de voorzitter van de COR en tevens commandant luchtverdediging, generaal-majoor A.J. de Vries, en de latere chef luchtmachtstaf en bevelhebber der luchtstrijdkrachten, commodore A.B. Wolff. Eerstgenoemde had het meest uitgesproken standpunt over het gebruik van het nieuwe wapensysteem. In zijn visie kon de rol van het vliegtuig als onderscheppingsmiddel op den duur

worden overgenomen door geleide wapens. Alhoewel hij de beperkte operationele geschiktheid van de op dat moment beschikbare geleide wapensystemen onderkende, stelde De Vries in 1956, dat binnen zes à tien jaar geleide wapens onmisbaar zouden zijn geworden voor een effectieve luchtverdediging. In afwachting van hun verdere ontwikkeling stelde hij voor om een zone boven de tien mijl te verdedigen met geleide wapens, zodat er voor de bewaking van het lagere luchtruim exclusief met vliegtuigen kon worden gewerkt. Hij achtte het bepaald niet uitgesloten dat binnen enkele jaren geleide wapens de kern van de luchtverdediging zouden uitmaken, en dat de rol van vliegtuigen zou worden beperkt tot de periferie van een geïntegreerd luchtverdedigingssysteem.

De luchtverdediging was doorgaans onderverdeeld in offensieve en defensieve acties (indirecte en directe luchtverdediging). Deze laatste vorm van luchtverdediging kende een actieve en een passieve variant (camouflage, spreiding van belangrijke objecten, schuilplaatsen). Omdat de dreiging niet langer beperkt was tot vliegtuigen, stuitte de luchtverdediging met bemande vliegtuigen ook op de grenzen van haar mogelijkheden. Het onderscheppen van geleide en ballistische wapens vereiste een kortere reactietijd en een onfeilbare identificatie. Dat kon in het scenario van De Vries enkel worden bereikt met grond-lucht geleide wapens, die de effectiviteit van de gangbare lucht-doelartillerie en de onderscheppingsjagers in de schaduw stelden. Een extra argument was volgens De Vries de lagere onderhoudskosten van geleide wapens. De ervaren vlieger Wolff relativeerde de veronderstelde verminderde betekenis van het vliegtuig. Hij vertolkte de gevoelens van een groot deel van het KLu-personeel, dat traditioneel zeer was gehecht aan zijn vliegende squadrons. De invoering van de geleide wapens was dus meer dan alleen een technische doorbraak, het was een cultuurschok voor een trots „vliegend” bedrijf. Er

Nike-Ajax

werd gewezen op de twee zwakke plekken in het scenario van De Vries, ten eerste het verzadigingspunt bij een massa-aanval. Bovendien hadden Wolff en de zijnen een sterk argument in handen door te wijzen op de mogelijkheid dat vliegtuigen vaker dan één keer konden worden ingezet. Uiteindelijk konden beide visies zich vinden in de door de NAVO geformuleerde „optimum mix” van grond-lucht-raketten en vliegtuigen.

De strategie van de „massale vernietiging” enerzijds en de voorwaartse verdediging anderzijds, luidde het einde in van de territoriale luchtdoelartillerie in Nederland. Opmerkelijk genoeg kreeg de Lua niet de nieuwe grond-lucht-raket ingedeeld, maar werd dit nieuwe wapensysteem bij de KLu ondergebracht. Wat waren voor deze opmerkelijke stap de belangrijkste beweegredenen? Ik noem de vijf belangrijkste die in deze verhitte discussie een rol hebben gespeeld.

De Koninklijke Landmacht stond voor de zware opgave om vijf divisies te leveren aan de NAVO. Het unieke „filler-systeem” zou op dit heikele punt uiteindelijk uitkomst bieden. Daarnaast zou het Eerste Legerkorps worden uitgerust met *Honest John* grond-grond-raketten die uiteindelijk vanaf 1960 operationeel zouden wor-

den. De overgang naar de nieuwe LANDCENT-structuur voor de divisies ging gepaard met motorisatie en mechanisatie, een proces waardoor de landmacht geheel in beslag werd genomen. Een reorganisatie van de luchtverdediging – bovenop al deze veranderingsprocessen – zou teveel van de spankracht van de KL hebben geveerd. Daarenboven was het luchtmacht personeel beter gekwalificeerd om zich te laten omscholen in het gebruik van geleide wapens. Het was verder gemakkelijker luchtmacht personeel vrij te maken voor trainingsprogramma's, aangezien er minder onderhoudspersoneel nodig was wanneer het aantal vliegtuigen werd gereduceerd. Bovendien betekende de introductie van geleide-wapen-squads bij de KLu, dat dit prille krijgsmachtdeel uitzicht hield op een toekomst en haar personeel perspectief kon blijven bieden. Ook moet niet worden vergeten dat de verantwoordelijkheid voor luchtverdediging reeds lag bij de luchtmacht en dat de commandostructuur ook hierop was afgesteld. Dit laatste vormde voor het Comité van de Verenigde Chefs van Staven (CVCS) een wezenlijk argument de grond-lucht-raketten onder te brengen bij de KLu, een beslissing die in mei 1957 werd genomen.

Aanschaf van het Nike-wapensysteem

De vraag was inmiddels welke raket in aanmerking kwam om bij te dragen tot de taak van de luchtverdediging. Belangrijk in deze keuze was welke raket het beste zou passen binnen de Nederlandse begroting. Ook de bondgenoten waren geïnteresseerd in de Nederlandse keuze. Kolonel J. Steinhoff, belast met de wederopbouw van de Duitse luchtmacht, legde bijv. zijn oor te luister bij luitenant-kolonel J.L. Bosch, de Nederlandse luchtmachtattaché in Bonn. Deze kon in juni 1957 alleen nog meedelen dat het de Nederlandse intentie was om de geleide wapens in te delen bij de luchtmacht, en wel onder het commando luchtverdediging. De COR en het ministerie van defensie waren op zoek naar een raket die voldeed aan de operationele eisen en paste binnen het budget. Intensieve contacten met de Britse industrie duiden op de tendens om te steunen op de ontwikkelingen aan de andere zijde van het Kanaal, een ingesleten gewoonte bij de KLu, die haar oorsprong vond in de Tweede Wereldoorlog.

De ontwikkeling van de *Bloodhound* grond-lucht-raket, een na de soepeler Amerikaanse opstelling inzake informatie-uitwisseling zeker geen kansloos project, werd nauwgezet gevolgd. Groot-Brittannië was een land met gedegen ervaring op het gebied van luchtverdediging. De stroming binnen de KLu die op lijn zat van De Vries, was daarom blij verrast met het Britse *Defence White Paper* uit 1957. De wetenschappers van het Britse luchtvaartministerie die – in tegenstelling tot de militairen – overtuigd waren van de doorslaggevende rol die geleide wapens op korte termijn zouden innemen bij de luchtverdediging, hadden voor hun visie een welwillend oor gevonden bij de Britse minister van defensie, Duncan-Sandys. Echter, zo snel als Duncan-Sandys' *White Paper* in zijn geheel onderhevig zou worden aan forse kritiek, zo snel ver-

zwakte de positie van Groot-Britannië in de NAVO op het punt van luchtverdediging. Het Verenigd Koninkrijk raakte na maart 1957 geïsoleerd door zijn reserves t.a.v. geïntegreerde luchtverdediging. Op welke wijze de positie van de Engelse lobby binnen de KLu hierdoor veranderde, is moeilijk te beoordelen. Allang voordat de COR pleitte voor de aanschaf van de Britse *Bloodhound*, had het CVCS uitdrukking gegeven aan twijfel of het Verenigd Koninkrijk de laatste technologische ontwikkelingen wel kon bijbenen. Dit werd met zoveel woorden bevestigd door de Nederlandse luchtmachtattaché in Londen, luitenant-kolonel J.B.H. Bruinier. Zijn angst was dat de Amerikaanse *Nike-Hercules* de enige kandidaat was, gezien het feit dat geen gelijkwaardige Britse variant op korte termijn beschikbaar zou komen. Het CVCS achtte het daarom wenselijk dat de activiteiten van de COR zouden worden verruimd. Dat leidde in de loop van 1958 tot de vervanging van de COR door het „Comité voor de Productie van Geleide wapens”. Het advies van de COR om de *Bloodhound* aan te schaffen kwam eveneens in het gedrang door een aantrekkelijk Amerikaans aanbod. Gezien het krappe defensiebudget zou het moeilijk worden dit Amerikaanse voorstel af te wijzen. Het aanbod hield in dat de Verenigde Staten garant zouden staan voor de training en uitrusting van het eerste *Nike*-bataljon. Bruinier ondernam vervolgens stappen bij het Britse luchtvaartministerie om zijn superieuren in Nederland te voorzien van informatie „since this could be used to support their reasons for refusing the *Nike-Hercules* and accepting the *British Guided weapons instead*”. Alhoewel hij beweerde dat ondanks de hogere aanloopkosten, de onderhoudskosten bij een Brits systeem beduidend lager zouden zijn, waren de aanloopkosten juist een belangrijke reden te kiezen voor een raket van niet-Britse makelij, de *Nike*. Toch bleef het lang onduidelijk wat het Amerikaanse aanbod inhield. De luchtmachtstaf veronderstelde dat ook de raketten zelf waren inbegrepen

Nike-Hercules

bij de aangeboden uitrusting. Het feitelijke aanbod van uitrusting behelsde echter slechts de onmiddellijk benodigde lading voor de raketten. Die aantallen werden ingeschat op 60 voor de *Nike-Ajax* en 40 voor de *Nike-Hercules*. Hiermee bleef de vraag onbeantwoord voor wiens rekening de raketten en overige ladingen waren. Ofschoon er geen gelijkwaardige Britse raket voorhanden was en de tegenslagen in het Britse raketprogramma weinig vertrouwen inboezemde, viel de technische evaluatie van de *Nike* niet onverdeeld uit in haar voordeel. Wat waren de zwakke kanten van de *Nike*?

De *Nike* grond-lucht-raket was in het begin van de jaren '50 ontwikkeld en omvatte twee versies. De *Nike-Ajax*, een tweetrapsraket met een bereik van ongeveer 25 mijl, en de *Nike-Hercules*, een tweetrapsraket voortgedreven door vaste brandstof en met een bereik van 85 mijl. De *Hercules* was nog in ontwikkeling toen de *Ajax* in 1953 al operationeel was. De snelle technologische ontwikkelingen maakte de *Ajax* al gauw overbodig, vooral nadat de *Hercules* in 1958 operationeel was geworden. Het *Nike*-wapensysteem was in staat vliegtuigen op 100.000 ft hoogte te onderscheppen,

maar bleef in gebreke tegen laagvliegende vliegtuigen. Het voordeel van de *Bloodhound* was evenwel, dat deze doelen op lage hoogte kon onderscheppen. De *Ajax* was niet mobiel, maar dat was een tekortkoming die zij gemeen had met de *Bloodhound*. Beide typen *Nike* werden geleid door commando's van de grond via *pulse-radar* en waren daardoor gemakkelijk te storen. Door de bewerkelijke detectie en vuurleiding werd de „one shot/one-hit ratio” echter niet gehaald. Nederland zou zichzelf in een ingewikkelde positie hebben gemanoeuvreed als het voor een luchtverdedigingsraket had gekozen, die niet aansloot op het *Nike*-wapensysteem dat de NAVO-standaard werd voor de luchtverdediging met geleide wapens; de opstelling werd daarbij bepaald door de geïntegreerde luchtverdediging. Ondanks de onverwacht hogere overheadkosten voor de *Nike*, accepteerde minister Staf in juni 1958 het Amerikaanse aanbod. Hiermee leek de financiering van de opleiding wel rond, maar de financiering van de infrastructuur voor de NAVO-sites zou nog in beraad blijven bij de *Standing Group*. Hangende de beslissing daarover werden de installatiekosten gedragen door de ontvangende landen. Deze hingen voor een groot

deel af van de gekozen opstelling voor de Nike. Als opvolger van de zware luchtdoelartillerie leek objectverdediging een voor de hand liggende keuze. Volgens deze opvatting zouden de Nike-batterijen worden opgesteld in de buurt van belangrijke objecten (havens, industriële centra, enz.). Deze objectverdediging zou door de reikwijdte van de Nike, in de praktijk neerkomen op territoriale verdediging. Hiermee zou de taak van territoriale luchtverdediging d.m.v. vliegtuigen eveneens kunnen worden overgenomen door de Nike. De ob-

jectverdediging vond daarom een warm onthaal bij de voorstanders van een zo radicaal mogelijke invoering van de grond-lucht-raketten. Op grond van deze overwegingen had De Vries al het plan opgevat Noordwest-Europa op te delen in 36 cirkels met een middellijn van 40 zeemijl t.b.v. de verdediging met Nike-Hercules. Echter, ook op dit punt moesten de supporters van het geleide wapen als vang van het vliegtuig capituleren voor de meerderheid binnen de NAVO. Het lag eerder voor de hand om na de integratie van de luchtver-

dediging te komen tot de volgende stap: een *Air Defence Interception Zone* (ADIZ). Een cordon dicht bij het IJzeren Gordijn, een *missile-belt*. Toch was al te dicht bij het IJzeren Gordijn ook weer niet wenselijk. Voorkomen diende te worden dat de geleide wapengordel onder de voet zou worden gelopen tijdens de eerste fase van een grondaanval. Dit was het zwakke punt in het „*belt-concept*”; een *missile-belt* als de eigentijdse versie van de Maginot-linie, had dientengevolge misschien ook niet meer zekerheid te bieden. ■

VERZOEK AAN AUTEURS

Auteurs wordt verzocht bij hun manuscript – zo mogelijk – de diskette aan te leveren:

WORD PERFECT 5.1 (DOS). (NB. Alinea's eindloos typen; slechts ter afsluiting een HARDE RETURN geven, evenals voor een witregel. Geen speciale codes en layout-elementen invoeren.)

Regelmatig worden illustraties ingezonden die niet of nauwelijks geschikt zijn voor verkleining en reproductie. In dit verband wordt verwezen naar de „Regels voor kopijverzorging” (pt. 2) die éénmaal per jaar achterin de Militaire Spectator worden afgedrukt (zie oktobernummer 1994).

Computertekeningen zijn slechts bruikbaar indien vervaardigd m.b.v. een speciaal tekenprogramma.

REDACTIE

BOEKEN

bespreking

Ancient and medieval warfare

door O.L. Spaulding en H. Nickerson, 411 blz. met 24 kaartjes. Uitg.: Constable, Londen, 1994. Prijs: £ 12.95. ISBN: 0.09.473190.X

Het boek bestaat uit twee delen, t.w. een deel geschreven door Spaulding betreffende de oorlogvoering in de Oudheid (d.w.z. t/m Ceasar) en een deel geschreven door Nickerson, dat de oorlogvoering in het Romeinse keizerrijk en de Middeleeuwen beschrijft. Het boek eindigt met de veldtocht van de Franse koning Karel VIII in 1494, waarbij een aantal vernieuwingen bijdroeg tot het succes van deze tocht (o.m. veldartillerie, beroepssoldaten en goed gedrilde infanterie).

Het boek blijkt een ongewijzigde (facsimile) herdruk te zijn van twee, van het uit drie delen bestaande boek, dat in 1937 in de Verenigde Staten verscheen en de titel droeg: *Warfare, a study of military methods from the earliest times*. In die tijd was het een gezaghebbend handboek en het geeft dan ook een goed overzicht van de ontwikkelingen in de oorlogvoering in de beschreven perioden; uiteraard naar de stand van het onderzoek toentertijd. Het gevolg is dat de vermelde bibliografie sterk is verouderd (het laatst vermelde boek stamt uit 1924).

Relevante literatuur, verschenen in de afgelopen 60 tot 70 jaar, van o.m. R.E. & T.N. Dupuy, J.F.C. Fuller, D. Kagan, J. Keegan, B.H. Liddel Hart of H. Lamb ontbreken dus.

De schrijvers richten zich voornamelijk op de oorlogvoering, zoals deze vanuit het Midden-Oosten, Griekenland en het Romeinse rijk richting West-Europa is gegaan. Daaraan kan nog worden toegevoegd, dat m.n. aan de Engelse wijze van oorlogvoering in de Middeleeuwen veel aandacht is besteed; hieraan zal de Angelsaksische herkomst van de schrijvers niet vreemd zijn. De ontwikkelingen zoals deze zich voordeden in Centraal-,

Oost- en Zuid-Azië zal men dan ook vergeefs zoeken. De uitgevers zouden de waarde van het boek aanzienlijk hebben kunnen verhogen, indien zij een bewerking hadden laten plaatsvinden, waarbij actuele gegevens waren opgenomen. Bovendien is door de wijze van herdrukken ook de kwaliteit van het aanwezige kaartmateriaal soms duidelijk in kwaliteit verminderd.

Ondanks de ouderdom en het ontbreken van de inmiddels bekende ontwikkelingen in andere streken, is het een vlot leesbaar en soms boeiend boek. Tevens is een zeer consequente benadering gevolgd, waarbij steeds zes aspecten aan de orde komen, t.w. de algemene situatie, de beoogde doelen, de militaire organisatie, de gehanteerde methode voor het voeren van het gevecht, de inlichtingenactiviteiten en de logistiek. Door deze opzet kan de lezer zonder veel moeite de rode draad in de ontwikkeling van de oorlogvoering vasthouden.

Voor de geïnteresseerde in de ontwikkeling van de oorlogvoering is dit boek in ieder geval een goed middel om mee te beginnen. Niet voor niets wordt het werk van Spaulding en Nickerson nog regelmatig aangehaald in de literatuurverwijzingen.

T. DE KRUIJF, genm gn b.d

A league of airman

US Air Power in the Gulf War, door J.A. Winnefeld, P. Niblack en D.J. Johnson, 335 blz., geïll. Uitg.: Rand Project Air Force, Californië, 1994. Prijs: \$ 30,-, \$ 15,- (Pb) ISBN: 0.8330.1503.6

De Golfoorlog was een echte media-oorlog en één van de dingen die de mensen thuis op de beeldbuis kregen voorgeschoteld, was het beeld van een technologisch hoogwaardige en effectieve inzet van *air power*. Gedurende het grootste deel van het conflict werd door de politieke en militaire leiding het primaat toegekend aan de inzet van *air power*. Pas in de laatste honderd uur van het conflict werd ook het optreden van de grond- en zeestrijdkrachten voor de buitenwacht zichtbaarder. Het behoeft dan ook geen betoog dat na afloop van de Golfoorlog de discussie over de rol en betekenis van *air power*,

tussen de voor- en tegenstanders ervan, weer in alle hevigheid is opgelaaid.

Het boek heeft als doel een onafhankelijke evaluatie weer te geven van de rol, inzet en betekenis van *air power* in de Golfoorlog. Hoewel het is „gesponsord” door de Amerikaanse luchtmacht, is de focus van het boek breder van aard. Vanuit het perspectief van de *total force air power* worden de bijdragen en gezichtspunten van de andere *air services* (landmacht, marine en mariniers) in het boek behandeld. De auteurs beperken zich daarbij niet tot de operatie *Desert Storm*, maar behandelen ook het belangrijke voortraject: operatie *Desert Shield*. In twaalf hoofdstukken geven de schrijvers een genuanceerd en boeiend beeld van de rol en betekenis van *US air power*.

Het boek beperkt zich niet tot de operationele aspecten van de inzet van *air power*. Naast hoofdstukken die handelen over operatiën, tactieken en *air combat system performance*, behandelt het boek onder meer de *lead-in* naar het Golfconflict, de periode van de grote verplaatsing van eenheden en middelen naar het Golftheater, de planning van de luchtcampagne, de *command, control* en organisatie, alsmede de logistiek en een evaluatie van de rol en betekenis van *air power*. In het hoofdstuk over de periode voorafgaand aan het Golfconflict wordt de opkomst van Irak als militaire macht, alsmede aspecten als doctrine-ontwikkeling, technologie-ontwikkeling en een herleving van militair professionalisme na het Vietnam-tijdperk, aan de orde gesteld.

In het hoofdstuk over de planning van de luchtcampagne wordt een goed beeld geschetst van kolonel J. Wardens theorie van de vijf strategische ringen en het begrip *inside out warfare*. Als belangrijkste aspect van de intitiële planning in de *Black Hole* in Riyad, noemen de schrijvers de beslissing om bijna alle doelen vrijwel gelijktijdig aan te vallen (de zgn. *parallel warfare*). Een pluspunt van dit boek is dat de schrijvers de vingers regelmatig op de „zere wonden” leggen. Moeilijke vragen worden niet uit de weg gegaan. Vragen als „waarom bestond er op 2 augustus 1990 geen plan voor een offensieve luchtcampagne?” en „waarom moest generaal Schwarzkopf gebruik maken van de Amerikaanse luchtmachtstaf en het *checkmate office* op het

Pentagon, anders dan zijn „eigen” *Central Command Air Force Component* voor het opzetten van een initieel plan voor de luchtcampagne?” worden door de schrijvers wel degelijk gesteld en beantwoord. Dat de inzet van *US air power* niet altijd optimaal is verlopen wordt ook duidelijk gemaakt. M.n. in het hoofdstuk over *command, control and organization* en het hoofdstuk over *operations*, komt naar voren dat er nogal wat problemen, misverstanden en belangentegenstellingen bestonden. Zo waren bijv. sommige luchtmachtmilitairen van mening dat de Amerikaanse mariniers opzettelijk sorties achterhielden voor missies ter ondersteuning van de eigen eenheden. De teleurstellende resultaten van de jacht op de *SCUD-launchers*, wordt door de schrijvers beschouwd als een van de grootste mislukkingen van de strategische luchtcampagne. Ook de negatieve invloed van het vaak slechte weer op de inzet van *air power* komt goed uit de verf. Het weer was m.n. een probleem bij de noodzakelijke positieve visuele identificatie, voordat een doel mocht worden aangevallen. Ongeveer de helft van alle geplande sorties werd gewijzigd of uitgesteld als gevolg van de slechte weercondities. Toch wordt voldoende duidelijk dat *air power* in het algemeen zo doelmatig en effectief mogelijk is ingezet. Lessen uit het verleden werden verwerkt in de planning, organisatie en uitvoering van *air power*-operaties. Zo was er tijdens de Golfoorlog slechts één *Joint Force Air Component Commander*, één *Master Attack Plan* en werd dagelijks gebruik gemaakt van één integrale *Air Task Order*.

Het boek biedt de lezer veel lezenswaardigs. Zonder echt te veel in detail te treden wordt een goed afgewogen beeld geschetst van de rol en betekenis van *US air power*. Een pluspunt is dat schrs. de randvoorwaarden voor een succesvolle inzet van *air power*, als informatieverwerking en verwerking en logistiek, in ruime mate behandelen.

Een heel aardig aspect vormt het laatste hoofdstuk, waarin de rol van *air power* vanuit verschillende perspectieven kritisch wordt beschouwd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de schrijvers een gewogen oordeel over die rol kunnen geven. In ieder geval heeft *air power* een beslissende rol gespeeld in de Golfoorlog.

De strategische luchtcampagne op zichzelf heeft de overwinning niet kunnen garanderen, maar veeleer is duidelijk geworden dat onder de juiste voorwaarden *air power* in staat is een modern leger te neutraliseren en zelfs te verslaan. Uit de analyse van de schrijvers blijkt verder dat voor het eerst in het moderne gevecht *air power* de gelijke partner was van *land* en *sea power*. „*Air power*, zo is hun mening, *performed the critical enabling function that lead to victory*”. Dat *air power* in de Golf meer was dan alleen Amerikaanse *air power*, wordt weliswaar vrijwel onbesproken gelaten. Toch komt het me voor dat de credit die *air power* heeft verdiend ook aan de inzet van de coalitiepartners is te danken.

F.H. MEULMAN, Ikol KLu

Water ter verdediging

Vestingbouwkundige bijdragen 1993, o.r.v. S.H. Poppema e.a., 160 blz., geïll. Uitg.: Stichting Menno van Coehoorn/De Walburg Pers, Den Haag/Zutphen, 1994. Prijs: f 37,50. ISBN: 90.6011.882.0

In 1993 werd het historische vakgebied in Nederland verrijkt met een nieuwe reeks: de Vestingbouwkundige bijdragen. De bundels die in deze serie verschijnen, zijn in wezen een voortzetting van de jaarboeken van de Stichting Menno van Coehoorn. Dit periodiek was in de afgelopen twintig jaar flink in omvang toegenomen. De oorzaak daarvan lag enerzijds in de groei van de activiteiten, die tot meer verslaglegging leidden, en anderzijds in het opnemen van artikelen en boekbesprekingen. In 1991 viel het besluit om voortaan in plaats van het jaarboek een essaybundel uit te brengen, en de verschillende aankondigingen en verslagen te publiceren in een tijdschrift, het *Kwartaalbericht*.

De hier te bespreken tweede aflevering van de Vestingbouwkundige bijdragen opent met drie artikelen, waarin de verdediging met behulp van het water centraal staat. Allereerst beschrijft J.S. van Wieringen de technische voorzieningen, die in ons land werden toegepast bij het stellen van de inundaties in de verschillende verdedigingslinies. De bij het artikel geplaatste foto's van J. de Zee vullen het heldere betoog uitstekend aan. Dat

geldt ook voor de door D.C. Leegwater vervaardigde kaarten bij de bijdrage van P.C. van Kerkum over de praktijk van de accesverdediging. Dit onderwerp wordt behandeld aan de hand van de beschrijving van oefeningen in de Nieuwe Hollandse Waterlinie in de jaren 1883 – 1910 en van de strijd in het gebied van de IJzer ten oosten van Nieuwpoort, in december 1914. Als derde in de reeks geeft Th. van der Plas antwoord op de vraag hoe het water een rol heeft gespeeld bij de verdediging van Friesland en Groningen in het Rampjaar (1672) en het jaar daarna. In de inleiding merkt de auteur terecht op dat de Franse opmars van Lodewijk XIV naar het westen van de Republiek, veel meer bekendheid geniet dan de strijd in het noorden. Het was dan ook een goede gedachte om nu juist op dat laatste aspect eens de aandacht te vestigen. In de aanval op de noordelijke gewesten van de Republiek vervulde de bisschop van Munster, Christoph Bernhard van Galen, alias *Bommenberend*, een overheersende rol. In de Nederlandse historiografie wordt van deze kerkvorst een negatief beeld geschilderd. H.A. Treu brengt in zijn artikel echter de nodige nuanceringen aan. De bisschop had volgens hem gegronde redenen om de Republiek in 1672 een gevoelige slag toe te brengen. Van een geheel andere orde is het artikel van E.J. Brans over de schans te Woudenberg, die uit de jaren '80 van de zestiende eeuw dateert. Het door hem verrichte onderzoek diende als basis voor het plan om dit object te restaureren.

Het ontstaan en de geschiedenis van de acht Lunetten bij Vught, die uit de jaren '40 van de vorige eeuw stammen, zijn het onderwerp van de bijdrage van W. Klinkert. Deze werken beveiligden een legerkamp, waarop de in Noord-Brabant gestationeerde troepen zich bij een vijandelijke aanval konden terugtrekken en van waaruit zij eventueel een tegenoffensief konden inzetten. Een nog vrijwel onbekend stukje vestingbouwgeschiedenis wordt onthuld in het artikel van J. Hartog. Daarin staat het wel en wee beschreven van de forten die tussen 1636 en 1816 op het Antilliaanse eiland Sint Eustatius zijn aangelegd. Achter in de bundel zijn nog enkele boekbesprekingen opgenomen.

Al met al vormt de inhoud van de tweede aflevering van de Vestingbouwkundige

bijdragen een interessant en lezenswaardig geheel. De naam van de Walburg Pers stond er weer borg voor, dat de bundel in een zeer verzorgde vorm werd uitgegeven. Drs. J.P.C.M. VAN HOOFF, (SMG/KL)

The October War

Memoires of Field Marshall El-Gamasy of Egypt, door M.A.G. El-Gamasy, 430 blz. Uitg.: The American University in Cairo Press, 1993. Prijs: £ 23,-
ISBN: 9.774.24316.1

De auteur heeft zeker recht van „schrijven”. In 1939 voltooide hij de opleiding aan de Militaire Academie, in 1951 sloot hij de opleiding voor de Generale Staf af en in 1966 het *High War College*. In de Egyptische benadering zijn er vier oorlogen tussen de Arabieren en Israël: de Palestijnse oorlog (1048), het conflict met Groot-Brittannië, Frankrijk en Israël van 1956 (de zogeheten „Tripartite Agresie”), de oorlog in juni 1967 en de oorlog in oktober 1973. In de drie laatstgenoemde conflicten speelde de auteur nadrukkelijk een rol. Hij vervulde vele belangrijke functies zoals chef-staf van de strijdkrachten, minister van oorlog en opperbevelhebber van de strijdkrachten. Hij stond aan het hoofd van de Egyptische delegatie bij de onderhandelingen met Israël na de oorlog in 1973. Hij eindigde zijn carrière in de rang van veldmaarschalk. Vijftien jaar geleden trad hij terug als militair adviseur van de Egyptische president.

Het boek heeft zes delen: de oorlog in juni 1967, de periode die wordt aangeduid met zes magere jaren, de oorlog in oktober 1973, de onderhandelingen bij kilometerpaal 101, de Egyptisch-Israëlische militaire onderhandelingen en het vertrek bij het ministerie van oorlog. Twee kaarten, noten, een biografie en een inhoudsopgave zijn opgenomen.

Het boek geeft een uiterst interessant beeld van de Egyptische visie op de ontwikkelingen na 1952. V.w.b. de oorlog van 1967 wordt duidelijk hoe een samenloop van omstandigheden Egypte op een voor dat land uiterst ongunstig moment in oorlog bracht. Naast percepties en (mis)calculaties speelden de effecten van de oorlog in Jemen, de interne verhoudingen

en het ontbreken van een strategische visie een rol. De oorlog bracht Egypte in een staat van ontreding; Nasser kondigde zelfs zijn aftreden aan en veldmaarschalk Amer, zijn plv. opperbevelhebber, pleegde zelfmoord. Er werden belangrijke lessen getrokken uit deze gebeurtenis; de periode van de zes magere jaren werd gebruikt om de strijdkrachten volledig te reorganiseren. In de periode 1969-1970 speelde wat wordt aangeduid als de *War of Attrition* tussen Israël en Egypte.

Aan dit conflict lag – aldus wordt duidelijk – een bewust strategische keuze ten grondslag. Met het plan van Rogers (juni 1970) kwam een eind aan deze fase en begon een volgende periode in de planning voor de oorlog met Israël. Duidelijk wordt aangegeven via welke lijnen een strategie werd ontwikkeld en hoe aan de onderkende voorwaarden voor succes inhoud werd gegeven. Veel aandacht wordt besteed aan het bredere Arabische perspectief, de samenwerking tussen Egypte, Jordanië en Syrië, de verhouding met de Sovjets op politiek en militair niveau en de keuze van het moment van de actie tegen Israël.

Het werd zaterdag 6 oktober 1973. Vrij uitgebreid wordt ingegaan op de planning van deze operatie in het algemeen en het aspect verrassing in het bijzonder. Het verloop van de gevechten en het waarom van diverse strategische en operationele keuzes worden geschilderd. In „de strategische balans” wordt de periode 1948–1973 kritisch bezien; de oktoberoorlog speelt daarin, gezien vanuit de Egyptische en Arabische optiek, een heel belangrijke rol: hij werd bewust gewild. In de laatste delen van het boek vormen de vredesonderhandelingen, de militaire onderhandelingen tussen Egypte en Israël en *Camp David* de centrale thema's. Uit de beschrijving van de laatste jaren dat de schrijver actief was, komt opnieuw de bijzondere rol van de oktoberoorlog voor het Egyptische en Arabische zelfbewustzijn naar voren. Het siert de schrijver dat hij steeds zorgvuldig en afstandelijk formuleert. Er is weinig of geen retoriek in zijn woorden; het beeld dat hij schildert draagt bij aan een gebalanceerde visie op de problemen in het Midden-Oosten. Daarnaast wordt veel informatie gegeven over leidende Arabische en Israelische politici en militairen en hun onderlinge verhoudin-

gen. Zoals in het begin gesteld: de schrijver heeft recht van schrijven en hij doet dat goed. Het is jammer dat hij zo onduidelijk blijft over zijn activiteiten in 1948. Hij was toen „in het buitenland om een opleiding te volgen”. Interessant is de bibliografie. Naast twintig Egyptische publicaties zijn vertalingen opgenomen van boeken van Dayan, Dupuy, Kissinger en Porat. Buitenlandse bronnen vormen een publicatie van *Times Newspapers*, een boek van Quandt en de memoires van Rabin. Uit de noten blijkt dat overigens ook gebruik is gemaakt van een rapport van de *US Inspector-General* „*On the air-bridge to Israël in 1973*”. De index is niet volledig. Kosygin ontbreekt. Bij anderen, zoals Mustafa Khalil, Kissinger, Rogers en Hasan Abu Sa'da zijn niet alle verwijzingen opgenomen. Sadat is terug te vinden onder „al-Sadat”; naast Yemen is er ook South Yemen opgenomen. Waarom alleen bij de tweede kaart een blauwe kleur is gebruikt zal wel altijd een raadsel blijven. Eén boodschap siert zowel de laatste bladzijde als de omslag: „*Politics has its politicians and fighting its fighters. As military men, we have well-defined duties and missions, and our skill lies in improving fighting capability and efficiency, not in meddling in politics. History is a witness to the fact that when politics infiltrates an army, it inevitably corrupts it*”. Van harte aanbevolen.

J.M.J. BOSCH, kol cav

Van Leningrad tot Berlijn

Nederlandse vrijwilligers in dienst van de Duitse Waffen-SS 1941-1945, door P. Pierik, 318 blz. geïll. met 7 kaartjes. Uitg.: Uitgeverij Aspekt b.v., Nieuwegein, 1995. Prijs: f 59,90.
ISBN: 90.75323.02.6

Pierik poogt met dit boek een overzicht te geven van de deelname van Nederlanders aan de *Waffen-SS* en de inzet bij de gevechten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Na de Duitse aanval in juni 1941 op de Sovjet-Unie, kwam in Nederland een gerichte campagne op gang om vrijwilligers te werven voor deze veldtocht, die in de Duitse propaganda werd afgeschilderd als een „Kruistocht tegen het bolsjewisme”. Relatief veel Neder-

landers gaven aan deze oproep gehoor, zodat van niet-Duitse landen Nederland verhoudingsgewijs de grootste bijdrage heeft geleverd. Blijkens een in het boek opgenomen overzicht hebben tot mei 1944 ruim 20.000 Nederlanders zich gemeld voor dienst bij de *Waffen-SS*. Onder hen waren ook dertig officieren; wat er met hen gebeurde wordt niet duidelijk, want de belangrijke commandofuncties in het vrijwilligerslegioen Nederland waren voor Duitsers. In een latere fase blijkt de Nederlandse eenheid aangeduid te zijn als een brigade en aan het einde van de oorlog zelfs als divisie; dit laatste had echter niets te maken met de feitelijke sterkte.

Aanvankelijk werd het legioen ingezet in de omgeving van Leningrad; het arriveerde daar begin 1942 en had toen direct te maken met het Russische winteroffensief. Het legioen onderging hier de vuurdoop en leed zware verliezen. In 1943 ging het legioen naar Thüringen om te worden gereorganiseerd tot brigade. De opleiding vond vervolgens plaats in Kroatië, met als neventaak de inzet tegen partizanen. Eind 1943 was de brigade weer terug in de omgeving Leningrad. Dit deel van het front is lange tijd tamelijk stabiel gebleven, maar weldra gingen ook hier de Russen in het offensief en moesten de Duitsers, en dus ook de Nederlanders, terug in westelijke richting. Via Koerland en de haven van Libau kwamen de restanten in januari 1945 terecht aan de Oder en moesten zij meehelpen het offensief van Zjoekov richting Berlijn te verhinderen. De tijdelijke successen die hier geboekt werden, verhinderden de uiteindelijke opmars naar Berlijn niet, maar leidden wel tot de algehele ondergang. De resten van de „divisie” zochten daarna een goed heenkomen in westelijke richting. Aan het einde van het boek geeft Pierik nog een beeld van de wijze waarop de Nederlandse *SS*'ers na de oorlog zijn behandeld en berecht.

De schrijver heeft blijkens mededeling in de inleiding o.m. gebruik kunnen maken van gegevens uit archieven in Moskou en Praag. Toch is hierdoor het beeld nog niet compleet. Kan Pierik de gevechtsactiviteiten in de beginfase nog redelijk gedetailleerd beschrijven, nadat het legioen in 1943 is teruggehaald en in Thüringen een reorganisatie plaatsvindt, worden de

beschrijvingen globaler. Regelmatig beschrijft Pierik de operaties elders in Europa, waarbij hij het verband met het optreden van het Nederlandse legioen of de brigade niet steeds weet duidelijk te maken. Ook tracht hij door het schetsen van enkele tamelijk belangrijke Duitse *SS*'ers, een beeld te geven van de instelling en aard van deze groepering. Het is echter twijfelachtig of deze typeringen ook van toepassing zijn op de Nederlandse leden van de *Waffen-SS*. In dat verband is het jammer dat hij nauwelijks ingaat op de herkomst van de Nederlandse vrijwilligers en de overwegingen die hen hebben doen besluiten tot dienstneming bij de Duitsers. Door het ontbreken van goede kaartjes zijn de topografische aanduidingen verscheidene keren niet te volgen. De geschiedenis van de Nederlandse *Waffen-SS* is met dit boek weer een beetje duidelijker geworden, maar veel vragen zijn gebleven. Al met al is het een weinig verheffende geschiedenis. Schaamte is hier zeker op zijn plaats. Daarbij is het bovendien bijzonder triest te moeten constateren, dat de *KL* zich momenteel zeer veel inspanning moet getroosten eenzelfde aantal vrijwilligers binnen te krijgen, als de bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog schijnbaar moeiteloos lukte.

T. DE KRUIJF, genm gn b.d.

De schaduw van de bevrijders

Geallieerde oorlogsmisdaden tijdens de Tweede Wereldoorlog, door W. Berkelaar, 176 blz., geïll. Uitg.: Walburg Pers, Zutphen, 1995. Prijs: f 39,50
ISBN: 90.6011.913.4

Hoe schrijft men een verantwoorde studie over oorlogsmisdaden? Een heldere afbakening van het complexe en gevoelige onderwerp is een eerste voorwaarde. Gedegen onderzoek van de primaire bronnen geldt als een tweede eis. En ten slotte komt de schrijver tot overdachte conclusies, liefst in vergelijkend historisch en volkenrechtelijk perspectief. Het hier besproken boek voldoet aan geen van deze criteria.

Om te beginnen lijkt Berkelaar zijn onderwerp betrekkelijk willekeurig te hebben gekozen. Hij beperkt zich tot de geallieer-

de schendingen van het oorlogsrecht in Europa, omdat de strijd „hier zowel te land als in de lucht in alle hevigheid werd uitgevochten” en omdat ook vooral de Duitse burgerbevolking slachtoffer van het geallieerde oorlogsoptreden werd. Men vraagt zich verwonderd af wat zich dan wel in het Verre Oosten heeft afgespeeld. Was de strijd tegen Japan soms minder hevig? Werden de burgers er minder ontzien? Sterker nog, werd met de inzet van het atoomwapen tegen Hiroshima en Nagasaki niet juist een culminatiepunt van geweld tegen bevolkingscentra bereikt?

Met Berkelaars keuze zou te leven zijn geweest, wanneer hij scherpe vragen had gesteld en wanneer hij de lezer d.m.v. een logisch gestructureerd betoog langs de vele valkuilen en complicaties van het thema geallieerde oorlogsmisdaden had geleid. Dat gebeurt niet. Het boek is in wezen een lange, deels chronologische opsomming van geallieerde ontsporingen. Die hebben eigenlijk maar één ding gemeen, namelijk dat ze niet door de Duitsers zijn begaan. Incidenten (zoals de gevallen van diefstal door Franse en Britse soldaten in België tijdens de meidagen van 1940) en geplande massaslachtingen (zoals op duizenden Poolse militairen bij Katyn door de Sovjets) wisselen elkaar af. Het laatste hoofdstuk behandelt de geallieerde oorlogsmisdaden op Nederlands grondgebied. Het bungelt er maar een beetje bij.

Mijn tweede punt van kritiek betreft het gebruik van de bronnen. Misschien is dit nog wel de grootste zwakte van het boek. Er is geen spoor van een notenapparaat. De lezer mag naar de herkomst van de meeste citaten en parafrasen raden. Naarmate het boek vordert, gaat dit irriteren. Daarnaast stuit men veelvuldig op bronloze opmerkingen als: „*Er zijn verklaringen die wijzen op (...)*”, „*De bewijslast is overweldigend*” of „*Naoorlogs onderzoek heeft uitgewezen dat (...)*”. En wat te denken van de volgende, kenmerkende passage: „*Bij de arrestatie van [Duitse] soldaten werd, zo blijkt uit verklaringen, herhaaldelijk grof geweld gebruikt. De gevangenen werden niet zelden geslagen en getrapt (...)*”. Opnieuw blijft de lezer in verwarring achter. Van wie komen die verklaringen? Wat verstaat de auteur eigenlijk onder „herhaaldelijk” en „niet zelden”? Eén op tien gevallen of één op

honderd? Uit alles blijkt dat Berkelaar zich in hoofdzaak tot de secundaire literatuur heeft beperkt. Vaagheid blijft troef. Schr. geeft er verder blijk van de materie – ook in technisch opzicht – niet altijd even goed te beheersen. Zo spreekt hij bijv. over „communicatiecentra, zoals telefoonlijnen”. Dan weer heeft hij het over „verscheidene inwoners” die vanwege het oorlogsgeweld uit het Nederlandse rivierengebied moesten evacueren en van de „tientallen klachten” die bij het Militair Gezag over geallieerde plundering binnenkwamen. In feite waren er tienduizenden evacués en dienden vele duizenden Nederlandse burgers schadeclaims in.

Berkelaar heeft een relatief onderbelicht en pijnlijk thema aangepakt. Dat valt op zich te prijzen. Hij voegt aan de bestaande kennis echter weinig toe. Integendeel, diepere structuren en overkoepelende antwoorden ontbreken. Het nawoord, dat precies twee pagina's omvat, blijft in de vluchtige vaststelling steken dat ook de bevrijders vuile handen hebben gemaakt en dat „niets menselijks hun vreemd was”. Daar mag, of beter, daar moet de lezer het mee doen. Kortom, een oppervlakkig boekwerk.

drs. C.P.M. KLEP, (SMG/KL)

Wellington and Napoleon

Clash of arms 1807-1815, door R. Neillands, 264 blz. geïll. met krtn. Uitg.: John Murray (Pbl) Ltd. London, 1994. Prijs: £ 19.99
ISBN: 0.7195.5151X

Door Wellington en Napoleon tegenover elkaar te plaatsen, poogt de schrijver een beeld te geven van hun ontwikkeling als veldheer in de periode 1807-1815. Wellington vestigde zijn naam in Spanje, waar hij in de periode 1808-1813 de gevechten leidde van Britse en Spaanse troepen tegen de Fransen en hun bondgenoten (o.m. leverde Nederland een brigade). Uiteindelijk werden de gevechten in 1814 zelfs in het zuiden van Frankrijk gevoerd. Tijdens deze operaties is Wellington niet geconfronteerd geweest met Napoleon, maar alleen met diens maarschalken. Alhoewel de totale sterkte van de troepen aan beide zijden (inb. de ongeregelde eenheden) soms meer dan honderdduizend

bedroeg, stonden tijdens gevechten en veldslagen niet meer dan enkele (tien)duizenden tegenover elkaar. De Britse deelname in deze oorlog op het Spaanse schiereiland was aanvankelijk niet meer dan een divisie (10.000-15.000 man), maar aan het einde van de campagne was de sterkte ca. 80.000 man.

Napoleon was gedurende deze periode o.a. in Noord-Duitsland (1807), in Spanje (1808), in Zuid-Duitsland en Oostenrijk (1809), in Rusland (1812) en in Duitsland (1813). Hij voerde oorlog op een hoger niveau en was betrokken bij veldslagen van aanzienlijke grotere omvang. Toen Napoleon in 1808 met een leger in Spanje verscheen om de opstandige Spanjaarden tot de orde te roepen, was dit in een maand tijd geklaard. Daarbij waren de Britten uiteindelijk gedwongen hun troepen te evacueren onder het verlies van hun (vermoedelijk beste) generaal Moore.

De schrijver poogt aan te tonen, dat de door hen ontwikkelde tactiek, de Britten in staat stelde Franse aanvallen af te slaan. De Franse wijze van optreden is tijdens de gehele duur van het Napoleontische tijdvak niet gewijzigd. Na een hevige artilleriebeschieting, die ten doel had de vijandelijke linies te verzwakken, werd de aanval van de infanterie ingezet. Voorafgegaan door tirailleurs, die met gericht vuur de tegenstander verdere verliezen moesten toebrengen, vielen de Fransen gewoonlijk aan met parallel aan elkaar optredende colonnes. Hierdoor werd een geweldige stootkracht tot gelding gebracht. De cavalerie werd ingezet om het effect van de stootkracht te vergroten.

In de slagen tegen de Pruisen, Oostenrijkers en Russen, behaalden de Fransen met deze gevechtswijze doorgaans de overwinning. De Britten waren – dankzij een goede gevechtsdril – in staat hierop een effectief antwoord te geven. Zij maakten goed gebruik van de dekkingsmogelijkheden die het terrein bood. Hierdoor had de artilleriebeschieting minder effect; vervolgens waren zij dankzij een goede vuurdiscipline in staat de aanvallende colonnes tot stoppen te dwingen en te vernietigen, voordat de stootkracht (de bajonet) tot gelding kon worden gebracht. Tevens waren de Britten goed getraind om snel carrés te vormen en daarmee cavalerie-aanvallen af te slaan. Hierdoor waren de Britten in Spanje regelmatig succesvol

tijdens de vele gevechten en waren zij in staat bij Waterloo, Napoleon de overwinning te ontzeggen. De kracht van Napoleon lag niet alleen in de hiervoor beschreven wijze van slag leveren, maar ook en vooral in de bewegelijkheid. Hierdoor wist hij de tegenstanders regelmatig te verrassen. Dit overkwam ook Wellington. Deze verwachtte dat Napoleon in 1815 uit zuidelijke richting zou oprukken (vanuit Maubeuge/Bergen), maar de keizer kwam door een rokade uit zuidoostelijke richting (vanuit Philipville/Charleroi). Evenzo was Napoleon een meester in het concentreren van zijn strijdkrachten en het omvatten van de tegenstander. Was Napoleon tot en met de *Slag bij Waterloo* meester op het gebied van de manoeuvre en werd daardoor ook Wellington verrast, op het slagveld zelf waren de Britten in staat de Franse aanvallen te weerstaan en, mede dankzij het optreden van hun bondgenoten, uiteindelijk de overwinning te behalen. De schrijver dicht deze overwinning toe aan het inzicht van Wellington. Ongewijfeld had deze grote kwaliteiten, maar de basis van de Britse tactiek was reeds eerder gelegd. Het boek begint met de *Slag bij Maida* in Spanje in 1806, waarbij een betrekkelijk kleine Britse strijdmacht met de hiervoor beschreven tactiek de Fransen wist te verslaan. Op dat moment was Wellington (toen nog Wellesley geheten) nog in India. Bij Waterloo heeft Wellington door de keuze van het juiste terrein voor zijn opstellingen (de achterhelling) wel de mogelijkheid geschapen om de Britse gevechtstechniek met succes te kunnen toepassen. Zodoende heeft hij de basis gelegd voor het verliezen van de slag door de Fransen. De in de titel opgesloten veronderstelling, dat Wellington en Napoleon vergelijkbare grootheden zijn, lijkt echter niet juist.

Het boek is vlot geschreven en geeft een goed overzicht van de oorlog in Spanje en van verscheidene militaire operaties elders in Europa in de genoemde periode.

T. DE KRUIJF, genm gn b.d.

Rectificatie

In het artikel „Operationeel-logistieke ervaringen in Bosnië-Herzegovina” (MS 164(1995)(6)266) is door een tekenfout Villafranca (inzet kaartje) ca. 400 km te zuidelijk gesitueerd. Onze excuses hiervoor. Redactie